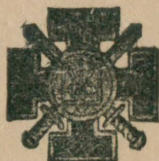

Український КОМБАТАНТ

ОРГАН СОЮЗУ УКРАЇНСЬКИХ ВЕТЕРАНІВ

1958 р.

На Чужині

Ч. 5—6

ЗМІСТ

	Стор.
З наказів Ресорту Військових Справ	4
З відозви ВО УНРади з приводу 40-річчя українських визвольних змагань	6
Михайло Садовський: Похід Українських Армій на Київ- Одесу і здобуття Києва	9
В. Филонович: Крути	16
В. Д.: Перший український «репатріант»	25
Ф. Кордуба: Сучасність і наші завдання	28
В. Т.: Атомова бомба чи людський потенціал	37
Павло Сумароків: В оточенні під Бродами	40
Я. Дзябенко: Другий Всеукраїнський Військовий З'їзд 18—23. 7. 1917 р.	54
Відомості про трагедію в Катині	62
Ю. К. Тамарський: Симон Петлюра у Вадовицях	67
М. Ш.: «Дипломатична подорож», а може... спроневерені можливості	71
В. Крех: Наукова дезінформація	83
П. Надежденко: Децю з методів советської розвідки	88
Суецький канал	90
В. Т.: Повітряна обсервація	91
Микола Шраменко: Щоб не ширилось баламутство	92
Зіставлення пожертв на видавничий фонд СУВ	96

Ціна цього примірника «Українського комбатанта» в Німеччині — 1 м. 50 ф., в США — 75 центів, в Австралії — 4 шилінги, в Англії — 3 шилінги, в інших країнах — відповідно курсу долара.

Матеріали до «Українського комбатанта», листування, замовлення окремих примірників журналу (за попереднім надісланням оплати) та вплачування грошей за одержані без попередньої оплати примірники спрямовувати на таку адресу:

W. Tatarskyj, Neu-Ulm/Donau, Im Starkfeld 18.

Банкове conto:

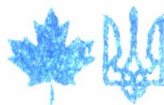
Sparkasse Neu-Ulm/Donau, "Ukrainische Veteranen". Konto Nr. 1583

Статті окремих авторів, зокрема статті дискусійного характеру — не є вислів думки редакції «Українського комбатанта».

УКРАЇНСЬКИЙ КОМБАТАНТ

ОРГАН

СОЮЗУ УКРАЇНСЬКИХ ВЕТЕРАНІВ

Канадсько-Український Бібліотечний Центр

Канадське Товариство Приятелів України
Торонто – Канада

ч. 5-6

1958

НА ЧУЖИНІ

КЗ "ЗОУНБ"
ЗОР

Видає:
СОЮЗ УКРАЇНСЬКИХ ВЕТЕРАНІВ

Редагує:
КОЛЕГІЯ

*Головна Управа
Союзу Українських Ветеранів
з нагоди*

РІЗДВЯНИХ СВЯТ ТА НОВОГО РОКУ

пересилає найкращі побажання

Пану Президенту

Української Народної Республіки

Д-ру С. Витвицькому,

Віце-Президенту

Генерал-Поручникові О. Удовиченкові,

Ієрархим Українських Церков,

Українській Національній Раді

та її

Виконному Органові,

своєму членству,

всім воякам українцям на чужині,

та всім нашим прихильникам і однодумцям

ї бажає всім

здоров'я, сили й витривалости.

З наказів Ресорту Військових Справ

У К Р А І Н С Ь К А Н А Р О Д Н Я Р Е С П У Б Л І К А
ВИКОННИЙ ОРГАН УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ
РЕСОРТ ВІЙСЬКОВИХ СПРАВ

Н А К А З

Міністра Військових Справ Української Народньої Республіки

Ч. Ч. 1 і 2

25 березня та 22 травня 1957 року
м/постою

§. 1.

Оголошую до відома всього українського вояцтва на чужині перебуваючого Наказ Головної Команди Військ Української Народньої Республіки з дня 16 жовтня 1920 року під Ч. 082:

«За цілий час боротьби Українського Війська з ворогами України багато виявилось лицарських вчинків, яких в більшості не відзначено ні наказами, ні нагородами: їх оцінить історія й прославить Український Нарід, як славить він зараз в своїх піснях лицарські вчинки наших лицарів-предків. І слава козача, як правда, не загине, доки світ сонця сяяти буде, бо не нагороди, не особиста користь примусила кращих синів Українського Народу взятись за зброю, терпіти й гинути, а віра в правду та любов до Рідного Краю повели їх на тяжкий шлях боротьби за щастя й волю Самостійної України. •

За три роки боротьби майже не було ні нагород, ні підвищень в рангах, а Військо Українське, як і з початку, з тою-ж силою духу, з тою-ж завзятістю б'ється з ворогом. Твердість духу, безкористливість і непохитність українських борців, що об'єднались під рідним прапором для боротьби за щастя й незалежність Українського Народу, роблять велике вражіння на молодь і до Українського Війська приливають повсякчас нові сили.

ГОЛОВНИЙ ОТАМАН П Е Т Л Ю Р А .

В. о. Військового Міністра, Генштабу Генерал-Поручник Г а л к и н .»

§. 2.

На підставі Наказу Головної Команди Військ Української Народньої Республіки з дня 16 жовтня 1920 року під Ч. 082 день 9 травня ст. ст. — 22 травня нов. ст. 1917 року вважається днем відродження Української Збройної Сили,

§. 3.

Нині, в день 40-ої річниці відродження Української Збройної Сили, щасливий привітати все українське воляцтво у вільному світі перебуваюче й пригадати, що поневолений наш нарід протягом довгих 40 літ ставить чинний опір окупантові і очікує на нашу допомогу.

Нашим обов'язком є гідно відзначити на чужині цю ювілейну дату й довести вільному світові: а) що лишень запекла збройна боротьба Українського Війська й цілої української нації за свою Волю й Суверенність перешкодили московським большевицьким імперіялістам поневолити цілий світ, б) що співжиття з большевиками це значить підпорядкувати себе московсько-большевицькому імперіялізмові і в) що доки існує московсько-большевицька імперія під назвою ССРСР, доти не буде миру в цілому світі...

§. 4.

Сорок літ біблійних страждань нашого народу в неволі ССРСР минає. Маймо віру й **будьмо готові** гідно зустрінути грядучі події!

Протягом цього 1957 року впорядкуймо у вільному світі — всюди де перебуває хоч найменший гурт наших вояків — віча-сходини, з проголошенням доповідей на теми збройної боротьби українського народу.

Згадаймо й ушануймо пам'ять нескорених героїв воїнів-лицарів, що полягли в боях на полі слави та всіх, що віддали своє життя в боротьбі **за волю України!**

Покажім вільному світові достойні приклади боротьби українського війська й цілої української нації та даймо доказ, що український народ не припинить боротьби з московсько-большевицькою імперіялістичною тиранією, доки не досягне своєї мети — відродження вільної Суверенної ні від кого незалежної Української Народньої Республіки.

Оглянувшись з перспективи сорока літ на пройдений шлях визвольних змагань, шлях устелений колючим терном і скроплений кров'ю борців за Волю України, пригадаймо наших славетніх лідарів Чину які зпочаткували в році 1917-му відродження Української Збройної Сили, доконали чинів легендарних КРУТ, Зимового Походу, БАЗАРУ, чину героїчної УПА, що невпинно продовжує запеклу боротьбу аж донині, — всі вони належали до одної політичної групи свідомих українських патріотів, готових умерти за Волю своєї Батьківщини... В нерівній боротьбі з відвічним ворогом найхоробріші з хоробрих складали своє життя на полі **бою** зі співом «Ще не вмерла Україна»...

Тіні нескорених героїв, як живі приклади, стоять перед нами і кличуть нас до виконання обов'язку визволення поневоленої України!

Цей обов'язок виконаємо побідно лише тоді, коли всі разом станемо під Прапори єдиного Державного Центру УНР, під керму одного відповідального чинника.

Зрозумівши так просту аксіому, ми спроможні будемо виявити наш патріотизм не на словах, а реально в межах можливості.

Зрозуміло, в обставинах перебування на чужині, ми не можемо зараз зі зброєю в руках стати до бою. Але маємо можливість приготуватися на ту годину, яка неминуче мусить прийти. Маємо можливість усвідомлювати вільний світ про наше право до незалежності. А надто, маємо можливість скласти матеріальну жертву до скарбниці ДЦ УНР на фонд визволення України.

До такої матеріальної жертви я закликаю всіх побратимів українців вояків, незалежно від їх політичних уподобань і переконань. Не забуваймо, що поневолений наш нарід на Батьківщині ставить опір окупантові і очікує на нашу поміч.

Будьмо гідні обов'язку політичної еміграції.

В цій відповідальній роботі з нами Б о г !

Підписав: Міністр Військових Справ

А Н Д Р І й В О В К

генерал-хорунжий

З відоzwi ВО УНРади з приводу 40-річчя українських визвольних змагань ДО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА!

... Українська Національна Рада, в своїй Деклярації, прийнятій на IV сесії 21 березня 1957 року, урочисто відзначила 40-річчя з дня утворення першого українського парламенту — Української Центральної Ради й тим самим започаткувала заходи, скеровані на переведення широкої акції 40-річчя Української Національної Революції й відбудови української державності. Ця акція має значення величезної ваги для дальшої духової мобілізації українських визвольних сил. Вона має пригадати всьому українському громадянству у вільному світі ті основні ідейні і політичні засади, які були вихідними позиціями для борців за українське визволення, має зміцнити пересмчий зв'язок між визвольною боротьбою, що її провадило покоління української ре-

волюції, й тією, що її провадить сучасне українське покоління. ця акція має показати незмінність наших національних ідеалів та історичних цілей протягом усіх 40 років визвольної боротьби нашого народу, його тверду волю повернути собі державні, політичні, суспільні й духові здобутки української революції 1917—1918 років. Вона має показати українському народові, особливо молодому поколінню на Батьківщині, з усією виразністю і повнотою, за що змагалось перед сорока роками його старше покоління, викрити суть московсько-комуністичних наклепів на визвольні змагання українського народу, викрити ще більшою й повнішою мірою насильницьку антинародну й загарбницьку суть советського окупаційного режиму, приховану «революційними» гаслами.

Ця акція має засвідчити перед громадською думкою вільного світу нашу незламність у боротьбі за здійснення історичної мети, проголошеної вже протягом першого року революції.

Виходячи з свідомости виняткової ваги відзначення 40-річчя початку визвольних змагань і відновлення української державности, Виконавчий Орган Української Національної Ради закликає українське громадянство чинно включитись у цю акцію. Виконавчий Орган закликає громадянство по різних країнах утворювати громадські осередки для переведення відзначення 40-річчя української революції в цілому, або окремих етапів її і дат, переводити маніфестації, урочисті збори, доповіді, радіопересилання присвячені цим пам'ятним подіям, вивчати їх, — закликає українську пресу якнайповніше висвітлювати їх розвиток.

Увесь хід подій і визвольної боротьби українського народу протягом минулих 40 років є наявним свідченням того, що засади, проголошені нашою національною революцією, як дороговкази на шляху нашого народу до його вільного й незалежного майбутнього, були в історичній перспективі єдино правильним. Вони не тільки не застаріли, але, навпаки, набрали нового повноцінного значення в наші дні, лишилися і лишаться й надалі провідними історичними напрямними, вірність яким наш нарід, у тих чи інших формах чи проявах, засвідчив і засвідчує кожночасно протягом останніх чотирьох десятиріч, відчуваючи, що тільки вони є й можуть бути його ідейною, духовою зброєю в боротьбі за свою Вільну, Самостійну, Соборну, Демократичну Державу.

Завершенням відзначаюнь ювілейного року Української Національної Революції має бути урочисте, всенациональне відсвяткування 22 січня 1958 року — сорокових роковин проголошення самостійности Української Народньої Республіки. Свято сорокових роковин завершення Української Національної Революції актом 22 січня буде протиставленням облудним, промусовим святкуванням сорокових роковин Жовтня в окупованій Україні. Це свято найкраще відзначити скликанням і відбуттям

«Світового Конгресу Вільних Українців», що мав би стати могутньою маніфестацією національно-державних прагнень українського народу перед вільним світом і потужним протестом проти поневолювачів України — російсько-большевицьких володарів Кремлю!

Виконавчий Орган Української Національної Ради, виходячи з ініціативою відзначення сорокових роковин проголошення української державної незалежності «Світовим Конгресом Вільних Українців», закликає всі українські центральні установи — як ПАУК, УККА, КУК тощо — всі інші політичні й громадські українські установи й організації та все українське громадянство у вільнім світі нав'язувати з ним контакт у цій справі, подавати проекти й активно причинитися до реалізації цього плану.

Українські громадяни і громадянки у вільнім світі! Ваші брати і сестри в поневоленій Україні не мають змоги відзначити сорокаліття Української Національної Революції. Але в своїх серцях вони носять тіж самі ідеали, що й ми, які перебуваємо поза межами російсько-большевицької тюрми народів. Заманіфестуйте ж гідно перед цілим світом незламне прагнення України до свободи, демократії і незалежності й підтримаймо морально боротьбу українського народу проти російсько-большевицької неволі відбуттям «Світового Конгресу Вільних Українців» у сорокові роковини Свята Самостійности і Соборности!

25. V. 1956 р. — В 30 роковини смерти Головного Отамана С. Петлюри, на його могилі.

Похід Українських Армій на Київ-Одесу і здобуття Кисва

(Українському Війську в 40 роковини його відродження)

Перша половина переживаного нами ХХ сторіччя позначилася важкими світовими подіями.

Україна ж її 46 мільйоновий нарід зазнали чи чи не найбільших страхіть і руїни від двох світових воєн, хоч на цей же саме час припали для неї і радісні хвилини, коли по довгій віковій неволі прийшло визволення з ярма чужого: прийшов час власного державного життя.

Всі старші віком українці пам'ятають, а молодші з історії знають, як в столиці України Києві 22 січня 1918 р. сталася незабутня на всі віки подія, коли після майже 300 річного панування над Україною Москви-Росії, Парлямент України — Українська Центральна Рада — своїм 4-тим Універсалом проголосив: —

«Віднині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, сувереною державою українського народу». — Рівно через рік, бо того ж 22 січня 1919 р. в Києві ж сталася друга, не меншого значіння подія, бо обнародовано Універсал про злуку й соборність всіх українських земель: «Віднині зливаються в одно, віками відділені одна від другої, частини України: Галичина, Буковина, Закарпаття і Придніпрянська Україна, в одну Велику Україну. Віднині є тільки одна Незалежна Українська Народня Республіка». Радошам народу українського по цих подіях не було кінця.

Та вороги наші не спали. Їм не хотілося випускати зі своїх рук землі нашої родючої, наших багатств великих. Вони зразу ж кинулися на Україну, щоб знищити її державність, відібрати волю.

У відповідь на це загреміли українські гармати, полилася кров, — своя і ворожа. Не повелося нам тоді. Цей перший період визвольних змагань кінчився для нас трагічно, бо поділено землі українські аж поміж чотирьох сусідів, а нарід наш знову в ярмі, знову в розсіянні по світі Божому.

Однак у тій, на життя і смерть, боротьбі були і славні часи, були світлі й радісні події, були великі дні слави; були хвилини, в які теж радісно билися серця всіх українців, а непереможне прагнення мати власну державу поривало до чину, до героїських подвигів молоде українське військо.

До таких славних, незабутніх моментів нашої, ще так не давньої історії, належить і славнозвісний похід українських армій на Київ—Одесу в 1919 р. та здобуття від ворога-москвина 30 серпня столиці України. Цей день незабутній був, так би мовити, короною наших успіхів у боротьбі, вершком нашої слави 1919 року.

Щоб усвідомити собі цю важливу подію, — мусимо дещо відійти назад і пригадати тогочасний тяжкий стан в Україні.

Золоті поля галицького Поділля були свідками останніх зусиль Української Галицької Армії в боротьбі з військом польським. Чортківська офензива, що її було проведено з небувалою посвятою і героїзмом, відкинула далеко на захід польське військо, але скінчилася відворотом Галицької Армії, бо забракло боеприпасів. І 17 липня 1919 р. Галицька Армія, під сильним напором ворога покинула свою тіснішу батьківщину-Галичину й переправилася на східній беріг Збруча.

Армія Української Народньої Республіки в цей час була стиснена ворогом-московином на невеличкому клаптикові української землі, з Кам'янцем-Подільським, як головним центром, де був і штаб Дієвої Армії, і Державний Провід України. За всяку ціну треба було чим скорше поширити простір нашого посідання.

Для цього, в перших числах серпня 1919 р. відбувається незабутня в нашій военній історії останньої доби подія, коли дві незалежні до того часу армії: Українська Галицька й Української Народньої Республіки, злились в одну неподільну Армію.

Верховне командування над цією з'єднаною Армією, з волі Уряду всієї України, обняв **Симон Петлюра**, як Головний Отаман Війська і Фльоти. Створено штаб, який названо Штаб Головного Отамана, в такому складі: начальник Штабу, найвидатніший генерал генерального штабу, бувший професор російської військової академії ікомандувач у Першій Світовій війні 5-тою російською армією, генерал-поручник **Микола Юнаків**. Його помішником, як оперативний генерал-квартирмейстер, став генерал-четар **Віктор Курманович**, з бувшого австрійського генерального штабу.

Штаб Головного Отамана опрацював, а Головний Отаман Симон Петлюра одобрив і затвердив плян широко закроеної воєнної операції: похід українських армій на Київ—Одесу, звільнення від ворога всього Правобережжя, та здобуття від червоних московських військ столиці України, Києва. Провід у цій операції дано в руки генерал-четаря **Мирона Тарнавського**.

Яку ж силу бойову ми мали для виконання цього? До з'єднання, Українська Галицька Армія мала три корпуси, які разом числили кругло 50 тисяч живої сили. Армія Української Народ-

ньої Республіки складалася з чотирьох армійських бойових груп та двох окремих дивізій, — разом понад 30 тисяч люду.

З авторитетних тверджень генерального штабу генерал-хорунжого Миколи Капустянського, автора книги про ту славу подію, виходило б, що загально, українська збройна сила після злиття в одну армію сягала: 33 тисячі рушниць і шабель, 335 гармат, 1 100 скорострільів, два летунські полки, панцерні потяги, автопанцерники, радіостанції тощо. До армії приєдналися повстанчі загони отаманів **Соколовського**, **Зеленого**, **Шепеля** й інших. Це збільшило живу силу з'єднаної армії до 100 тисяч душ.

Всю цю бойову силу поділено на три армійські групи: —

а) Північна армійська група в команді полковника **Арнольда Вольфа**, яка складалася з II галицького корпусу і відділу Січових Стрільців, мала завдання просуватися в напрямі Шепетівка-Коростень і прикривати ліве крило середньої (головної) армійської групи.

б) Східня армійська група в команді полковника **Юрка Тютюнника**, що складалася з відділів самого полковника Тютюнника, дивізії під командою **Олександра Удовиченка**, Волинської групи, двох галицьких бригад і частин Січових Стрільців, мала прямувати на південний схід, на Одесу й здобути її.

в) Середня або Головна армійська група в команді полковника **Альфреда Кравса**, що складалася з I і III галицьких корпусів і найсильнішою своїм чисельним складом, випробованої в боях з ворогом, Запорожської групи в команді полковника генерального штабу **Володимира Сальського**, мала завдання наступати залізничним шляхом Жмеринка-Київ, з остаточною метою здобуття Києва.

Що мав ворог проти нас? Ворог наш — московська червона армія, на час розпочаття операцій, на Правобережжі мав проти нас дві советські армії — 12-ту й 14-ту, разом 20 тисяч люду. До цього швидко дійшла ще й армія російського білого генерала **Денікіна**, що пішла якраз в цей час на нас війною. Таким чином ворожа збройна сила проти нас начисляла разом до 200 тисяч люду. Отже, була у два рази більшою за нашу.

Стратегічне положення тоді для нас складалося корисно. Московське червоне командування відтягало з нашого фронту на схід свої головні сили, щоб ужити їх проти білої російської армії адмірала **Колчака**, а на Лівобережжі проти генерала **Денікіна**. Та скоро це сприятливе для нас положення радикально змінилося, коли армія Денікіна виступила і проти нас.

Виконання накресленого бойового плану почалося боями за вузлову станцію Жмеринка, що їх від 2 серпня 1919 р. вела бойова армійська група полковника Тютюнника. До тих боїв приступили також I і III галицькі корпуси, які впродовж часу до 8

серпня обложили Жмеринку, а наступного дня взяли її приступом, захопивши велику здобич.

10 серпня Запорозьська армійська група з 1-шою галицькою бригадою здобула Вінницю з багатющим майном, яке московська червона армія встигла вивезти сюди із Жмеринки.

Це були перші великі перемоги з'єднаної української армії на шляху до Києва. Московське червоне командування вже не в силі було спинити дальшого нестримного наступу нашого війська на цьому напрямкові.

У цей час Північна армійська група 4-го серпня взяла Старокостянтинів і в ньому два панцерні потяги, але змушена була його опустити, а 14 серпня знову взяла Старокостянтинів, та одним махом і Шепетівку. Підбадьорені успіхом бойові частини цієї групи 21 серпня бравуровим наскоком беруть: II галицький корпус Житомир, а відділи Січових Стрільців Звягель.

Середня, або головна армійська група нестримно все йде вперед і 18 серпня III галицький корпус бере Козятин, 19-го здобуває Бердичів, а Запорозьська група досягає лінії Погребище.

Східня армійська група до 22 серпня сягала Христинівки і Уманя. Над Чорним морем, на Херсонщині і в м. Одесі було окружено нашим військом зо всіх сторін 14-ту червону московську армію, яка ніяк не хотіла здаватися і почала пробиватися на північ, але 31 серпня була на голову розбита українськими полками під Вапняркою, де захоплено величезну військову здобич в гарматах, скорострілах, панцерних потягах, автопанцерниках, обогах та взято до неволі силу бранців.

Головна армійська група нестримно і переможно все прямує на столицю України, Київ. 24 серпня бере вона Фастів і Білу Церкву, 26 серпня Васильків, а 30 серпня розпочинає вже загальний наступ на самий Київ. Бравуровим нестримним ударом ломить вона всі сильно укріплені позиції червоного війська й біля години 3-ої пополудні вривається передніми лавами на передмістя Києва, а вже біля години 8-ої вечора полки групи беруть Київ в цілому.

Шляхами, що ними колись ходили наші славні предки, залізом окуті хоробрі вояки князів киевських Святослава, Володимира, Ярослава і інших князів наших великих, кудюю їздили славні полки козацькі великого гетьмана Богдана Хмельницького маршували тепер хоробрі полки побідні єдиної армії Української Народної Республіки.

І так — сталося! 30 серпня 1919 р. наші славні командири зо своїм хоробрим військом виконали покладене на них Штабом Головного Отамана завдання і Київ здобули.

Здавалося б, що зо здобуттям Києва і успіхами військ полковника Юрка Тютюнника на півдні, — военні операції підуть швидким темпом вперед та впреед, і приступлено буде до пере-

провадження дальших намірів Штабу Головного Отамана: звільнення від ворога-окупанта і Лівобережжя України. Та не так сталося, як гадалося. Вже таки ранком наступного дня по зодбуттю Києва, тобто 31 серпня появился перед нашим військом новий ворог.

Рівночасно з розвитком бойових операцій українського війська на Правобережжі, біла московська добровольча армія згаданого вище генерала Денікіна, розбила московську червону армію на Лівобережжі. Її частина в команді генерала **Бредова** попішала через Полтаву на Київ, а корпус генерала Шкуро в околицях Катеринослава перейшов Дніпро і 31 серпня зайняв Цвітково, а передні його частини з'явилися під Христинівкою і Білою Церквою, тобто у нас за плечима. Кіннота Бредова через Дніпро вдерлася 31 ж таки серпня до самого Києва.

На цей самий день було призначено урочистий вступ наших полків до Києва. Все місто вкрилося жовто-блакитними прапорами. Вивішено прапора й на міській думі. Київ ожив, сіяв від радощів. Вступаємо до Києва, — пише учасник вступу полковник Василь Чабанівський. По дорозі незчисленні товпи радіючого народу. Майже всі з квітами. Стільки квітів я ще ніколи в життю не бачив. Квіти давали до рук старшинам і козакам, квіти кидали під ноги коням. Весь шлях усіяний був квітами. скрізь панував веселий, радісний настрій. Та незабаром все змінилось. Колона війська все йде. Вже головна вулиця Києва, — Хрещатик. Якась сестра жалібниця підходить до полковника Сальського, бере його коня за уздечку і веде здвож вулиці. Московське населення Києва, прочувши що до столиці ввійшло і військо російських добровольців, де-не-де повішало і свої трьохбарвні царські прапори. Повішено такого прапора й на будинковій міській думі, поруч з прапором українським.

Колона підходить до міської думи. Велигенські товпи народу. Скільки око гляне — все народ. Як тільки вгледів полковник Сальський на думі російського прапора, зараз же дав команду стати: — «перед московським прапором не будемо парадувати». Полковник Сальський дає наказ своєму помішникові полковникові Олександрові **Загородському** зірвати московського прапора, а той передає його начальникові конвою, сотникові кінного полку Чорних Запорозжців **Божкові**. Вмить рванув сотник Божко з кількома козаками й понісся вихором до міської думи. Підлетіли. Один з козаків зіскочив з коня і миттю подався в середину думи, й за якусь хвилину-другу з'явився на балконі думи. Товпа народу й військо — завмерли. Одним махом зломив козак держало, й жбурнув московський прапор в доли-

ну. на лету схопив його сотник Божко і з ним, у високопіднятій руці кинувся, що витягне кінь, до чола колони, що вже рушила вперед. На повному ходу спиняє коня, який аж сів на задні ноги, й зо всієї сили жбурнув прапора під ноги коня полковника Сальського. Умить вискочили з товпи якісь дві жінки й розстелили прапора, через якого пройшов полковничій кінь, а за ним посунула і колона Запорожців. Товпа люду заревіла від радощів і роздався могутній спів «Ще не вмерла Україна». Водночас роздалися свисти і крики протесту москвинів і спів «Боже царя храни».

Колонна минає міську думу. Раптом розлігся стріл. Біля голови колони несеться невеличка денікінська кінна група і дає стріли. Одна куля пролетіла біля голови полковника Сальського. Сам полковник і його штаб кинулись в догонку. На ті стріли відповіли наші стріли.

Розгорівся бій, який перейшов у нову для нас війну, вже і з білою імперіялістичною Москвою. Це не довело до добра обидвох воюючих сторін. Москалі червоні, що встигли від поразок опритомніти, підвезли з Московщини резерви, кинулись великою масою на обидві воюючі між собою сторони та вибили їх з Києва.

І щойно аж за рік часу наше військо знова в боях кривавих здобуло Київ, та скоро й опустило його перед багато разів сильнішим ворогом — червоною Москвою, яка й понині панує над Києвом і над усім нашим народом-мучеником...

Оце якраз тепер минає 38 років з того часу, як ті події мали місце. 38 років від найславнішо їв нашій новітній історії перемоги української соборної армії над червоним московським військом, завершеної відібранням від ворога столиці України, Києва.

Багато, багато учасників того славного Походу на Київ-Одесу лягло на полях бою. Ще більше згодом відійшло на вічний спочин — там, на рідній землі, рясно скропленій кров'ю — своєю й ворожою — в боях пізніших. А скільки залишило цей світ від ран тяжких, від хвороб, від тифу... Великі тисячі нових могил безіменних вирости тоді обіч мільйонів могил давніших борців за волю та ліпшу долю України-Матері... Зла наша доля-мачуха схотіла, щоб на сьогодні вже не було серед нас, живих ніколи з отих чільних виконавців незабутнього чину: — Головного Отамана Симона Петлюри, що Його забив у Парижі висланець Москви, Шварцбарт; начальника Штабу Головного Отамана генерала Юнакова, командирів походу Тарнавського, Сальського, Тютюнника, Кравса, Микитки. Багато, багато ін-

ших померли на чужині від ран, понесених трудів воєнних, від злиднів непомірних і виснаження фізичного. Перед їхньою пам'яттю світлосяйною, як і перед пам'яттю багатьох тисяч загинувших у тих боях славетних — старшин, підстаршин, стрільців і козаків — схилимо побожно голови і хоч ти мвіддаймо їм шану. — Незначні рештки учасників походу, що пережили ті світлі хвилини тріумфу єдиної української армії на полях слави, живуть ще й нині по всьому світі білому розсіяні

В тій армії знайшлися тоді і брали участь у Поході на Київ-Одесу діти всіх земель українських, Київ здобувала і здобула дійсно Соборна Україна — від річки Сян, Тиса і по Кубань — і боролася вона разом за всі землі українські і за свою соборну і незалежну Державу українську.

Славний Похід на Київ-Одесу і здобуття столиці ще раз незбитий дає нам доказ, що ми українці таки можемо діяти разом, у повній згоді і спільно, та що тільки в таких спільних зусиллях маємо позитивні наслідки, маємо успіх. Цей Похід якраз навчав нас, що серед нас не тільки є можлива консолідація усіх національних сил, а вона й конечна, бо тільки тоді ми зможемо і будемо перемагати. Кров борців славного Київського походу, що склали свої буйні голови на розлеглих степах України, як рівнож і кров тих, що ще й тепер кривавляться по всій довгій і широкій Україні нашій, кличуть нас до згоди, до спільної праці, спільного великого Чину. Великі бо діла досягнути можна тільки великими і спільними зусиллями усіх. Ні одна група, партія чи організація не здобуде нам Держави, не збудує її. Здобуде, збудує й охоронить її тільки вся наша нація в цілому і зусиллями всіх сил своїх під одним Державним Проводом, під однією кермою.

У світі білому є закон, є сила справедливости, а над ними є справедливий всемогутній Бог. Він кожному посилає за добро — добро, чи нагороду, за зло, за гріх, за злочин — від Нього йде покута й кара. Відноситься це не тільки до одиниць, а й до спільнот, до цілих народів і держав. Прийде ще час, коли й Москва теперішня, червона спокутує свій гріх тяжкий за нас, як спокутувала Москва царська в роках 1917 і наступних. Так бо не буде, як оце сьогодні. Тюрма поневолених Москвою народів таки ж розвалиться і упаде. Уже гряде той час шалено швидким кроком, вже і весь наш український нарід у всенародньому соборному зриві, спільно з великими демократіями світу кинеться у вир борні, як за всесвітній мир, так рівно і за свою волю, за кращу долю, за світле майбутнє, за власну незалежну самостійну соборну Державу свою, а в ній і за свій Київ, з якого вже ніхто й ніколи не усуне народу нашого, й останеться він в ньому на стало, на завжди, на віки.

К Р У Т И

Історія українського народу містить в собі багато героїчних подій. До них належить і остання наша Визвольна Боротьба рр. 1917—1921. Державні й ідейні здобутки її досить добре і ясно були зафіксовані у відповідних державних актах — чотирьох універсалах Української Центральної Ради, відозвах, хронологічних збірках матеріалів з цієї доби, розвідках і мемуарах.

Не так добре стоїть справа з зафіксуванням чинної збройної боротьби, що ту українську ідеологію державну та ідеї армія наша скропила кров'ю своєю, як найбільш переконуючим аргументом права українського народу на свою Волю і Державу. Ліпше були записані події 1919 і 1920 років (хоч на сьогодні, після останньої світової війни, майже все те було знищено). Початки ж творення української мілітарної сили рр. 1917—18, а тим більше перебіг боїв, перемог і поразок наших в більшості лишаються і досі українському загалові незаними, або малозаними.

Однією з подій цієї доби українських збройних сил, події, що варті уваги й яка щодалі, все більше стає легендарною, але, на жаль, не точно, мало записана й з боку фактичного неусталена, є Крути.

За цих 39 років Крути знайшли собі досить значний в літературі відгук. Про події під Крутами немало писалося; були це поетичні присвяти, мемуари й критичні, політичні, історичні, воєнні й публіцистичні оцінки.

Знаходимо в наших Крутах аналогії зі старими грецькими Термопілами, порівнювали їх психологічно з цесарським Рубіконом, як з рішучим переломовим моментом, у яким виспіла і схилилась наша воля до рішучої боротьби з Московою. Оцінювали Крути, як перетворення «слова в чин», як перетворення заклику IV-го Універсалу до боротьби за Українську Державу в чинне ділання зброї; описували загибель нашої студентської молоді в Крутах, як високий хвалігідний приклад рідкої самопосвяти, офірування, мучеництва і мужности; характеризували ще Крутянський бій, як клясичний приклад певного воєнного анафальбетизму з боку наших військових керівників; кваліфікували ще Крутянську невдачу й сумну подію, як безумство, зраду і злочин з боку керівників того бою. Безперечно, що у всіх цих оцінках і майже в кожній зокрема і гуртом, є певна міра рації. Однак, з оцінкою останньою, де говориться про зра-

ду і злочин керівників бою під Крутами, ніяк погодитися неможна.

Вже увійшло у «звичку», що з цією подією, ніби, як щось невід'ємне, згадується про «зраду», про малодушність старшин, що керували тим боем, говориться навіть про «втечу» їх з поля бою. Увійшла ця «зрада» в історію і в поезію. Чомусь більшість авторів заміток про Крути не дали собі труда дослідити, з'ясувати дійсний стан — перебіг бою, обставини, в яких він відбувся, з'ясувати, коротко кажучи, правду. А правда та про бій під Крутами цілковито минається зі всім тим, що досі було, за дуже малим винятком, написано чи говорено про цю подію.

Найавторитетнішим джерелом опису бою під Крутами є звіт командуючого військовою частиною, яка вела бій під Крутами — сотника Аверкія Гончаренка¹). Цей звіт про перебіг бою ми й беремо за основу сьогоднішньої замітки.

В часі виголошення IV Універсалу Української Центральної Ради командував українським військом полковник Капкан. Він ще в грудні 1917 року вислав на оборону надзвичайно важливого залізничного вузла — на ст. Бахмач, старший курс «I-ої ім. Гетьмана Б. Хмельницького Юнацької військової школи» під командою Ген. Шт. сотника Д. Косенка. Ця школа (старший курс) в складі 4-х сотень (по 150 юнаків в сотні), 20 старшин та 18 кулеметів виїхала 8 грудня 1917 р. з Києва на ст. Бахмач.

Бахмач адміністративно належав до м. Чернігова й тут повинні функції військово-адміністративні сотник Ф. Тимченко. Цей останній не мав при собі жодного війська і йому було приділено на допомогу зі складу Юнацької Школи сотника М. Богачевського.

Зразу ж, по приїзді школи, між двома сотниками, Косенком і Тимченком, виникли непорозуміння на тлі підлеглості і влади. Кожен хотів бути старшим. Командуючий військами полк. Капкан мусів був навести тут порядок. Обидва старшини дістали належне упізнання, а крім того, командира школи, сот. Д. Носенка було усунено від керування школою і фронтом, а на його місце вислано було сот. А. Гончаренка, який разом з молодшим курсом — рештою Юнацької школи, 23 грудня 1917 року приїхав на ст. Бахмач. Сотник Д. Носенко, здавши команду, виїхав зі ст. Бахмач.

Становище нового команданта було надзвичайно тяжке. З півночі насувалися азійські орди червоних москвинів; в самому Бахмачі — в депо біля 2000 робітників комуністично розагітованих; залізничники саботували; довколільне населення, в ліпшому випадку, було «неутральне». Довкола

— самі вороги й жодної надії на допомогу. Це було для командуючого фронтом ясним, бо ж і сам полковник Капкан, виряжачучи сюди, сказав: «На поміч — трудно чекати...»

Активність ворога збільшувалася, бо сили його все зростали. Безпосередній наступ на Юнацьку школу вів «товарищ» Берзін, сили якого склалися з 3000 червоноармійців, 400 матросів та 12 гармат. Коли до того додати червоне запілля з «товарищем» Кудинським та полк. Муравйовим, що 27 січня перенісся вже на ст. Бахмач та тих 2000 робітників з депо, що зрештою повстали проти школи, то сили ворога — фронт і запілля — можна обчислити понад 10 тисяч душ. Під натиском такої сили Юнацька школа примушена була залишити ст. Бахмач і через ст. Пліски відступати на ст. Крути. Безпосередньо в наступі на ст. Крути з боку червоних брало участь 4000 душ.

27 січня 1918 р. о 4-й год. рано приїхав на ст. Крути на допомогу юнакам «Студентський Січовий Курінь» в кількості 115—130 душ під командою старшини Омельченка. Командант фронту, сот. А. Гончаренко, приділив Студентському Куріневі найменш загрозливу ділянку фронту — а то на своєму лівому крилі.

29 січня ранком червоні зімкнутими колонами розпочали наступ; вони, очевидно, були певні, що не зустрінуть спротиву. Коли ці ворожі колони підійшли на віддаль стрілу, юнаки і студенти зустріли їх сильним вогнем цілого свого фронту та 16 кулеметів. Червоні під вогнем почали розсипатися в розстрільні. Мали вони дуже великі втрати, але за першою їх лавою йшла друга, третя і так без кінця... Сили ворога росли — вони мали постійне поповнення й зайняли лінію фронту шириною в 5 км. А наші... Горстка в 500 юнаків та студентів при 20 старшинах ледве чи й обсадили 3-х кілометровий фронт, та не мали жодного поповнення.

На допомогу нашим прийшла на відкритій залізничній платформі щойно одна гармата сотника Лощенка. Ця гармата влучним вогнем здержувала наступ ворога, але коли червоні почали робити обхват правого крила юнаків, вона, не маючи змоги повернути гармату для стрілу вбік, відійшла з лінії бою.

Щоб допомогти фронтові, сотники Тимченко та Богачевський від'їхали до Ніжина, щоб звідти привезти полк ім. Т. Шевченка, що саме там був, але... той полк оголосив «неутралітет» і на фронт не виїхав.

Коло години 12-ї червоні розпочали наступ проти студентів, але попавши під перехрестний вогонь, від цього наміру відмовилися та продовжували маневр обхвату право-

го крила. Сили ворога на це їм дозволяли. Уведена була на лінію бою наша резервна сотня, — а то саме на праве крило, яке було найбільше загрожене.

Так трималися наші герої аж до вечера. Треба було відходити. Про відхід дістали наказ перші студенти, потім 2-га сотня і зрештою 3-тя та 4-та сотні юнаків. Перша сотня, яка прийшла з резерву, покривала відступ.

Вже при погрузці до потягу запримітили відсутність багатьох студентів, яких бачили живими. Вислана розвідка донесла, що вони, відступаючи, направилися на станцію Крути, що саме в той момент обсаджували червоні. Ці 32 студенти, а в тім числі і рідний брат Командира фронту, Володимир Шульгін, та другі, попали до полону й були в безтількиний спосіб замордовані червоними.

Потяг з юнаками й студентами відійшов в напрямі на ст. Ніжин. Тут стояв Шевченківський полк, який замість того, щоб виступити на фронт, перейшов на бік ворога та хотів навіть обезброїти Крутян, та це їм не повелося.

На станції Броварі Командант Юнацької Школи і бою під Крутами, сот. А. Гончаренко, склав свій релятивний звіт Симонові Петлюрі, як Командантові Слобідського Коша, що тоді зі своїми гайдамаками готувавсь до наступу на Київ, на арсенал.

Скінчився бій під Крутами, — біля 250 юнаків і студентів та 10 старшин, а в тому числі і Командант «Січового Студентського Курія» Омельченко — зложили свої молоді голови, принісши в жертву Батьківщині своє молоде життя, а з тих 32 студентів, що попали до полону, 28 душ, зазнавши неймовірних мук, розшматовані багнетами дикої орди, випили свій страдницький келих до дна, — але не зрадили України. 4-х студентів відвезено було, як тяжко поранених, до Харкова.

Оце є та правда про бій під Крутами. Як бачимо, немає тут навіть сліду зради, немає малодушности старшин, ніхто й нікуди не тікав, а всі разом — юнаки, студенти й старшини — виявили подиву гідний героїзм. Чи можна говорити про «втечу» чи «малодушність» старшин в бою під Крутами, коли з 20-ти старшин полягло смертю хоробрих 10 (десять), тобто половина, а друга половина хоробро трималася аж до кінця й розділила долю й недолу своєї частини. Чи можна говорити тут про «злочин»? Ні! Героїв так не ганьблять, — героям треба віддати те, що їм належить: пошану і славу, а не ганьбу.

Звичайно, коли говорять про «зраду», то мають на увазі здебільшого 3-х сотників, а то: Д. Носенка, Ф. Тимченка та М. Богаєвського, але... сотника А. Носенка було відклика-

но з фронту, віднято у нього команду і він ще з Бахмачу від'їхав до Києва, отже тим самим не може нести відповідальності за бій, яким він не керував і навіть там в часі бою не був. Є правдою однак, що той сотник таки зрадив, але то сталося вже пізніше і не під Крутами, а в іншому місці він перейшов на бік білих москалів. Щож торкається сотників Ф. Тимченка та М. Богаєвського, то вони були в свій час віддані під військовий суд, але суд не міг винести вироку, бо саме тоді стався державний переворот в Україні, однак логічно ці два старшини, які повнили лише військово-адміністративні функції і не мали при собі військових частин і самі не належали до частин, які вели бій під Крутами — тим самим і не можуть відповідати за події на фронті.

Це є формальний бік справи, однак для з'ясування подій під Крутами цього мало. Треба освітлити ті обставини і умови тогочасного життя в Україні, які довели до висилки Студентського Січового Куріня на фронт.

На початках революції в Росії, а тим самим і в Україні, українська етнографічна людність стреміла до якнайширшого і найшвидшого улаштування свого національного життя. Українці-вояки, що були розкидані по широких просторах т. зв. «необ'ятної Росії», а головне на всіх її фронтах, цілком свідомо віддавали себе до розпорядимости Української Центральної Ради, готові були йти на найбільші жертви. Цього моменту Українська Центральна Рада не врахувала. Час йшов і діяв не на користь Україні, а проти неї, бо білі, а особливо червоні москалі використали той час на підготовку своїх сил, вони кинули скрайні демагогічні соціальні гасла й тим перетворили в Україні революцію національну в революцію соціальну. Українське робітництво і селянство, а тим самим і фронтовики, поволі відходили від гасел національних та кинулись за гаслами соціальними — «за фабрики» «за землю»...

Молода Українська Держава творилась в бурхливі часи революції; у фокусі її тодішнього державного апарату переплутувались і переплітались різні, відмінні від себе ідеї, відчуття, прагнення і пристрасті краю, які ще до того і загострювались міжособною боротьбою розбурханого революцією населення. Україна кипіла і бурлила. І ця постійна змінність і неспокій надавали тоді всьому українському життю скрайню многогранність. Цілком вільно і рядом з собою могли тоді укладатись і виявлятись і великі людські та громадські чесноти і низька, підла негідність; з одного боку — справжній вияв ентузіазму, зрив мужности, жертвенности, самовідданости, гідности, розуму, волі, стійкости, ві-

ри і любови, а з другого — депресія, страх, самолюбство, амбіції, фальш, брехня, підкупність, брутальність, цинізм, глупота і малодушність.

Саме в такий момент виданий був IV-й Універсал. Військо, стомлене великою війною, розколихане війною, ставало або байдуже-неутральне до ідеї самостійности, а подекуди навіть і вороже. З поведінки полків в Києві росла тривога непевности. Це все спонукало національно свідоме студентство подати ініціативу створення організаційного комітету, який би перевів організацію надійної озброєної сили для захисту молоді Української Держави. Це випало на ті часи, коли св. п. С. Петлюра відійшов з посади Генерального Секретаря військових справ та був замінений М. Поршем. Симон Петлюра добре розумів і бачив небезпеку, яка загрожувала Україні й тому розпочав він формування свого Слобідського Кошу, тобто тої надійної мілітарної сили, до якої також закликали й студенти.

Організаційний Комітет оголосив у пресі відозву до академічної молоді. У відозві зазначалося, що надії на українські полки завели, що треба братись до того студентству. Відозва ця була повна свідомости всього загрозливого стану суворой дійсности. Студенти почали вписуватись до «Українського Студентського Січового Куріня». Спочатку цей курінь мав нести лише службу при охороні Української Центральної Ради, але... коли червоні загрозили безпосередньо столиці України — Києву, той курінь відправлено було на допомогу Юнацькій Школі, що займала тоді фронт на ст. Бахмач.

Так необстріляні в боях, не обсмалені в пороховому димі світової війни, досвідчені вояки приїхали того сивого, зимового, морозного ранку на Крутянську землю...

Ні... Це приїхала молодь, студенти, гімназисти, що ще так недавно сиділи в школі і вивчали, як щось цілком теоретичне, як щось цілком історичне, далеке від життя, що «dulce et deokorum est pro patria mori» — ці учні, майже ще діти, мусли тепер скласти тут справжній іспит зрілості, довести, чи можуть вони добре перекласти на мову рідну, на мову українську це латинське твердження й чи можуть вони застосувати його зі сторінок історії до життя сучасного.

І коли прийшлося мати діло зі справжнім ворогом, коли навкруги з'явилися кров і смерть — не розгубилися ці юнаки. І хоч у кожного з Крутян було велике бажання жити, жити в своїй щойно повсталій державі, працювати в ній і для неї — вони свідомо йшли на смерть за Батьківщину, бо ця ж сама Батьківщина вимагала від них найтяжчої жерт-

ви, вимагала від них скінчити своє, зовсім ще не розпочате життя, далеко від власного дому, родини, близьких, на холодному снігу біля Крут.

І ніхто з тої молоді не затремтів, ніхто не кинув бою, відважно ставали на герць з неймовірно численнішим, неймовірно сильнішим ворогом. Багато з них зложили свої молоді голови на крутянській землі, рясно її окропили своєю дорожціною українською кров'ю.

А у великій книзі історії України постала нова золота сторінка, назва якої є Крути.

Щож до самого бою під Крутами, з точки погляду воєнного, то нічого в ньому особливого немає. Бій, яких наша армія за час боротьби і до Крут і після них мала немало. Були бої навіть кривавіші, були й знущання над нашими переможними вояками. Але бій під Крутами увиходить в нашу історію, як зразок офірності, мучеництва і героїзму.

Кажуть звичайно, що Крути — це українські Термопілі, подібні до грецьких, під яким поляг смертю герой спартанський, цар Леонід зі своїми 300 вояками, стримуючи в році 481-му до Р. Х. навалу військ царя перського Ксеркса в 1. 900. 000 душ. Цей бій під Термопілям на протязі 2. 500 літ до Крут був для всіх народів світу зразком жертвенности для Батьківщини, не занесений, як перлина мистецької творчости генія військового до історії військового мистецтва. З цього боку він нижче не лише творчости Епамінонда при Левтрах р. 371 до Р. Х., а навіть і творчости Мільхіяда під Маратоном року 491 до Р. Х. — Однак Термопілі є зразком і перлиною для історії людської офірності й самопосвяти для Батьківщини й її незалежної державности. З цього боку дійсно є схожість поміж спартанцями Леоніда і нашою Крутянською молоддю. Однак таке шабльонове порівняння, коли порівняти самопосвяту й силу жертвенности духа та відданости наших героїв Крутян, не є на місці, бо не треба забувати, що:

1. Спарта в часі подій в Термопілях була вже 300 літ не лише самостійною державою, але й гегемоном над іншими державами тодішньої Греції, а Україна, до часу Крут, 264 роки була в неволі, в якій стратила навіть ім'я своє.

2. У Спарті цілий уклад життя, побут був мілітаризований. У Спарті вже від 9 років життя хлопці вчилися вправам військовим. У Спарті матері і сестри, своїм синам, братам й нареченим, випроваджуючи на війну, висловлювали бажання: «зо щитом або на щиті». А на Україні... На Україні плач за новобранцем у народніх масах, та й література наша від тих народніх мас не відстає: у Винниченка сол-

дат — це тільки той, що розстрілює революціонерів, або — як його «боротьба» — просякнута відразою і нехиттю до військової штуки. Теж саме бачимо у Кобилянської в творі «Земля» і т. д.

3. У Спарті цілий нарід був за Леонідом з його спартанцями, чекав від нього героїзму, як чогось звичайного. Цілий геній народний був з ним. А на Україні розагітоване багатотисячне військо оголошувало нейтралитет. Залізничники і нарід не лише не були з Крутянами, а навіть були ворожі до них.

4. Спартанці в Термопілях використали непереможну природу, місцевість їм сприятливу, а Крутяне опинились у чистому полі.

На тлі оцих обставин, що були за Спартанців і рішуче проти Крутян, — Крути є далеко вищі по героїчному напруженні й офірности ніж Спартанські Термоплі.

Не бракує жалів і від провідників Української армії на те, що даремно, необачно вислали на загибель юнацтво українське, що його жертва занадто висока і нічим її оплатити, віддячити. Уряд і провід військовий можуть собі дозволити на ці жалі. Бо і від них немало залежало і залежатиме, щоб Крути вже не повторювалися . . . Але Україна має ще так дужого ворога, світ ще такий байдужий до наших змагань і волі, що — чи то товаришам, полеглим під Крутами, чи то с у ч а с н і й молоді — треба бути завжди готовими до Крут. Коли треба буде, коли не знайдеться інших виходів і можливостей — Крути мусять бути. Треба вічно про це не забувати. Менш буде прикрих несподіванок. Бо Крути — це символ нашої вічної невідготованости, символ вічної нашої самотности в обличчі фатальної небезпеки і то не завжди тільки з нашої вини.

Недовго на цей раз тяглася окупація москвинами України — їх вигнали з нашої землі і 19. III 1918 р. тіла замордованих Крутян було розшукано й привезено до Києва. Березневе українське сонце пестило вкриті червоною китайською домовини — то українська столиця, молода Українська Держава урочисто ховала перших своїх Героїв, які гордо, за лицарським козацьким звичаєм, душу й тіло поклали за самостійність, за незалежність, за волю Батьківщини.

Поховали ці українські гордощі недалеко від могили першого українського князя — біля Аскольдової могили.

І капотіли щирі сльози на сиву довгу бороду першого Голови Української Держави, коли він тремтячим голосом казав:

«Стримайте ваші сльози. Ці юнаки поклали свої голови за визволення Вітчизни і Вітчизна збереже про них вдячну пам'ять навіки. —

«Dulce et decorum est pro Ukraine mori!»

А в сьогоднішню 39-ту річницю їх смерти, відчуваючи докір, що не всі ми були разом і рядом з Крутянами в судний для них день, але ж з гордощами національними, що Український Народ має, нехай і трагедію, але Крути, — схилимо голови свої в глибокій пошані перед світлою пам'яттю їх.

Група генералів, старшин і козаків в Таборі «Станиця Українська при м. Каліші» (Польща).

В. Д.

Перший український «репатріант»

(Передрук з українського «Народного Слова»,
Пітсбург, 28. II. 57 р.)

Багато з нової української еміграції добре пам'ятають роки рапатріації на «родіну». Роки, коли по західній Європі свавільно гуляли численні московсько-большевицькі «місії», завданням яких було за всяку ціну вирвати всіх тих, які не хотіли повертатися в царство сатани. Ми не були перші з тих, хто мусів покидати рідні землі. Першими українськими політичними емігрантами були наші предки ще на початку 18 століття, після трагічної битви під Полтавою. Найбільш трагічною постаттю тодішньої так званої Мазепинської еміграції був Андрій Войнаровський, небіж та вихованець гетьмана Мазепи, та близький приятель і співробітник Пилипа Орлика.

У вересні, 1716 р., в дорозі до Швеції, Войнаровський прибув до Гамбурга. Гамбург тоді був політично-економічним центром. Тут зустрічалися представники багатьох націй, партій, тут нав'язувалися різні знайомства, тут плянувалися всякі політичні інтриги. Гамбург — вільне місто — мало тісні взаємини із Швецією і було приязно наставлене до неї в часі її північної війни з Росією. Це і було причиною, що цар Петро I. прийняв у лютому 1709 році на дипломатичну службу Німця Йогана Фрідріха Беттігера, іменувавши його своїм резидентом у Гамбурзі. Одною з перших функцій нового резидента й було «нищити всі шкідливі й безземні для Росії пасквілі».

Саме в той час появився в Гамбурзі Войнаровський. Гамбург заговорив про молодого, освіченого й елегантного племінника Мазепи; відновилися спогади про шведсько-український союз проти Москви. Войнаровський зустрів у Гамбурзі багато знайомих. Між ними і давню свою подругу з Дрездену, графиню Кенігсмарк. В салонах графині бувала вся політична еліта Гамбургу. Войнаровський ставши одним з частих гостей графині, нав'язав там близькі зносини з англійським представником Матесоном, настроюючи його відповідно до царя Петра I., який саме тоді перебував зі своїми головними міністрами в Копенгагені.

Взаємини Войнаровського з гістьми графині Кенігсмарк стали скоро відомі Беттігерові, який сповістив про це цареві. На борті царського корабля відбулася таємна нарада з участю князя Василя Долгорукого, посла в Данії, графа Толстого, віцеканцлера Шафірова та інших. Вирішено було скопити Войнаровсь-

кого силою, використовуючи ситуацію, що Гамбург був надто слабкий, щоб виступити збройно; московське військо стояло в Мекленбурзі на віддалі одного дня маршу від Гамбургу.

4-го вересня, 1716 року Беттігер дістав доручення скопити силою Войнаровського. За це йому обіцяно побіч його платні видавати ще щорічно до смерті 500 рублів як окреме «жалування». На допомогу йому цар вислав до Гамбургу сотника гвардії Рум'янцева і кількох старшин. Змовники почали своє злодійське діло. Вони зорганізували собі до помочі велику шпигунську мережу, завданням якої було слідувати кожного кроку Войнаровського. Нагляд за Войнаровським пішов так далеко, що навіть підкуплено його покоївку, яка доносила на нього особисто до сина Беттігера. Войнаровський дуже скоро дізнався, що за ним шпигують, але вважав, що оскільки він не був російським підданим, Москалі нічого не можуть йому зробити. Тим часом виявилось, що він хоч і не був підданим царя, і правно не могло йому нічого статися, право поступилося перед шантажом і силою...

12-го жовтня, в білий день, на Войнаровського, який повертався в повозі з обіду у графині Кенігсмарк, напав з 16-ма озброєними людьми Беттігер, який примусив Войнаровського, як арештованого, їхати до його дому. Там при Войнаровським ставлять варту складену з московських кіннотчиків. З уваги на те, що Войнаровського ув'язнено в екстериторіальній московській резиденції, гамбургський магістрат не мав туди права вступу. В магістраті відбуто нараду, в наслідок якої навколо московської резиденції — амбасади — було виставлено варту для того, щоби захоплення Войнаровського Москалями, викликало обурення серед дипломатичних кіл і тодішньої преси. За винятком пруського представника в Гамбурзі, всі дипломатичні особистості щиро співчували Войнаровському й робили заходи перед своїми урядами, щоб інтервенювали в справі його звільнення. «Через інтервенцію трьох міністрів город не дозволяє мене вивести. Таким способом я сподіваюся з Божою поміччю дістати свободу» — писав Войнаровський своїй дружині.

Довідавшись про дипломатичну акцію, цар Петро переслав гамбургському магістратові гострого листа, погрожуючи, що він сам прийде «у добрій компанії» забрати свого «бунтаря, що командував в Україні трьома полками й дезертирував...». Отже московський цар намагався за всяку ціну дістати Войнаровського, відрекомендувавши його як дезертира, а не як старшину вільної Козацької Держави. Та Войнаровський не піддався, заявляючи рішуче, що він не царський підданий та що цар не має до нього ніякого права, чим ставив гамбургський магістрат у прикре становище.

5-го грудня, 1716 року, з нагоди іменин цариці, цар хотів влаштувати у Гамбурзі велике прийняття. Одначе на заваді стояла занадто голосна справа Войнаровського. Тому цар вирішив її якнайшвидше полагодити.

День перед тим прибула в Гамбург гофмайстерка цариці, нібито, щоб підшукати для неї приміщення. Вона негайно відвідала графиню Кенігсмарк і запевнила її в тому, що коли Войнаровський добровільно з'явиться в день янгола цариці до царя, то він не дозволить Беттінгену вивезти арештованого з міста. Цар простить йому все й не буде карати за Полтаву... Графиня щиро повірила, й порадила Войнаровському погодитися на таку розв'язку справи. І Войнаровський дав переконати себе своїй добрій знайомій. Він дозволив магістратові видати його цареві, що й сталося. Дня 5-го грудня, о год. 4.йй ввечері, під охороною гамбургських драгунів у замкненій кареті Войнаровський виїхав в Альтону, звідки вже ніколи не повернувся до Гамбургу.

8-го грудня Войнаровський вже був висланий на допит у Байсенборг головну московську квартиру, де супроти нього застосовано жорстокі тортури... Сім років тримали незломного Войнаровського опісля в Петропавлоській фортеці, звідкіля «репатріювали» його на Сибір, де він загинув серед нелюдських катувань та нужди.

Трагедія Войнаровського, це трагедія шляхетної натури, що, не розрахувавши сили московської провокації та підлости, впала її жертвою. «Репатріяція» Войнаровського відбулася понад 200 років тому, а методи і способи московських провокацій та підлих підступів для досягнення своїх цілей до сьогодні не змінилися, лише набрали більшої рафінованости та масового їх застосування.

Трагедія Войнаровського повинна бути наукою для тих, які ще досі довіряють москалям, вважаючи, що не вони, а якісь, ближче неокреслені, большевики є спрчинниками всього лиха на нашій Батьківщині. Український народ вже належно зрозумів хто є його ворогом і саме тому по всій Україні несеться грімкий клич: «Геть з московськими наїздниками!» І не допоможуть москалям різні їхні провокації і інтриги. Народний гнів вимеже їх з України враз з їхніми прислужниками. Цей час наближається скорим ходом, і ніяка сила не зможе його здержати чи відвернути.

Сучасність і наші завдання

5. травня ц. р. минуло 12 років від закінчення жажливої своїми наслідками другої світової війни. Не зважаючи на так довгий час, по сьогоднішній день ще не має бажаного народами миру. Світ знаходиться в стані провізорії і в перманентній війні, яка ведеться засобами холодної війни. Країни світу, які під державно-устроєвим оглядом творять різноманітність, в основному можна поділити на такі окремі бльоки: 1) країни, які творять оборонну систему Заходу (ОПАП, СЕАТО і регіональні бльоки), 2) країни Східного Бльоку і 3) країни, які заявили свій неутралітет щодо Заходу і Сходу. Країни оборонної системи Заходу і ті, які заявили свій неутралітет в протиставленні до країн Східного бльоку мають різні державні устрої і багатий вахляр ідеологічно-політичних напрямків. Східний Блок, який знаходиться під ідеологічно-політичним впливом і військовим керівництвом сучасної Росії — це комуністично-тоталітарна система т. зв. соціалістичних «демократій», які під формально-правним поглядом є з собою пов'язані договорами приязні і взаємної допомоги. Провідну роль в цій системі відіграє ССРСР. Система Східного Бльоку не зносить інших політичних напрямків і їх не визнає, фізично зліквідувавши в орбіті своїх впливів навіть найменший прояв будь-якої програмово-політичної опозиції. Тепер ця система з найбільшою докладністю охороняє свої народи перед впливами Заходу, ізолюючи їх перед ідеями вільного світу т. зв. залізною заслоною. Діаметрально протиставні світи — Схід і Захід — з причини безперервної агресії головного агресора Східного Бльоку, Советського Союзу, знаходяться в стані холодної війни, яка за 11 років прибирала то гостріші, то лагідніші форми. До цього ще слід додати спроби Сов. Союзу фізичною силою окупувати решту Кореї, вдала операція, за інспірацією ССРСР, в Індокитаю, сильна комуністична інфільтрація в країнах Півд. Східн. Азії (Бірма, Індонезія, Малаї), та останньою поведена господарська офензива в Індії, Афганістані і в 7-ох країнах Арабської Ліги. Відбувається боротьба двох світів, культур і способів життя, наразі в політичній, психологічній і господарській площинах. Основна ціль боротьби — зламати волю противника до фізичного спротиву на випадок збройного зудару. Рівночасно додержує кроку гігантне озброєння обох сторін на землі, в повітрі і на морях. Змагання в умовій сфері, це політична війна дипломатій Сходу і Заходу, які докладають всіх зусиль, щоб намічені генеральною стратегією цілі здобути засобами мирного співіснування (коекзистен-

ції) собі ворожих світів. В сфері почувань провідну роль відіграє пропаганда, яка застрашуванням і частим пропагуванням «миролюбних ідей» для людства змагає до заламання в основах передусім моральних сил противника і викресання спротиву до власних урядів, передусім у вільних країнах. В цій політично-психологічній війні на особливу увагу заслуговує озброєння в засоби масового нищення, серед яких передову роль відіграє атомово-ядерна, біологічна і хемічна зброя, які своєю нищівною силою переросли всі дотепер стосовані класичні зброї. Ракетні стрільна і різні роди реактивного летунства ускладнюють оборону країн. З уваги на це, ще ніколи в історії людства не була так актуальною римська девіза «сі віс пацем, пара беллум», (якщо хочеш миру, готуйся до війни) , як оце є сьогодні. І в цьому нічого дивного, російський імперіялізм при допомозі комуністичних гасел поставив собі за ціль завоювати цілий світ, щоб його вільні країни влити в світовий союз соціалістичних республік. З уваги на таке завдання Сов. Союзу, в майбутній війні буде вирішуватися доля цілого світу на довгі віки.

Пов'язаність зусиль політично-психологічної і господарської війни які зводяться до основного завдання, здобути намічені генеральною стратегією цілі засобами, які виелімінують кровопролиття, зокрема по другій світовій війні прибрали гострих форм. В час першої світової війни держави Антанти були застосували бльокаду щодо Німеччини, сьогодні товарове ембарго на воєнно важливі сировини застосоване провідними потугами Заходу щодо Сов. Союзу, але не вдержане до тієї міри, як це було колись. Навіть деякі країни-члени ОПАП-у (Голляндія, Данія, Норвегія і інші) торгують з СССР, незважаючи на зобов'язання. З країн Півд. Східн. Азії відбувається постачання сирівцю гуми, кавчуку і інших воєнно-важливих сировин багатотонними переправами через Китайську Народню Республіку. Крім цього Сов. Союз постійно пропагуючи свою «мирну настанову», настирливо докладає багато зусиль, щоб й це обмежене товарове ембарго знести, щоб ще більше здобути й на торговельному відтинку можливість своєї розкладової пенетрації країн Заходу.

Збройна або гаряча війна, це найсильніша і найкоштовніша форма зусиль держави або союзу держав. Щоб зважитись на такі зусилля, треба бути на всіх відтинках державного життя досконально приготованим, тому господарсько-психологічні елементи в стадії підготовки стали відігравати дуже важливу роль. Пов'язаність згаданих елементів з організацією збройних сил, до завдань яких належить передусім боротьба з агресором і їх співзалежність були і вони залишилися. Багатство різних воєнно важливих сировин і добре розвинена промисловість країни належить до основних факторів організації армії. Рівно-

часно чим сильніші і модерніше озброєні сили країни, тим більше вони вможливають провадити нагальну офензивну дію дипломатії на вище згаданих трьох відтинках — політичному, психологічному і господарському. Модерно озброєні і вишколені сили додають тільки заохоти власній дипломатії якнайдовше переслідувати противника засобами холодної війни. Маючи це на увазі, стає зрозумілим, чому Сов. Союз по другій світовій війні знаходиться в безперерійній дипломатичній офензиві, тоді, коли провідні потуги Заходу незважаючи на їхні природні багатства різних воєнно-важливих сировин і на широко розбудований промисл, все ще знаходяться в дефензиві. Причина лежить у тому, що життєва динамічність провідних потуг Заходу старіється, його ідеї і гасла вже втратили свою притягаючу силу, тоді, коли комунізм, як свого рода релігія в глобальному аспекті, завдяки спритові советської дипломатії, розрісся до великих розмірів. Не має сьогодні навіть найменшого закуртка нашої планети, де комунізм не проявляв би своєї розкладової дії, тоді, коли, зокрема, в провідних потуг Заходу зауважується байдужість до поневолення Сов. Союзом різних народів і до його системи. До сьогодні не має сміливого спротиву вільного світу сучасному російському колоніялізмові, навпаки, деякі великі країни роблять різні заходи та подекуди навіть йдуть на дальші уступки Сов. Союзіві, щоб тільки відвернути хоч на деякий час його вістря агресії. В цьому відношенні на окрему увагу заслуговує промова кол. прем'єр-міністра Великобританії Вінстона Черчіля, яку він виголосив в Аахен з приводу передачі йому Карлової нагороди за заслуги в користь європейського об'єднання. Черчіль у своїй промові між іншим висловився, що вже сьогодні Росія зріла до того, щоб стати повновартним членом європейської спільноти. В промові ані словечком не має згадки про жажливу тоталітарну систему підсоветської дійсности, під тиском якої перебувають різні поневолені народи, в тому числі і український. Таким чином Черчіль, до голосу якого прислуховуються різні провідні політики Заходу, остаточно погодився на поділ світу на дві частини — комуністичну і демократичну. Для нас, що знаємо, що собою уявляє сучасна Росія, бажання Черчіля видаються більш як безвідповідальними. І треба дивуватись, що цього визначного британського політика ще до сьогодні нічого не навчила російська імперіяльна політика, яка в 1955 р. вже потрапила поробити відповідні ходи у виключній дотепер домені впливів Великобританії, зокрема на Близькому Сході.

Советський Союз, який під військовим поглядом вже сьогодні перевищує Захід, з того рода бажань тільки радіє, а це в не меншій мірі впливає і деморалізує малі вільні країни, які самостійно не є в спроможності ставити спротиву советській офензиві. Роз-

ходження і різні протиріччя між членами-партнерами ОПАП-у, слабкість оборонної системи СЕАТО і країн Багдадського пакту, майже неіснування Балканського пакту, нейтральність країн Арабської Ліги — дуже сильно підважують оборону вільних країн Заходу. В зв'язку з цим головна дія советської дипломатії тепер є спрямована на країни Скандинавії, яка зводиться до основного завдання відтягнути з ОПАП-у Норвегію і Данію, і разом з Швецією створити нейтральний блок держав Півн. Європи. Перші заходи в цьому напрямі вже було вжито, бо, як відомо, Норвегія і Данія вже уклали з Сов. Союзом торговельні договори, крім цього парламенти цих країн схвалили, що не дозволяють на стаціонування чужих військ на своїх національних територіях під час миру. Подібну ухвалу виніс і парламент Ісландії, з приводу чого американці будуть змушені залишити цей під стратегічним поглядом важливий острів. В зв'язку з цією ухвалою дійшло до послаблення північного крила оборонної системи ОПАП-у, бо відкрито большевикам морський шлях на Атлантик, що для них є дуже важливе на випадок війни. До цього ще доходить політика теперішнього уряду Франції, яка зводиться до того, щоб ОПАП звести до організації політично-господарського значення, позбавляючи цю оборонну систему її основного мілітарного елемента (виступи французьких представників на конференції ОПАП-у в квітні ц. р.). Все це відбувається незважаючи на щораз частіші перестороги таких провідних стратегів Заходу, як марш. Монтгомері, ген. Грюнтера, ген. Нордстетта і інших. Над світом зависла смертельна загроза большевицької тоталітарної системи, бо до сьогодні Захід не спромігся перевести між собою мобілізації сил, якими вже диспонує Східній Блок. Про сміливу контррофензиву наразі не приходиться говорити, бо кожна з країн Заходу боїться ризика гарячої війни, надіючись, що система Сов. Союзу сама завалиться, коли буде продовжуватися співіснування, не звертаючи уваги на це, що СРСР по смерті Сталіна ще більше зміцнів внутрішню, та що його дипломатія з ще більшим спритом реалізує намічені нею імперіалістичні цілі, за стратегічними вказівками Леніна: «... Найбільш правильною є така стратегія, коли відкладається операції до того часу, коли внутрішній розклад у ворога не доконає таких поступків, що спрямування смертельного удару виявиться і можливим і правильним».

Провідні потуги Заходу, за виїмком США, шукають можливостей коєкзистенції, погоджуючись навіть на советські пропозиції створення зони нейтральних країн, яка була б загороджувальним валом між Сходом і Заходом. На особливу увагу в Європі заслуговує поділена Німеччина, до об'єднання якої мабуть дійде тільки тоді, коли Захід піде назустріч вимогам Сов. Союзу, які зводяться до основної вимоги, щоб Німеччину залишили

американські війська. Німеччина, як одна з найважливіших європейських проблем належить до запальної точки в стратегії ССРСР, тому треба сумніватися, щоб мирним шляхом дійшло до її об'єднання. П'ятьсоттисячна армія Союзної Німеччини, яка знаходиться в стадії організації, не зможе встоятися перед готовими до наступу силами Сов. Союзу, які походять з Демократичній Німецькій Республіці. На побільшення цієї армії, сумнівним є чи погодиться зокрема Франція, яка озброєної Німеччини боїться. Отже Сов. Союз поставивши собі за головну ціль в другій світовій війні знищити мілітарну потужність Німеччини в Європі і Японії в Азії, як головних заборол комунізму, при допомозі альянтів зумів довершити свого стратегічного плану. А треба пам'ятати, що Сов. Союз, який був спричинником другої світової війни, вважав другу світову війну за переходову фазу, після якої мав наступити розрив світового комунізму. Постає вакуум до капітуляції Німеччини в Європі і Японії на Далеко-сході відкрило шлях для дальшої комуністичної пенетрації і поширення російського імперіялізму, тому розрахунки ССРСР виправдалися, завдяки далекоідучим уступкам західних альянтів. Сьогодні советська дипломатія докладає якнайбільше зусиль, щоб позискати симпатії колишніх колоніяльних і залежних народів Азії і Африки. Вже Сталін в орбіті своїх впливів мав не менше 900 млн. людства; його наслідники тактикою співіснування планують завербувати по стороні ССРСР Індію (368 млн. населення), Бірму (19 млн. нас.), 7 країн Арабської Ліги (40 млн. нас.), Афганістан (10 млн. нас.) і Індонезію (78 млн. нас.). Коли вдається советській дипломатії здійснити шляхом коекзистенції цей плян, Сов. Союз здобувби коло 515 млн. населення, якого країни заховали б неутралітет на випадок третьої світової війни в Азії. До цього окремо ще доходять кольорові народи Африки, яких самостійні стремління підтримує ССРСР. Згадані країни Азії і колоніяльні країни Африки, це важливі бази воєнно-важливих сировин Великобританії і Франції, тому по знеутралізації їх, можливості оборони Заходу ще більше послабли б. Західні потуги вважають, що відкладення збройного зудару з Сов. Союзом допровадить до еволюції і послаблення цілої советської системи внутрі ССРСР. Советський Союз також розраховує на конечно йому потрібний час, який сприяє поглибленню розходжень і розкладу внутрі країн оборонної системи ОПАП-у, СЕАТО і регіональних бльоків. В чю користь працює час, ми дали відповідь у вище проаналізованому політично-військовому положенні сучасності.

На окрему увагу заслуговують всі розброєні конференції, в яких Сов. Союз остаточно погоджується на безконтрольне роззброєння, при цьому він застосовує тактику зменшування своїх збройних сил, яке не має жадного практичного значення, бо вій-

ськова повинність в ССРСР і його сателітних країнах є побудована на цілком інших засадах повинності, як це є в країнах Заходу. В ССРСР всі чоловіки до 60 років і жінки до 50 років підлягають перманентній військовій повинності, тому вони в резерві відбувають кожного місяця військові вправи пов'язані з однаковими в рік маневрами. З уваги на повище населення Сов. Союзу знаходиться в постійній готовності до наступу. Жадна країна Заходу не має так широко впровадженої мілітаризації, як це є в ССРСР, тому всякі зменшення збройних сил в Сов. Союзі не мають практичного значення. До цього ще доходить перехід збройних сил ССРСР на тактику атомової війни яка не вимагає так великих мас наземних військ, які дотепер вдержував Сов. Союз під зброєю. Тактикою зменшування збройних сил, Сов. Союзу намагається примусити й провідні потуги Заходу до подібних зменшень і в пропагандивній площині ще більше впливати на послаблення боевої готовності вільних народів світу.

На окрему увагу заслуговують клопоти господарського характеру Великобританії, пов'язані з справою Кіпру, який є останньою брітійською воєнною базою на Близькому Сході і клопоти Франції в Альжирі.

Україна, як політичний фактор на фоні повищої сучасної ситуації в міжнародній політиці не виступає. Як один з сателітів Сов. Союзу вона змушена окупантом Росією виконувати її волю на всіх відтинках життя. Тільки час до часу в українській справі забирають голос американські політики, і своїми виступами в конгресі, святкування дати 22 січня 1918 р. по окремих стейтах, статтями по газетах і трансмітуванням українських національно-державних святкувань через радіовисильні «Голос Америки» і «Визволення» пригадують цілому світові, що під російською окупацією знаходиться багатомільйоновий український народ, який жде дня свого визволення. З приводу таких пригадок, державно свідоме українство радіє, бо сьогодні не має багато держав на заході, щоб цікавились поневоленням України. Ці пригадки американців підтверджують, що Україна, як і інші поневолені народи Сов. Союзом важливими проблемами в системі сучасної Росії, тому вони підлягатимуть остаточній розв'язці. Щораз частіші появи на американському книжковому ринку видань про поневолені Росією народи в тому числі і про Україну, статті на повищу тему по різних журналах не виключаючи і військових, та в газетах свідчать, що одинокі США глибоко аналізують підсоветську дійсність і до дальшого її існування ставляться скрайне нагтивно. На окрему увагу заслуговує

«Інститут для вивчення ССРСР», який є фінансований фондами Американського Комітету Визволення від Большевізму. В згаданому Інституті на початку працювали тільки росіяни, насвітлюючи під власним кутом бачення підсоветську дійсність. Від кількох вже років в цьому Інституті працюють секції різних поневоленних Росією народів, які розкривають підсоветську дійсність згідно з інтересами власних народів, що росіяни ще до сьогодні у своїх виданнях стараються промовчувати, або фальшиво насвітлювати. З рамени цього Інституту видаються «Український Збірник» статей, які перевидаються і в англійській мові. З уваги на повищі позитивні потягнення потуги США, яка очолила хрестоносний похід проти советської агресії і поневолення, змагаючи своєю твердою поставою змусити володарів Росії до відвороту, сумним явищем треба вважати виступ деяких українських середовищ проти АКВБ, і намагання, щоб з цим комітетом зірвали українці всякі зв'язки, часто послугоувались демагогічними аргументами у своїх публічних виступах. Всі видання Інституту, українського відділу тільки пропагують українську державницьку справу і не приносять українській самостійницькій справі жадної шкоди, але рівночасно вони ще не є вистачальні. З уваги на те, що збройний зудар наразі є відкладений на довгі літа, безперерйне пропагування української державницької справи у вільному світі належить до найважливіших справ нашої еміграції. Для цієї цілі треба використовувати всі можливості. Сл. п. Головний Отаман Симон Петлюра, якого 30-ліття геройську смерть всі солідарно відсвяткували, особливу увагу у своїй творчості звернув на завдання еміграції пропагувати у вільному світі українську державницьку справу. Тому, ми всі, які покинули рідний край все ще далше живемо тим всім, що з собою винесли, часто не враховуючи всіх тих перемін, які заіснували і тепер відбуваються в Україні, мусимо мати постійно на увазі повищі завдання. Наша Батьківщина Україна, колишня сільсько-господарська країна на протязі років індустріялізації ССРСР здобула великі промислові центри, які експлуатує Росія; український народ набув тисячні кадри добрих фахівців з різних галузей промисловости, фахових військових командирів, кадри державної адміністрації, науковців, широко розбудоване шкільництво і т. д. Русифікацією на протязі від 1920 р. до сьогодні не вдалося Росії вбити національні почування українців. Серед твердої підсоветської дійсности вирощується тип українця з реалістичною настановою, який є здібний керувати державою, бо він весь час є впряжений у впорядковану державну систему. Тоді, коли під кол. царською і польською укупаціями українці не могли набувати всіх тих знань, в ССРСР, який поставив собі між іншим за ціль «догнати і перегнати запад», Росія не могла застосовувати такої політики до українців

і до інших поневолених народів, яку приміював колись царат. Самостійницьких бажань українців не вдалося знищити Росії ані голодом в 1933 р., ані масовими розстрілами. Не має сьогодні місця на Валуївське «не було, нет і не будет». Українська література, культура, звичаї і обичаї, не зважаючи на різні переслідування росіянами, вдержалися, прогресують і по всіх сателітних країнах з сцен і радіовисилень час до часу лунає українська мова, українська мелодійна пісня. Підсоветське українство, позбавлене романтики, керується твердою дійсністю і реальним підходом до всіх проблем власного державного життя. Дуже часто ми на еміграції не хочемо навіть чути за ці переміни, вважаючи, що тільки ми, розсварені на всіх відтинках, можемо відбудувати наше національно-державне життя. Часто обдурюючи себе революційною романтикою, не здаємо собі справи з того, що за умов, в яких живе український народ, є безглуздам навіть думати про будь-яку революцію. Зрештою, досвід з минулих років дає багато прикладів, що всякі т. зв. «революційні» акти спротиву, служили ворогові тільки на причину, щоб біологічно **винищувати український нарід. Пролитою кров'ю українського народу не переймаються потуги заходу, тому найвищий час, щоб була застосована стратегія ощадности пролиття української крові. Основою існування України є її українська біологічна маса — народ, який мусить перебути сучасну російську тоталітарну систему, і тільки в моменті збройного зудару цей народ буде міг приступити до відбудови власної національної держави.** Така переміна може обійтись без крикливої революції, під тиском зовнішніх потуг тільки в час збройного зудару собі протиставних світів. Про слабкість і загальний розклад в Советському Союзі по детронізації Сталіна не приходиться говорити. Як ще ніколи, Сов. Союз внутрі, по переведенні різних перемін тільки скріпшав. Злагіднення системи у відношенні до населення, яке наступило по ліквідації Берії, амнеція і інші переміни доказують, що теперішній советський уряд почувається самопевно, пануючи справно над цілим складним апаратом великої державної машини СССР. Не сумніваємося в тому, що культ Сталіна ще довго буде вдержуватись в ентузіястів ери цього кровожадного вождя. Однак, як колись Сталін потрапив приборкати всяку опозицію, так й сьогодні колективне керівництво, яке має різні випробувані методи кожночасно зуміє розправитись з будь якою **ребелією***). Само тільки потрясення по детронації Сталіна не завалить сучасної Росії і не створить сприятливого ґрунту під будь-яку революцію. Боротьба за владу керівної верхівки є поділена на окремі групи, з яких найсильнішою є група Хрущова і Булганіна, яка спирається на партію і на армію. Ця група і серед МВД-МГБ має великий авторитет, що є гарантом не скорого її повалення.

Маючи на увазі підсоветську дійсність і всі зміни, які зайшли і безперервно відбуваються на нашій Батьківщині, українська еміграція і зокрема ветерани наших Визвольних Змагань і комбатанти зобов'язані слідкувати за всіма проявами життя українства в підсоветській дійсності, бути співучасниками мільйонів українців, рівночасно на чужині поборювати всякі шкідливі для української спільноти прояви. На шкідливі негативи політики Росії у відношенні до України мусимо зорганізовано, вміло і мудро реагувати, щоб таким способом поглиблювати серед чужинецького світу опінію, що ми є дійсно дозрілою нацією до самостійного державного життя. Лайкою ми будемо доказувати своє убожество і культурність. На військовому відтинку ми не сміємо дивитися на збройні сили Советського Союзу легко. Військова сила ССРСР є сьогодні дуже поважна і реальна, з якою рахуються дослівно всі провідні потоуги Заходу, часто приписуючи їй навіть під деякими оглядами вищість. Советську військову справу ми повинні студіювати, її аналізувати, а не легкодушно переходити до порядку дня. Нам треба слідкувати за різними статтями в чужомовній пресі, в яких обговорюється, або коментується справа Сов. Союзу і на підставі таких студій виробляти свій погляд і висновки. Нам треба вміти розрізнити дійсність від пропаганди, тому, з наших студійних матеріалів ми мусимо вміти відділити пропагандивні елементи від дійсності і науки.

В контакті з Батьківщиною, при одночасному студіюванні підсоветської дійсности, мусимо стояти на сторожі історичної тяглості української визвольної боротьби за свою самостійність, і не дозволити на те, щоб цю боротьбу започатковано від якогось епізоду. Боротьба за незалежність і соборність України, це справа всього українського народу, а не будь якого одного політичного середовища.

У своїй праці ми мусимо бути приготовані на довгу перспективу часу і пристосуватись до вимог часу.

До дуже важливих справ українського комбатантського сектора належить зорганізованість на еміграції. До сьогодні в нас не має на цьому відтинку належного порядку. Роздрібленість українського комбатантського життя на еміграції є жалюгідна. На еміграції існують комбатантські організації заледви з кількох членів, не проявляючи навіть найменшої діяльності, і вони виступають тільки тоді, коли приходиться репрезентувати і то самім себе. З цього баясту українські комбатанти чимскорше повинні позбутися і приступити до створення Світової Федерації Українських Комбатантів.

Кол. ветерани і комбатанти мусять стояти на сторожі нашої з кожним роком щораз поглиблюваної денационалізації на еміграції, особливу увагу звертаючи на наше молоде покоління.

Зорганізованістю і працею на всіх відтинках нашого еміграційного життя готовім національно свідомі і державно зрілі нові кадри, які були б тільки доповненням нашого національного масиву на Батьківщині. В свідомості своїх національно-державних стремлінь і наших завдань на еміграції, будьмо готові служити Богові і Україні.

В. Т.

Атомові бомба чи людський потенціал

В останніх часах багато говориться про зменшення військових сил англійського королівства в Німеччині, мотивуючи з одного боку заощадженням певної квоти фунтів стерлінгів, а з другого боку заміною зредукованих дивізій, чи особового складу дивізій, новочасною зброєю, а саме — атомовою зброєю.

Ідея малої армії, але добре озброєної, не нова, — ще генерал Сеект говорив, що добре озброєна 100.000 армія може виконати завдання чисельних армій. Але друга світова війна показала, що то була лише теорія, так само як теорією було твердження французів, що лінія Мажіно врятує Францію перед німцями, або що артилерія в новочасній війні стане королевою зброї, відбираючи цей титул від піхоти.

Практика другої світової війни показала, що лінія Мажіно зосталася лінією, яку німецькі дивізії легко перервали і що піхота й надалі залишилася королевою зброї. Ідея генерала фон Сеекта залишилася утопією, бо друга світова війна показала, що для вирішення війни на свою користь потрібні були мільйонні армії.

Припустимо, що генерал Сеект диспонував би такою армією, що вона, володіючи величезною перевагою матеріяльних засобів, прорвала б оборонну ворожу лінію і без перешкод маршувала б на її запілля. Щодалі в ліс, то більше дров, щодалі в запілля — то дальше від своїх баз. А що значить бути відірваним від своїх баз, нема що доказувати, бо це було доказано у війнах до наполеоновського часу і в часі наполеоновських війн. Дехто на це може сказати, що часи не ті і що в новочасних війнах забезпечення армій може переняти на себе летунство. З цим ми могли б погодитися, але й тут приклади останньої війни показали, що на це не можна розраховувати. Подаємо тут, як приклад, 6-ту німецьку армію: якби німці мали сильніше летунство ніж большевики, то тоді можливо, що забезпечення німець-

кої армії за допомогою летунства було б dokonуване належно — і то при наявності німецьких летунських баз недалеко від фронту. А як же виглядало б, коли будь-яка добре забезпечена армія прорвалася б на ворожі тили, вглибину сотні кілометрів, — де вона мала б тоді свої летунські бази, бази забезпечення армій. Отож, для таких операцій потрібні не стотисячні армії, а мільйонові, — що й показала остання війна.

Наступ генерала Роммеля в Африці з порівнюючи малими силами на початку приніс німцям величезну славу. Але коли альянти здобулися перекинути більшість своїх сил, то талановитість генерала Роммеля нічого не допомогла і він мусів відступати — і то так скоро, як скоро наступав.

Пристаючи до другої світової війни, як одна сторона, так і друга диспонувала тією самою зброєю, ліпшою чи гіршою, і друга диспонувала тією самою зброєю, ліпшою чи гіршою, більшою кількістю чи меншою, — це не грає ролі, бо в перебігу війни кожна зі сторін старалася удосконалити її і побільшити. Як одна сторона, так і друга мала запаси гранат і бомб, наповнених страшними газами. Але чи ці гази були вжиті? Ні, бо кожна сторона, а насамперед Гітлер, боявся їх уживати, бо — наступить відплата...

На нашу думку, американці не скинули б атомові бомби над Гірошимою, якщо були б переконані, що таку саму бомбу мають японці, і що японці у відплату можуть скинути таку ж бомбу, наприклад, над Нью-Йорком...

Секрет поводження кожної армії — це застосування незнаної до цього часу зброї: так було ужиття англійцями танків у першій світовій війні, а німцями — газів. Наслідки для ворожих сторін були страшні, але не децидуючі, бо як одна, так і друга сторона знайшли засіб для самооборони.

З чим же виступлять армії в наступній війні, якої не хочуть ані західні держави, ані Советський Союз? Ці армії будуть диспонувати атомовою чи водородною бомбами, — отже, це не буде заскочення ані одної, ані другої сторони.

Якщо війна розпочалася б відразу ж після скінчення альянтско-советської ідилії, то тоді можна було б припускати, що західні держави мають зброю, якою не диспонує Советський Союз і що тоді можна було б говорити про редукцію своїх збройних сил на користь тієї чудової зброї. Але тепер, коли Советський Союз також її має, говорити про редукцію — це ховання голови в пісок...

Щоб усправедливити своє зредукування сил, англійці заповідають, що вони число дивізій не змінять, натомість змінять чисельний стан тих дивізій. Отже в практиці вийде, що шість англійських дивізій залишиться, але замість 80.000 вони будуть мати 40.000 чоловік, зате будуть вони озброєні атомовою бом-

бою... Таке рішення було б добре і усправедливлене, коли б більшовики не мали також атомової бомби. Але, як усім відомо, більшовики в цій ділянці «не пасуть задніх»...

Пишучи про це все, ми не обізнані як слід про новочасну зброю, але я, як активний старшина, на практиці пережив і переконався, що теорія далека від практики. Вишколюючи кулеметну сотню перед другою світовою війною, я мав враження, що коли вона виступить на фронті, то не може бути й мови, щоб під її вогнем ворог міг підняти голову. А що показала війна: ворог не тільки піднімав голову, але й наступав; або — перед маршем сотні німці подали сотенному, що висилають два панцерних вози, які очистять дорогу сотні; і дійсно — ті вози нанесли великі втрати ворогові, але поки дійшла сотня, вони оправилися і ставили їй вирішуючий опір. Отже, як бачимо, теорія одне, а практика — друге. В теорії — зменшення британських збройних сил, що стаціонує в Німеччині, а також, як ходять чутки, й американських збройних сил на користь атомового озброєння, вирівняє це зменшення. Але на практиці може це виявиться дуже фатальним. Бо як англійці, так і американці або забувають, або легковажать той факт, що Советський Союз має також ту чудову зброю, — атомову чи водородову бомбу. Не може бути сумніву, що, наприклад, 100 советських дивізій, озброєних атомовою зброєю, є сильніші від 30-ти дивізій НАТО, також озброєних тією зброєю. А ті советські дивізії будуть ще сильніші у випадку редукції дивізій НАТО... Отже жонглювання атомовою зброєю — це лише слабкість альянтів, що, зрештою, доказано двома війнами, які, в кінці-кінців дали їм імпульс до напруження всіх сил і ресурсів, але не перед тим, але в часі цих війн; а чи не було б простіше зробити це перед тим, — це заощадило б стільки початкових поразок і жертв.

Не забуваймо, що світ поділений тепер на два табори: західній, демократичний, і комуністичний з 800 мільйонами населення, рахуючи тут лише комуністичний Китай і Советський Союз. А що означає Китай, то в цьому переконалися Об'єднані Нації, що викинувши північних корейців з полудневої Кореї і майже з двох третин північної Кореї, напіткалися на китайських добровольців, під тиском яких мусіли відступати на ту нещасну паралель, яку після вибуху війни мали замір знести. Нехай про це все не забувають ті, хто хоче редукувати свої сили... Для всіх ясно, що країна, яка пригтовляється до війни, повинна мати якнайбільше розбудовану армію і якнайкраще забезпечену в новочасну зброю. Це доказане в другій світовій війні: альянти виграли завдяки переважаючій чисельності армій їх і їх технічного забезпечення, а Гітлер програв завдяки бракові технічних ресурсів і людських резерв.

Про політичні помилки тут не згадуємо.

Павло Сумароків
Майор

В оточенні під Бродами

ПРОРИВ 2-го КУРІНЯ 30-го ПОЛКУ У. Д. ГАЛИЧИНА

Минула вже не одна річниця трагічного бою Української Дивізії «Галичина» під Бродами, який освітлюється в залежності від партійних чи групових переконань.

Українська Дивізія «Галичина» була заплянована, як частина майбутньої Української Армії.

І всі мусять признати, що Дивізія була найкраще зорганізованою українською формацією під час 2-ої світової війни.

До складу УД «Галичина» зголосилося дуже багато старшин Армії Української Народної Республіки — ще з часів збройної боротьби 1917—1921 років, з великим військовим досвідом. Дивізія мала повний стан старшин і козаків і перейшла добрий перевишкіл по всіх родах зброї.

Перед виїздом на фронт, Дивізія ще мала остаточний тактично-військовий маневр, при співділанні всіх родів зброї, на теренах Нойгамера. Молоде вояцтво показало повну підготовку до збройної боротьби.

Дивізія однострій мала з українською відзнакою «Льва», а пізніше і свій національний прапор. Відносини між українськими старшинами і стрільцями поза службою були найкращі — товариські, а під час виконання сложбових обов'язків — дисципліна і безперечний послух.

Тут треба згадати, що Військова Управа, яка займалася формуванням дивізії, не виборола від німців, щоб на всі командні становища визначено старшин українців, і тому українські старшини мали призначення лише до командирів сотень, а всі вищі становища в Дивізії були обсажені німецькими старшинами, — навіть до сотень призначалися німецькі підстаршини. Такий стан від'ємно відбивався насамперед на українських старшинах і на взаємовідносинах між українцями і німцями.

В такому стані і виїхала на фронт під Бродами УД «Галичина», яка була добре забезпечена у все те, що потрібне до провадження новочасного бою. Під Бродами наша дивізія була приділена до другої бойової лінії, яку мусила сама собі приготувати.

Після цього короткого вступу перехожу до властивої теми, а саме — до бойових дій 2-го куріня 30-го полку, в якому я ко-

мандував 6-ою сотнею і брав участь у всіх боях під Бродами, включно до прориву під селом Княжево.

В книжці «Броди», яку видала Управа Братства Дивізії «Галичина», я із здивуванням прочитав, що мене **важко раненого винесли з бою під селами Луковці і Колтів**. Не знаю, з яких причин так подав полковий звітодавець п. пор. Підгайний — чи з необізнаности (тоді книжка «Броди» тратить вартість, як матеріял), чи може це зроблено з метою вивищити молодих старшин, а понизити старшин визвольних змагань, як це робилося на перевишколі в Лишанах. В кожному разі, ані одно, ані друге не виходить на користь правдивого висвітлення подій.

Як уже я зазначив раніше, оборонну лінію наша дивізія мусіла сама приготувати. З огляду на гарячі дні, робили ми це з перервами, вечорами і ранками, що в значній мірі впливало на шкоре викінчення уміцнень і нарешті по тяжкій праці оборонна лінія була готова, з чого надзвичайно тішилося все вояцтво.

Пару днів по викінченні оборонної лінії навіть не відчувалося, що ми є близько фронту, тому вояцтво мало нагоду в неділю піти до церкви до сусіднього села, а там і пожартувати з місцевими красунями, чи поговорити з бійцями УПА, які приходили до нас.

Десь, недалечко, чути було сильні вибухи гарматні, а кулемети, мов сороки, дражнилися між собою. Але нас то не турбувало.

Не забувало про нас і вороже літунство, яке, мов би нехотячи, час-від-часу кидало свої бомби на наші «фортеці». Але наші гармати не спали, і своїм влучним вогнем відганяли непрошених гостей.

Одного дня, о годині 8-й вечора, зв'язковий приносить мені наказ з куреня: приготувати сотню до вимаршу і разом забрати сотенний обоз; збірка сотень при Штабі куреня на дорозі, а вимарш куреня о годині 9. 30.

Я зарядив збірку сотні, скоро все наладував на сотенний обоз, о годині 9. 05 увечері покинув оборонні становища і вирушив до Штабу куреня. По короткій інформації, уділеній прибулим командирам сотень, курінний майор Віттенмаєр сказав, що командир полку наказав негайно зайняти оборонну лінію в Темному лісі, між селами Лукавці і Колтів: переважаючи ворожі сили прорвали фронт і невідомо де знаходяться тепер. На тому відтинку фронту був вермахт. З останніх звітів відомо, що для нас призначена оборонна лінія фронту, між селами Лукавці і Колтів, яка є зараз вільна від ворожого наступу, та що там перебуває відділ Вермахту, який чекає на наше прибуття. Після цього наш курінь вирушив в наказаному напрямку в порядковій черзі сотень, а обоз — з тилу, під охороною кулеметної чоти 8-ї сотні.

Марш наш заповідався невесело, бо курінь не мав жодної охорони, ані проти ворожого літунства, ані проти танків. Ворог від самого ранку громить відступаючі частини Вермахту, а разом і нас, що поспішаємо рятувати положення на фронті. Вороже літунство чинить спустошення на дорогах, переповнених військом і обозами. Наші хлопці проклинають утікаючий Вермахт. По цілоденній спеці, під градом бомб і кулеметного вогню з ворожого літунства, нарешті дісталися ми в пізніх годинах до місця нашого призначення. Старшина Вермахту з малим відділом чекав на наше прибуття і в поспіху пояснив, як стоїть справа та показав наші нові окопи, після чого швидко рушив у запілля. З трудом далось нам розмістити сотні на призначених становищах.

Нові становища занято було в слідуючому порядку: поручник Малецький 7-ою сотнею зайняв становище в окопах на правому крилі бойового розположення куреня. 5-та сотня зайняла окопи посередині, а моя, 6-та сотня — на лівому крилі, до дороги, яка йшла від Лукавців десь на північ; наліво від нас не було жодних інших частин. Поручник Макаревич зі своєю 8-ою тяжкою кулеметною сотнею розмістився десь в запіллі, між 7-ою та 5-ою сотнями. При 8-ій сотні, у землянці — Штаб куреня, а при дорозі — обоз.

Ніч була дуже темна, так, що нічого не було видно, не кажучи вже про ліс, через який проходили наші стрілецькі рови. Як обстріл, так і обсервація були погані, тому були прийняті міри для забезпечення від ворожого нападу. Ніч щасливо проминула.

Дійсно ніч проминула щасливо, але мені вона зостанеться довго-довго в пам'яті. Треба тільки зрозуміти з якою напругою ми виконали поспішний марш: ніч, день і ніч — без жодного відпочинку і під сталою загрозою ворожого літунства. Були страшенно перевтомлені і голодні, і тому, коли розмістилися в окопах, позасипали як забиті. Прийшлося перевіряти варті самому і скрізь я знаходив на варті сонних стрільців, а кулеметчик Б. сидів при кулеметі в окопі і руками тримався за спуск, готовий до стрілу, а сам спав як забитий...

Щоб і собі не заснути, я телефонував до Штабу куреня і отримував відповідь телефоніста, який мельдував мені, що всі відпочивають, лише він вартує при телефоні. Телефоную до 8-ої сотні, — відповідає сотенний, поручник Макаревич, який скаржиться на перевтому та мусить контролювати, а властиво — сам вартувати, бо все поголовно спить... Треба було дякувати Богові, що не допустив ворога на нас в цю ніч, — мало кому вдалося б вийти з окопів.

З тою думкою, мов би прокинувся від сну, я помалу переходив окопами з правого крила сотні до лівого та переглядав кулеметні становища і поле обстрілу. Раптом через далекозор я

зауважив, на віддалі одного кілометра, збройну групу, яка посувалася спішно лісом до наших окопів. Я негайно дав наказ сотні приготуватися, а вогонь відкривати лише на мою команду. Телефонічно пов'язався зі Штабом куреня і повідомив про це командира куреня. Одночасно пов'язався з 8-ою тяжкою сотнею, щоб своїми бомбометами допомогла, коли заїде потреба. Тимчасом група наблизилася зовсім близько до наших окопів і виявилось, що то були німці. Підпоручник Вермахту з 40-ма вояками повідомив, що повертається з застави, яка була поставлена на лівому крилі полка. Він нам подав, що за ним, приблизно 3 км. посувається ворожа група під прикриттям трьох танків. Дивлючись на цього старшину і його вояків, можна було судити, до якої міри були здеморалізовані частини німецького Вермахту, що навіть заставу покинули советським партизанам без жодного бою. Приділивши свого зв'язкового, я попросив його зголоситися до нашого Штабу куреня, щоб докладніше дати відомости і отримати докладний марш відступу зі своїми частинами. Одночасно поспішив забезпечити ліве крило сотні від ворожої піхоти і танків. Секретні пости, висунуті наперед сотні для нічного забезпечення, переніс до окопів.

15-го липня 1944 року, о 8-й год. ранку, большевики розпочали свій перший наступ на наш курінь. Про цей наступ звітодавець 30-го полку п. пор. Підгайний чомусь згадав дуже мало і недокладно, чим зробив кривду всім бійцям 2-го куреня. В своєму звіті він пише:

«Під час атаки сот. Малецький був ранений, поручник Макаревич забитий при кулеметі, а пор. Павла Сумарокова винесли з поля бою тяжко раненого» — і на тому крапка.

З цього виходить, що згадані старшини уже в дальших боях не брали участі. Рівнож той самий звітодавець надав ранги старшинам, які брали участь в тім бою, по своєму уподобанню, роблячи кривду старим воякам визвольних змагань. Треба сказати, що на перевишколі в Лішанах майже всім старшинам Армії УНР обнизили ранги, а старшинам УГА залишили ті самі, або й підвищили, — це залежало від знання німецької мови. Наприклад, підполковникові Барвінському, який був підполковником в польській армії аж до війни, обнизили рангу до сотника, а п. Палія іменували сотником.

Залишилася мені в пам'яті дуже прикра згадка ще з часів перебування на старшинському перевишколі, де молоді старшини відокремлювалися від старшин старої генерації. Але вояцтво в частинах більше горнулося до старих старшин, а не до молодих, бо відчувало, від кого можна набути більше військового досвіду і знання...

Ранком 15-го липня 1944 року, по год. 8-й, большевики відкрили сильний кулеметний вогонь на правому крилі куреня, де

була 7-ма сотня поручника Малецького. Вогонь щораз ставав сильніший, чути бмло частий вогонь з крісів і розрив гранат наших гранатометів 8-ої сотні. Вогонь щораз потужнішав, після чого посипалися ручні гранати, а по кількох минутах розлеглися крики «Ура» і «Слава»...

Хочу пов'язатися зі Штабом куреня, але ніхто вже мені не відповідає. В цей час прибіг блідий і перестрашений сотенний зв'язковий з куреня. Бій так вплинув на нього, що він спочатку не міг виговорити ні слова. Нарешті він замельдував слідує: на світанку несподівано показалися три густих ворожих лави, які посувалися одна за другою, на праве крило 7-ої сотні, під сильним прикриттям гарматного вогню. Застава, яка була зпереду для забезпечення правого крила сотні, була ворогом збита і ворожі бійці вдерлися з тилу до окопів 7-ої сотні. Поручникові Малецькому залишилися тільки одно: або перейти в контрнаступ і на багнетах викинути ворога з окопів, або залишити решту окопів і відійти до іншого становища. Поручник Малецький вибрав перше рішення, але його протинаступ не увінчався успіхом, бо ворог уже опанував і уміцнився в частині окопів, крім того — стрільці були здеморалізовані понесеними стратами, а нарешті тяжке ранення самого поручника Малецького під час переходу в наступ, примусило 7-му сотню відступити до 5-ої і 8-ої сотень і таким чином відкрила ворогові дорогу до становища 8-ої сотні. Командир 8-ої тяжкої кулеметної сотні, поручник Макаревич, керуючи сам вогнем гранатометів і тяжких кулеметів, не сподівався такого вислуду бою 7-ої сотні, а ще більше — наступу большевиків на його сотню.

Вогонь гранатометів, тяжких кулеметів та стрілецьких крісів, скерованих на наступаючого ворога, був такий удалий, що ворожа лава заломалася і в поспіху почала відступати, залишаючи забитих і ранених на полю бою. Поручник Макаревич без перерви обстрілював відступаючого ворога і був переконаний, що ворог уже поконаний, але переконання це зникло, коли інша ворожа група, яка вночі дісталася в наше запілля, виконала напад на 8-му сотню і Штаб куреня. Дійшло до рукопашного бою. Скоро большевики оточують хороброго командира сотні поручника Макаревича, який знаходився на коню, від його куль падає декілька комуністів, але він скоро падає сам з коня під ударами комуністичних багнетів. Так героїчно закінчив життя поручник Макаревич, учасник визвольних змагань. 1917—1920 рр. — В наслідок цього бою большевики забрали курінний обоз, а командир куреня зі своїм ад'ютантом ледве вирвалися босі і роздягнуті.

Ворожий же наступ групи, що напала з тилу, продовжувався далі, і був би він скінчився розгромом куреня, якби не 5-та і 6-та сотні, командири яких діяли по своїй ініціативі, бо зв'язок зі Штабом куреня був порваний.

Рятуючи складну ситуацію 7-ої та 8-ої сотень, 5-та сотня змінює своє становище, фронтом до наступаючого ворога, а я займаю становище 5-ої сотні своєю 3-ою і 4-ою чотою і спільно з рештою стрільців 7-ої і 8-ої сотень переходимо в контрнаступ. Твердим і рішучим ударом розпорошуємо ворожу групу і беремо до полону кілька комуністів. Командира 8-ої сотні, поручника Макаревича, зовсім не було, видно — ворог забрав його з собою. Розпорошена ворожа група поспішно скрилася в гущину лісу і здавалося, що загроза для нас уже не передбачається. Але та передишка була не надовго: три ворожі танки, про які зголосив підпоручник Вермахту, показалися на краю лісу з малим відділом піхоти і дуже обережно посувалися по дорозі в напрямку наших окопів. Один танк дуже скорим темпом під'їхав до наших окопів, може на яких сто метрів і зупинився. З величезним напруженням слідували ми за кожним рухом ворожих танків, а особливо за тим, що так «бравурово» під'їхав до наших окопів. Сотня ужо була до бою готова, — все було скероване проти ворога, тільки вичікувалося на кращий момент. Ворог так само чомусь не відкривав по нас вогню, а щораз ближче і ближче підступав до нас. Нараз — ворожа піхота стала перебігати до пригорка, що був проти наших становищ і який панував на цьому терені. Заняття ворогом цього пригорка було для нас дуже небезпечне, а тому я наказав відкрити кулеметний вогонь по піхоті. Огонь був дуже дошкульний, бо ворожа піхота стала тікати назад до долини, залишаючи забитих на полю. В цей час танк, що був біля наших окопів і при самій заставі, розірвався і став горіти... Знищила його наша застав, не давши йому зробити ані одного пострілу. Інші зробили по кілька стрілів по наших окопах з гарматок і поспішили від'їхати в укрите місце. Видно було, що ворог не збирається зараз наступати, бо не знає якими силами ми диспонуємо до бою, а може він вирішив наступати вночі, що було б для нас повною катастрофою. Наступила мала перерва бою, з чого я скористав і відступив в район 5-ої сотні, де зайняв нові становища, наліво від неї. 7-ма і 8-ма сотні відступили ще далі — в ліс для перегруповання. Так закінчилося перше бойове хрещення 2-го куреня 30-го полку УД «Галичина».

2-й курінь мав страти величезні. Командир 7-ої сотні, поручник Малецький, вийшов зі строю від важкого поранення; командир 8-ої сотні, поручник Макаревич — закатований багнетами; командир 5-ої сотні — невідомо де дівся під час бою. Трьох підстаршин і дванадцять стрільців замордовано багнетами і коло двадцяти осіб ранено. Курінь стратив всі гранатомети і увесь обоз з частиною людей.

Ворог так само дуже тяжко поплатився за свій невдалий наступ. Не дивлячись на те, що ворог наступав на 2-й курінь силою приблизно одного полку, але свого завдання не виконав,

бо 2-го куреня не розбив, лише покрив поле навколо наших становищ трупами своїх вояків, а найважніше те, що по так завзятих боях — поле залишилося ніче. Ворог відступив, а ми отримали наказ зараз же відійти на нове становище. Одночасно прибув і командир куреня з ад'ютантом, і о годині 8-й вечора 2-й курінь відмаршеравав на друге становище.

Ми часто змінляли свої становища, навіть в один день кілька разів і завжди мали збройні сутички. Такі сутички доводилося нам провадити не тільки з регулярними частинами советської армії, але і з советськими партизенами, які оперували в передфронтних лісних теренах для деморалізації німецьких і наших військ.

По залишенні перших, побудованих нами, окопів під Бродами, 2-й курінь завжди мав від полку окремі бойові завдання, під час яких ніколи не мав жодної допомоги від полку. Я залишився тільки один старшина на цілий курінь, і Штаб полку приділив до нашого куріння двох підпоручників: одного до 5-ої, а другого — до 7-ої сотні. Командир куреня, майор Віттенмаер зовсім не показувався до нас, тільки телефонічно, або на письмі передавав мені накази. Так виглядала справа на той час під Підгірцями. Вояцтво від перевтоми і голоду та від нічних походів і боїв лежить поміж гробовищами, мов неживе, не звертаючи уваги ні на дощ, ані на гарматний вогонь. Бої в Темному Лісі та інші бої призвичаїли вояцтво сміло дивитися смерті в очі. Хіба знали добре, для чого пішли до війська і чому опинилися під Підгірцями, та що їх чекає... І тому спали солодким сном, — часами лише мріяли про щасливий вихід з цього мішка, а одночасно і не знали, що готує для них німецьке командування.

При цій нагоді хочу сказати пару слів про відношення німецьких старшин до наших вояків і старшин.

Німецькі старшини на вищих постах користали з необмежених прав у відношенні до нашого вояцтва і українських старшин. Часто і густо давалися накази, в наслідок яких непотрібно гинули сотні наших вояків. Для прикладу хоч би взяти бій 2-го куреня в Темному Лісі. Не маючи жодного забезпечення з полку, 2-й курінь кривавився з далеко більшими і краще озброєними ворожими силами. Не даючи жодного відпочинку і поповнення для куреня — кидають його знову до нового і нового бою. Німецькі старшини крутяться без жодної функції при штабах, а в сотнях бракує старшин. За бойову невдачу відповідальність падала на українських старшин. Такий випадок стався з новопризначеним до 5-ої сотні підпоручником М., якому Командир полку загрозив польовим судом, але той суд не відбувся, бо підпоручник М. застрілювався сам... Мені рівнож загрозив польовим судом Командир полку підп. Форстер, коли я відмовився виконати його наказ наступу вдень на село Підгірці. Пізніше, коли

я йому подав, що вдень вояки не будуть наступати на добре уміцненого ворога, який має все до своєї диспозиції, а курінь не має ані мінометів, ані артилерії, ані в достатній кількості амуніції до крісів, — він свій наказ відмінив і згодився зі мною, що наступ ліпше перевести вечером. Однак був дуже злий на мене і сказав мені, що моя справа — невиконання наказу — буде передана польовій жандармерії.

Вогонь ворожої артилерії і танків, що розмістилися поміж деревами в садках, та кулемети — не давали нам можливості утриматися на поверхні землі, — так міцно дошкуляли. А наша артилерія мовчала, мов би її і не було. Коли я запитав гарматчика, чому наші гармати мовчать, то він відповів, що камінням стріляти не будемо, бо гранатам доходить кінець... І тільки пополуноді обізвалися наші гармати, пристрілюючись по різних пунктах. в с. Підгірці. Надзвичайно вдалих був один стріл, просто в дзвіницю церкви, де примістився ворожий кулемет, який не давав нам носа висунути, — але добре дістав, бо більше вже не одзивався... Стрільня по танках теж було знамените: по кількох стрілах — горять два танки, а решта поспішно втікала з садків. Як підносить на душі наше вояцтво таке добре і міцке стріляння гармат.

Перед 9-ю годиною вечора наші гармати розпочали влучний вогонь по ворогові, після чого мав наступати наш 2-й курінь. Ворожа артилерія і танки, шукаючи становища наших гармат, підняли таку стрілянину, що я думав — земля трісне... Надходила 9-та година; покриваючись димною заслоною городи с. Підгірців, сотні скорими перебіжками дістаються під саме село Підгірці і на сигнал ракети — переходять з криком «С л а в а» в рукопашний бій. Ворог не сподівався такого завзятого і гвалтовного наступу, почав в безладді утікати з Підгірців, залишаючи масу забитих, багато зброї і амуніції. 6-та сотня забрала до полону 17 бійців і 2-ох лейтенантів советських, а при церкві знищила два танки.

Бойове завдання 2-й курінь виконав як слід: свої страти в людях були мінімальні — 3-ох забитих і 11 ранених. Ворог кілька разів, аж допізна, переходив в контрнступ, під прикриттям великої кількості танків.

О годині 1-й ночі ворог проривається в різних пунктах нашої лінії коло с. Підгірців і дістається навіть до головної застави при церкві. Стрільянина і вибухи ручних гранат підняли на ноги всі резервові частини на ноги. Ніч була дуже темна, одяг маскований і подібний до большевицького, тому трудно було розрізнити ворога від своїх.

Коли я біг за одним підстаршиною до головної застави при церкві, мене хтось схватив за горло, а далі — за скоростріл і закричав не своїм голосом: «Отдавай пулемет, ілі смерть тебе». Я був цілковито заскочений несподіваним нападом, — пістоля

не міг дістати з кобура, бо в руці був скоростріл, а тут треба було ще відбиватися від нападу. Скоростріл при шарпанні стріляв у всі боки, а його не міг зачепити. Як довго продовжувалася б наша тяганина, трудно сказати, але, на щастя, підскачив на допомогу мені підстаршина: він так «від серця» приложив йому прикладом по голові, що той осунувся помалу на землю і попрощався навіки зі своїм життям і моїм скорострілом... Після цього я з сотнею відступив на край с. Підгірців, займаючи вигідні становища, на яких протримався до рана.

На світанку знову вибили ворога з Підгайців при допомозі кулеметної сотні 1-го куреня нашого полку. Кулеметна сотня наступала зі східно-полудневої сторони Підгірців і з'єдналася з нами при церкві.

Командир кулеметної сотні 1-го куреня, поручник Постоловський, в надзвичайно доброму настрою привітався зі мною і почав жартувати:

— От, якби я не прийшов з допомогою до тебе, то та комуністична сволота добре застукала б тебе із сотнею...

В короткій розмові ми багато дечого собі пригадали — і про школу старшинську в Лішанах, і про Саган та Нойгамер, а також і про теперішню ситуацію. Говорив він якось нервово і в поспіху; нараз — міцно стиснув мені руку, і, прощаючись промовив:

— Чуєш, що там проклятуца, комуністична сволота робить. Знову натискає і я зараз мушу спішити на те місце...

І дійсно кулемети міцно перекликалися з двох сторін. Поручник Постоловський скорим кроком, не укриваючись від ворожого обстрілу, поспішав до кулеметів своєї сотні. Але не судилося йому, бідному, ще бачити свою сотню. На пів дороги трапила його ворожа куля в серце. Стрілець, що був з ним, прибіг до мене і зголосився, що його сотник є забитий — «он там лежить»... Я поспішив на те місце і, дійсно, він лежав з розкинутими руками — неустрашимий старшина, Стара Гвардія Визвольних Збройних Змагань — поручник Постоловський... Очі відкриті, заплали сльозами, а кров і далі сочилася з рани... Довголітньому борцеві за Україну віддали останню товариську пошану — під гуки стрілів своїх і ворожих, накрили замість китайки — чорною українською землею...

Це був останній день наш в Підгірцях: ворог з незрівняно більшою силою піхоти і танків примусив нас Підгірці залишити і відступити аж під ліс, на старе становище, на цвинтарі. Останнього дня можна було бачити з Підгірців, без далековида, по широко розкинутій долині на північний схід від Підгірців на яких 5 кілометрів сильне скупчення ворожих військ, а особливо — панцерних. Одна колона до яких 500 танків стояла табором, а друга до 50 танків посувалася долиною на захід. Ворог панував цілковито в повітрі і на землі, і сміло робить перегру-

повання вдень, знаючи добре, що ми не маємо не тільки літунства і танків, а навіть гармат і амуніції для своєї власної оборони... Ворог знав, що ми маємо лише незламного духа, якого жодна зброя зламати не зможе, і тому, маючи всі можливості знищити нас, однак дуже обережно наступав. Видно було, що ворог готується до нової і рішучої офензиви, бо щораз ближче підводять свої панцерні сили, оточивши наш полк в лісі.

Тільки однією дорогою можна було вирватися нам з цього мішка: це — глуха, запущена дорога, через ліс, на полудне, до головного оточення. Про це уже знали в полку як старшини, так і вояцтво, і всі постановили краще згинути з честю, ніж скапітулювати...

Ворог перейшов у наступ на 30-й полк, оточивши танками та піхотою з трьох сторін. Постало правдиве пекло, чути було то в однім, то в другім напрямку лісу: «Слава» і тяжкі вибухи ворожих танків. Посвята вояцтва для Батьківщини переборола всі ворожі зусилля. Перемога була за нами: ворог відступив, залишаючи кількадцять знищених танків і багато забитих бійців. Але ми так само до нового подібного спротиву не були здібні. Ми мали також величезні втрати в людях; деякі наші ранені, що не могли власними силами відступати, відбирали самі собі життя, аби живцем не дістатися ворогові... І ось, користаючи з нагоди, що ворог наступ припинив і що до нас прибув на допомогу один панцер «Тигрис», командир полку дає наказ негайно відступати. Обози з раненими й амуніцією вирушили під охороною 1-го куреня, а панцер «Тигрис» і 2-й курінь, — для прикриття боків і тилу. 30-й полк залишив с. Підгірці з його лісом та чимало забитих наших борців і помандрував вищезгаданого глухою дорогою. Цілу ніч маршували ми, щоб якнайдалі відступити від ворога, який наразі нас не переслідував.

На світанку полк затримався в одній лісовій долині на відпочинок; долина ця захищала нас від ворожого літунства, що стежило за лісовими дорогами і часто обсіпало гранатами. Командир полку дав наказ для 2-го куреня зайняти й обсадити висоту, що панувала над цим тереном, і негайно зайняти оборонну лінію. Тут можна було сподіватися ворога на кожному кроці, бо ми уже дісталися дуже близько до головного тракту доріг — Підгірців, Сасов і Золочів, по яких проходили сильні з'єднання ворожих військ, що замкнули в кільце німецькі дивізії і нашу дивізію. Окруження це отримало назву — «окруження під Бродами». Тоді сотні, хоч і не мали змоги навіть рушитися з місця від голоду і втоми, з великою обережністю помалу посувалися на гору. Кожна сотня уже наперед мала свій визначений район і до нього посувалися в розгорнутому ладу. Коли ми вже дісталися на саму гору, ворог несподівано обсіпав нас частим огнем з гранатометів. Одно стрільно упало тут же при мені, і повітрям

від розриву ударило мене об дерево так, що я стратив притомність. Від болю в плечах я опритомнів і зауважив, як вояки сердечно і спішно поралися при моїй рані в плечах і обв'язували її. В цю хвилину розривається нова серія гранат і двох стрільців падає забитими, а одного ранило в голову. Мене же поранило знову в ліву ногу, вище коліна, а на правій нозі розпоролو черевик, не раничи ноги. Охопила мене злість, бо сам мусів бандажувати свої рани, не маючи на це сил... Нікого при мені не залишилося, всі пішли в бій. Не було кому і сотню передати, — цілий 2-й курінь залишився без старшин, навіть і командира 2-го куреня, майора Веттенмаера, ранило в шию шрапнелем, і то дуже сильно, так що він разом зі мною виїхав лісною танкеткою до Почапів, де правдоподібно мав бути пункт. Ворог, видно, сподівався нашого приходу на ту гору, а тому і зробив на нас засідку, але наші неустрашимі сотенні лави, не чекаючи на команду, самі одразу переходять у бій і гонять ворога від наших становищ. Далеко чути було по лісі невмируще «Слава», з яким я і покинув ту гору. Цей день, 19-го липня 1944 року, надовго залишиться мені в пам'яті.

Лісна танкетка привезла нас до Почапів і тут залишила, а сама знову поспішила до лісу за новими жертвами. Але трудно було повірити, що ми приїхали до Почапів, бо з них нічого не залишилося: хати — розвалені і горять, чути крики і стогін та благання про поміч по тих хатах, — і немає жодної здорової людини, щоб прийшла їм з допомогою. Навколо — дороги завалені машинами, знищеними літунством. Видно було, що деякі машини були Червоного Хреста, наповнені раненими: всі ці ранені надіялися в Червоному Хресті знайти рятуюнок, а знайшли смерть. Комуністично-советське військо не признавало жодного міжнароднього права щодо недоторкальності Червоного Хреста. Советське літунство засипало бомбами дороги, запружені возами, машинами, кіньми, роблячи з них одну «м'язгу»... Так виглядали Почапи.

Далі нам в Почапах неможна було залишатися, бо вороже літунство кожної хвилини могло надлетіти. Тому з останніми силами посуваємося ближче до фронту. По дорозі, недалеко від Почапів, вправо і вліво від дороги, напотикаємо на знищений обоз, — певно був нашої дивізії, це ми пізнали по недогоровіших нових валізах, які були видані нам перед виїздом на фронт. Величезні скрині розбиті — і всюди на полі лежить маса пляшок «Шампана», папірос, цукерків, — але нікому нічого непотрібно...

В дорозі під час руху війська десь мені загубився майор Веттермаер і мені довелося далі «шкандибати» самому... Довго блукав я по полю між раненими і забитими, аж поки дістався до с. Княжево. Перше, що мені впало в око, це наші дивізійні «гав-

биці» в болоті, — тільки люфи видно та частина коней в упряжі, — все це топилося в болоті...

Нарешті дістаюся в саме село Княжево і тут бачу впрост кошмарні речі: щораз заповнюється село різного роду зброї військом, кожний з вояків — якийсь несамовитий: одні зривають всі відзнаки і нараменники, кидають військові книжки («Золдбухи») в малий ривчак, який уже був загачений ними, і стараються прийняти образ «невинних» і віддатися до полону в ірогові своєму... Це була німецька піхота і панцерні частини. Інші з зброєю в руках об'єднувалися і готові були кинутися ще раз на прорив, — це були переважно дивізійники і німецькі «СС». Ворог щораз стискав перстень оточення, а вогнем обкладав з усіх боків. Я щораз слаб на силі, сон мене обгортав, — ось-ось, здавалося, згублю панування над собою, думаю: «та все рівно тут уже буде кінець, іншого виходу немає...» Витягнув з кобури пістоля, перевірів чи є в порядку і готовий був лягати «до сну»... Нараз чую, що до мене хтось звертається на українській мові; відкриваю очі, а переді мною стоять мої вояки, що були при обозі другого порядку. Підняли мене на ноги, десь відшукали другі черевики, обули, дали їсти і шампану попиту... Де не взявся і наш лікар полковий, зробив докладну перев'язку моїх ран і я ніби наново народився... Лікар в поспіху сказав мені, що збираємося до прориву, — ген. Фрайтаг так ніби говорив. І дійсно, не довго треба було чекати: щось наше військо заметушилося і за село поспішало. Я також, за допомогою лікаря і вояків дістаюся за село. Як тільки можна оком охопити — без команди і строю рушила ця сила війська до прориву, а спереду — кілька генералів і наш командир дивізії Фрайтаг. В одній руці він тримав пістоль, а в другій шолом і кричав не своїм голосом: «Форт, форт» (вперед, вперед). При боці його поспішала його донька та сестра Червоного Хреста. Я також скоріше «пошкандибав» за ними, бо лікар і вояки, на моє домагання, залишили мене самого, а самі поспішили до прориву...

Довго я чекав — може хтось інший опише прорив під с. Княжево, але, на жаль, ніхто до цього часу цього не робив. Тому я дозволю собі описати цей прорив.

Советська армія понесла величезні втрати в літунстві, в панцерних частинах і в людях в часі оточень німецьких частин під Бродами, і була певна, що всі, хто там знаходиться, доставляються до полону. Вона не сподівалася, що німецькі частини і УД «Галичина» під Княжевом рішать прориватися, хоч би то коштувало величезних втрат в людях.

І от, 19-го липня 1944 року, в найкритичнішу годину, коли вояки німецькі, переважно Вермахт, зривали свої відзнаки, «петлиці» і нараменники та кидали зброю, збираючись капіту-

ловати перед ворогом, — в другому кінці села, до 10-ти генералів рішилися прорватися, хоч би то коштувало загладою всіх учасників прориву.

О годині приблизно 4-й по обіді стало напливати більше частин до с. Княжево і на команду «В наступ» — всі як один вийшли за село «в прорив». Поле наступу перетинала залізниця, яка мала прокоп до 3-х метрів вглибину, і по ній ходив панцерний потяг та обстрілював цей прокоп з кулеметів і гармат. Далі, на яких 70 метрів проходило шосе — головна дорога: Броди, Підгірці, Сасів, Олекси і Львів і по цьому шосе їздили танки і обстрілювали наступаючі лави. І остання перешкода була на яких сто метрів від шосе: скелистий, стрімчастий уступ гір, зарослий диким ялівцем. По скелистих узгір'ях ворог добре окопався і здавалося, що тяжко буде його звідти викинути. До цього — з усіх кінців окруження був скерований вогонь всіх родів зброї на місце прориву. Між залізницею і шосе та скелистими горами, по рівному полю ворожі танки їздили просто по вояках, що крилися від вогню. Щось з п'ять танків було знищено «Панцер-Фавстом» — і вони горіли; таким чином інші танки уже близько не підходили. Але й так був страшний вогонь, впрост «Содома і Гомора». Але то не стримало наступу. 5 генералів падають забитими, а тисячі трупів нашого воїнства застиляють цей шлях, — поки не дістаємося до ворожих окопів. Під таким «бравуровим» наступом советські бійці не витримують в окопах і кидають їх, а частина попадає до полону. Всіх огорнула надзвичайна радість, коли довідалися, що найгірніша перешкода до прориву дісталася до наших рук. Прорив робився щораз ширший, а спротив ворога щораз слабший і частини в поспіху виходили з того окруження, забираючи з собою раних. Шлях був вибраний до прориву такий, що неможна було взяти з собою будь-яку машину або танка: все покинули в селі Княжево, а бралось лише те, що можна було взяти на себе.

Я помалу посувався наперед сам, з трудом перебирався по трупах вояків на залізницю, а пізніше часто припадав на землю від запорового ворожого вогню, поки не дістався через шосе. До лісу залишилося яких сто метрів, але я так ослаб на силі, що кожний крок рахувався мені за кілометр, потом заливало очі, в роті пересихало... Коло мене пробігали і падали, і знову вставали та далі бігли, а я, як спутаний, стояв на місці і не міг рушитися наперед. Я уже далі не падав на землю, боявся, що не встану, а все помалу посувався до скелястих гір.

Під обривом гір я не міг утримати рівноваги і повалився на землю. Я чув, як мое серце страшно билось; здавалося, що зараз трісне... Стараюся все це перебороти, прикладаю всі зусилля піднятися на ноги і далі вгору мандрувати за своїми. Я

вже був при вузькій стежці, по якій пробігали вояки до гори, між зарослями ялівця, — кожний тут старався укритися від ворожого обстрілу, а я чекав черги: може хтось допоможе мені вилізти на гору . Хвилини здавалися годинами для мене, а ніхто навіть не звертав уваги на мене. Я починаю сам на руках і ногах лізти до гори, але рани починають страшно боліти і я прошу про поміч тих, що хвилево зупинилися коло мене. І от — що за радість: якісь два вояки об'язують мене шнуром в пояс і кажуть, щоб я помалу йшов за ними, а вони будуть тягнути мене за собою. На самій горі вони звільнили мене від шнурів і побажали найкращої дороги, а самі вернулися назад, — з мови було видно, що вони були українці.

Коли я вже був на самій горі, то мимоволі зупинився і став оглядати пройдений мною шлях. Трудно мені все докладно подати, що я міг на свої очі бачити з такої висоти перед собою на полю кривавого побойовиська: с. Княжево і простір від с. Княжева до берегів гір, де я стояв . . . Поле було застлане людськими трупами, — с. Княжево навколо і всередині завалене різного роду машинами, гарматами, танками; вози і коні — покидані на полю; коні ходять по полю з великими ранами: то бік вирваний, то цілковито без одної ноги, а деякі ще кидалися на ноги статі, але ноги були поламані. Село Княжево горіло в кількох місцях, а гасити не було кому, бо гарматна стрілянина не припинялася по відступаючих наших частинах, а одночасно і по селу. Я стояв і думав над поляглими цими героями, — що кому не судилося тут умерти, щасливо вийшов з цього пекла. До них належав і я. По схилій дорозі між деревами, я пішов за другими до другого лісу, де була зроблена перевірка старшин і козаків, німців і українців, та сформовані нові бойові групи до боротьби проти советських партизан. Так ми проривалися, ніч і день, аж поки дісталися до першої німецької оборонної лінії. І тут мене негайно скерували до лазарету.

На цьому і кінчаю свої спомини, присвячуючи їх полеглим героям.

Гей же, хлопці, січові сини України,
Чому ж розбрилися по лісі в запіллі,
Бо час вже надходить до помсти й заплати,
Збирайтеся до сотень, козацтво завзяте.

Аж сонце сховалося від жалю за хмари,
Що кров'ю вже політі стрілецькїї лави;
І ніхто не згадає про них навіть в пісні,
Лише матенька плаче десь дома в затишші . . .

Я. Дзябенко
майор Армії УНР.

другий Всеукраїнський Військовий З'їзд 18—23. 7. 1917 р.

(Докінчення з минулого числа)

Делегатський З'їзд й гості з ентузіазмом і безперервними оплесками зустріли появу на підвищенні проф. М. Грушевського, який в імені Української Центральної Ради перший виступив з привітанням. В своїй промові проф. Грушевський привітав Делегатський З'їзд, та побажав успіху й ділової праці й закликав делегатів З'їзду до спокою і розважних кроків у постановах З'їзду. Згадав також і про те, що Центральна Рада завжди є в найтіснішому контакті з Українським Військовим Комітетом і свою працю й тактику щодо тимчасового московського уряду узгіднює з Комітетом.

Чимало було надіслано привітань у письмений формі від українських інституцій і організацій, що вже тоді постали по цілій Україні, а рівно ж наспіли привітання і від українських частин тодішньої російської армії, як з фронту, так і з заплілля. Від Місцевої Думи м. Києва офіційного привітання не було надіслано, але поодинокі члени Думи (звичайно українці) виступали з привітанням усно. Характеристично, що ані від Совету Робітничих та Військових Депутатів, ані від Місцевої Залоти м. Києва приєднання на З'їзд надіслано не було.

Звіт про працю Українського Військового Комітету робив С. Петлюра, як Голова Комітету. В своїй промові він висловився, що члени Комітету були цілком свідомі того, що доведеться зустріти й натрапити у своїй праці на всякі несподіванки та перешкоди з боку московського тимчасового уряду, але не приходило надумку, що московський уряд безсоромно відкине на бік демократичні принципи і толерантність і піде аж так далеко, що заборонить і скликання Українського З'їзду. Під час звітування С. Петлюри Делегати З'їзду ввесь час переривали його промову бурхливими оплесками, а на останні слова його промови — з місць поспіпались вигуки: «Ганьба Временному Правительству!», або «Без автономії і на фронт не поїдемо!»*)

Звертався також С. Петлюра до Делегатів З'їзду, щоб вони затвердили постанови Першого Всеукраїнського Військового З'їзду, а рівно ж і Організаційний Статут для Українського Військового Ко-

*) Слово «автономія» тоді не робило в українських масах великої різниці зі словом «самостійність», а ходило лише про те, щоб московський уряд не робив перешкод до впорядкування життя в Україні по своїй владі.

мітету, який мав бути зачитаний після прийняття і схвалення його Статутовою Комісією.

В доповнення до звідомлення про працю Українського Військового Комітету, а зглядно про поїздку української делегації до тимчасової московського уряду в Петрограді, робив звітування В. Винниченко. Хоч поїздка його, як голови згаданої делегації, і не увінчалася успіхом, але, як тільки він появився на трибуні, то переповнена зала зустріла його теж бурхливими оплесками, які повторювалися і під час його промови.

Уже з перших днів перебування нашої делегації в Петрограді можна було сподіватись, що нічого позитивного вона не привезе до Києва з Петрограду. Майже цілий тиждень потрачено було лише на те, щоб нарешті Тимчасовий Уряд зміг прийняти українську делегацію, хоч відповідні кроки для цього були пророблені заздалегідь.

Делегація наша пробула в Петрограді більше двох тижнів, і зі всіх тих візит по окремим міністерствам і розмов з окремими міністрами тимчасового московського уряду, можна було зробити такий висновок, що всі вони (мабуть крім Керенського) ніби «розуміли» домагання української делегації, але, як соціальне, так і національне питання може бути розв'язане лише Всеросійськими Установчими Зборами, до часу скликання яких потрібно почекати, зараз уся увага мусить бути звернена на фронт і «победу над нашим обцим врагом» і т. д....

У звітуванні своєю В. Винниченко з обуренням підкреслював ті моменти, що нашій делегації довелося довго чекати, поки нарешті було її прийнято московським урядом у Петрограді. Далі подав коротко про всі розмови з окремими міністрами, та згадав і про те, що вони делегацію посилали, як кажуть, «від Анни до Кайафи» — себто від одного міністерства до другого. Але все це були порожні розмови. Все зводилось до того, що національне питання буде розв'язане Установчими Всеросійськими Зборами.

В кінці доповнив своє звітування В. Винниченко тим, що наші військовики на прощання в Петрограді таки дуже гостро і ясно говорили, але все рівно це нічого не помогло.*)

З'їзд відбувався в атмосфері діловитости, великого патріотичного піднесення, розважности й будування плянів праці на майбутнє. Спокійна була постава делегатів на З'їзді, а з тим і цілого укра-

*) Тут потрібно було б згадати того, що так гостро говорив у міністерствах тимчасового уряду в Петрограді — це був осаул М. Поллоз. Він в одному з міністерств бив кулаками по столі й говорив, що «український народ сьогодні домагається від вас мінімального, приймаючи під увагу військовий час, але ви і в цьому категорично відмовляете. Та прийде час, коли ми вас і питати не будемо, а самі візьмемо те, що нам належиться»... і т. д.

Інського громадянства в нашому столичному місті Києві. Рівно ж спокійне та витривале було реагування української преси на всі події, що відбувалися тоді в Києві. А все це просто бісило російську пресу в Києві. Але як вона не іритувала, та як не силкувалась чим-будь спровокувати українців взагалі, — всі ті намагання були даремні. Делегатський З'їзд за звесь час засідань (протягом майже цілого тижня) відбувався спокійно, а на Володимирській вулиці, перед будинком, де відбувався З'їзд, несли посилену варту козаки Богданівського полку, які ходили спокійно навколо будинку оперного театру, а це, мабуть, ще більше дратувало московську пресу.

Найбільше було витрачено часу й енергії на З'їзді в дискусіях по звітуванні голови делегації В. Винниченка про поїздку української делегації до московського уряду в Петрограді. Рівно ж багато часу забрали інформації делегатів З'їзду з фронту й заплілля, а також справи, які в'язалися з забороною З'їзду. Натомість опрацьовані комісією резолюції З'їзду були прийняті майже без дискусій з невеликими поправками.

Зважаючи на те, що до розпорядимости моєї не було жодних матеріалів з того часу, то не так легко відновити в пам'яті й все те, що відбувалося вже десятки років тому. Але сподіваюсь, що порядок денний, як і постанови Другого Всеукраїнського З'їзду, які тут подаю, не будуть далеко відбігати від оригіналів постанов.

1) Другий Всеукраїнський Військовий З'їзд без дискусій затверджує постанови Першого Всеукраїнського Військового З'їзду та одноразово доручає Генеральному Військовому Комітетові опрацювати докладніший план переведення українзації війська у організацію Вільного Козацтва.

2) Другий Всеукраїнський Військовий З'їзд висловлює повне довір'я, та найактивнішу підтримку Українській Центральній Раді в усіх її заходах і праці та закликає весь організований український народ одностайно й непохитно виконувати всі її розпорядження.

3) Приймаючи на увагу, що Українська Центральна Рада робить велике державне діло, З'їзд вимагає, щоб Українській Центральній Раді були з Державної Скарбниці асигновані кошти.

4) Підтримуючи постанови Першого Всеукраїнського Військового З'їзду, Другий Всеукраїнський Військовий З'їзд постановляє вимагати від тимчасового московського уряду, щоб обсадження аміністрації в Україні було переведено за національним принципом, пропорційно до всіх народів, що тепер проживають в Україні.

5) Тимчасовий московський уряд у своїх поступовання не розуміє національних відносин на Україні, тому й не доцінює належно великої стихійної сили української демократії, що пробудилася у революції.

Таким нерозумінням й опором домаганням української демократії тимчасовий український уряд загострює національні конфлікти

на Україні, робить перешкоди великій організації праці українського народу і цим породжує анархію всіх національностей в Україні.

6) Якщо тимчасовий московський уряд дорожить здобутками революції взагалі, а зокрема спокоєм народніх мас на Україні, то першим кроком для цього є одміна постанов уряду в справі домагань, які були предложені Українською Центральною Радою та негайне їх визнання.

7) Другий Всеукраїнський Військовий З'їзд одногосно затверджує Український Військовий Генеральний Комітет, як першу й найвищу установу для всіх українських збройних сил.

8) З'їзд установляє обов'язок українських вояків та військових організацій слухати наказів і розпоряджені Українського Військового Генерального Комітету.

9) Приймаючи на увагу, що Південно-Західній фронт проходить по території України, Другий Всеукраїнський Військовий З'їзд постановляє:

а) домагатись від тимчасового московського уряду про цілковиту українізацію цього фронту та поповнення його надалі лише українськими вояками;

б) у тилкових частинах повести якнайширшу українізацію, а всіх мобілізованих українців, після їх вишколення, надсилати тільки на Південно-Західній фронт.

10) З'їзд своєю постановою затверджує Статут Українського Військового Генерального Комітету з правом доповнення складу членів Комітету.

11) Другий Всеукраїнський Військовий З'їзд виносить постанову про скликання Третього Всеукраїнського Військового З'їзду й до ручає здійснити це Українському Військовому Генеральному Комітету.

Після затвердження З'їздом Статуту Українського Військового Генерального Комітету, для доповнення його складу було обрано наступних членів: генерала Кондратовича, полковника Жуківського, полковників: Сливінського, Матяшевича; сотників: Білецького, Левницького, Глібовського; поручників: Кедровського, Скрипчинського та стрільця Колоса. Рівночасно на Делегатському З'їзді було обрано Тимчасову Всеукраїнську Раду Військових Депутатів (так її назвали) в кількості 130 членів, яка ввійшла, як фракція військовиків, до Української Центральної Ради, а одноразово була ця Рада Військових Депутатів, як допоміжний апарат для Українського Військового Комітету. Члени Всеукраїнської Військової Ради несли (в випадковій потреби) зв'язкову службу поміж Комітетом та українськими українізованими частинами на фронті і в заплілі. На чолі Військової Ради була постійна Президія, до якої входили такі осо-

би: стр. Гермайзе, підстарш. Войтенко, стріл. Березняк, пор. Куцяк, пор. Панченко і хор. Врублевський та Паливода.

З'їзд надіслав телеграми: Головнокомандуючому ген. Алексееву, Командуючому Південно-Західнім фронтом ген. Брусілову та Начальнику Штаба Київської Військової Округи ген. Оболеневу. Такі телеграми надіслав З'їзд з таких міркувань: при ставці Головнокомандуючого ген. Алексеева був ще перед Першим Всеукраїнським Військовим З'їздом наш полковник (пізніше генерал) В. Павленко, який на Першому З'їзді подавав інформації, що ген. Алексеев відстоює принцип національних частин, та навіть і цілих армій, бо вони є більше босздатні. Ген. Брусілов теж не був так уже вороже наставлений до українізації частин тодішньої російської армії, навіть затвердив існування сформованого Богданівського полку і не був проти формування за національним принципом і далі українських частин у запіллі. Що ж до генерала Оболенева, то надіслана була йому телеграма більше з чемности, бо між Оберучевим, як Командуючим Київською Округою, і Оболеневим, як Начальником Штаба згаданої Округи, існували оіби великі розбіжності щодо українського питання в Києві, а через те й була надіслана йому телеграма. Треба ще сказати, що Оболенев був ніби радикального напрямку, а Оберучев лише прикривався демократизмом, а в дійсності був реакціонером.

По вичерпанні порядку денного Президія З'їзду вперше відчитала Перший Універсал Української Центральної Ради, що проголошував автономію України. Коли серед урочистої тиші пролунали перші слова Української Державности: «Народе Український! Народе селян, робітників, трудячого люду!» — весь З'їзд піднявся та по відчитанні Універсалу всі присутні на залі, серед небувалої радості та ентузіязму, відспівали навколошки «Заповіт». У Президії З'їзду десь узявся старий вже, майже дідусь, кобзар Кравченко з бандурою, який в коротких словах вітав Військовий З'їзд такими словами: «Таки дочекався український нарід своєї волі, а я думав, що вже й не дочекаюсь тієї свободи». І заграв на бандурі та заспівав (здається) думи на слова Шевченка.*)

Це був тоді найвищий порив до чину й боротьби українського народу за визволення. Це була величава демонстрація українського

*) Кобзар Кравченко за російських часів, ще далеко до революції, був зв'язковим поміж українськими громадами: Київською, Харківською, Полтавською та ін., а постійним його осідком був Січислав (Катеринослав). Катеринослав був його сталим осідком, бо там за старих часів чимало було свідомих українців. За відомостями від українців з нової еміграції, цього старого Кобзаря Кравченка большевики замордували в тюрмі на Холодній Горі в Харкові — вже зовсім сліпого.

національного руху при дуже піднесеному настрою ворожості до московського тимчасового уряду в Петрограді.

В цей час показався на трибуні для промови С. Петлюра. Переповнена зала зустріла його ще більшими оваціями ніж при відкритті З'їзду. Зала просто шаліла від безпорервного «Слава!», тупотіння ногами й рясних оплесків так довго, що Петлюра змушений був чекати з промовою, поки делегати З'їзду заспокоюються. Так само робили йому овації під час промови та супродили його безконечними оваціями по скінченні промови.

В своїй короткій промові С. Петлюра дякував делегатам З'їзду за їхню витривалість на З'їзді і рівно ж дякував гостям за участь на з'їзді українських вояків. Далі він говорив:

»Тепер уже Делегати З'їзду повернуться до своїх частин не як «дезертири», а таки, як справжні українські вояки, на яких Українська Центральна Рада й Український Військовий Комітет покладають великі надії як на тих, що завжди будуть боронити Велику Ідею Українську й боротися за кращу долю, боротися за долю поневоленого українського народу. Час не зовсім ясний. Коли делегати повернуться до своїх частин на фронті чи в загіллі, то мусять переказати своїм колегам по зброї все, що тут чули й бачили на власні очі протягом З'їзду, щоб і вони були поінформовані. Завжди щоб тримали якнайтісніший зв'язок з Києвом, бо від цього буде багато залежати для спільної справи».

Коли С. Петлюра закінчив свою промову, Делегати З'їзду і всі приявні в залі сильно й дуже довго його оплескували. Делегати З'їзду після промов С. Петлюри й цілої його праці на З'їзді, душею й промотором та керівником якого був С. Петлюра, ще більше пізнали й відчули в його особі не лише Провідника, але одноразово й сміливого та одважного воїна, який не побоявся скликати З'їзд всупереч забороні його московським урядом, та який в критичну хвилину зможе сам взяти рушницю в руки і в передніх лавах повести українські збройні сили в бій за визволення українського народу з-під московської неволі.

Після останньої промови С. Петлюри, Президія З'їзду оголосила, щоб Делегати З'їзду не роз'їжджалися до другого дня, бо на другий день мало бути урочисте проголошення на Софіївській площі Першого Універсалу Української Центральної Ради, який щойно був відчитаний на З'їзді. На цьому й було замкнення Другого Всеукраїнського Військового З'їзду...

На другий день, 23 червня 1917 року на Софіївській площі, перед пам'ятником Богдана Хмельницького, після відправлення молебня, був дуже урочисто проголошений Перший Універсал Української Центральної Ради. Ціла Софіївська площа була виповнена по бе-

рети народом, і то не лише українцями, але й іншими національностями. Це, історичне для українського народу свято, було, як вислід рішень Другого Всеукраїнського Військового З'їзду, що спонукали Українську Центральну Раду видати Перший Універсал до Українського Народу. В Універсалі цьому говорилося:

«...Тимчасове російське правительство відкинуло всі наші домагання, відштовхнуло протягнуту руку українського народу. Правительство не в стані створити для нас правопорядок... Від нині ми самі будемо творити наше життя... Хай буде Україна вільна!»

Другий Всеукраїнський Військовий З'їзд, з репрезентацією 1.750.000 вояків українського походження, став підпорою для Української Центральної Ради в боротьбі за визволення українського народу від його поневолення Москвою.*)

Зважаючи на те, що в році 1917 відбувалися в Києві чисельні конгреси і з'їзди: селянські, робітничі, кооперативні та інші, — військові з'їзди, а особливо Другий, мали дуже велике значення в національному відродженні українського народу. Після відбуття Другого Всеукраїнського Військового З'їзду заіснувала переломова доба і українська проблема взагалі набрала для тимчасового уряду такої гостроти, що в тому уряді стала із-за цього урядова криза і князь Львов, як голова уряду, подався до демісії — і так звані кадети вже до уряду нового складу не повернулись. Отже відбуття Другого Всеукраїнського Військового З'їзду, всупереч його забороні, мало велике значення і то не лише військового, а й політичного характеру. Сучасному українському поколінню, яке народилося між двома війнами, треба знати, що в році 1917-ім всі свідомі українці, що створили Українську Центральну Раду, без різниці політичних партій чи особистих переконань, СТАВИЛИ СВОЄЮ МЕТОЮ БОРОТЬБУ ЗА ПОВНУ САМОСТІЙНІСТЬ УКРАЇНИ. Що Центральна Рада ніби проволікала з проголошенням самостійности України, то були для цього причини: національна і політична свідомість українських мас потребувала ще великої й організованої підготовчої праці. В довід того потрібно згадати про те, що потрібно було професорові М. Грушевському видати таку брошуру: «Що таке українці

*) Після проголошення Першого Українського Універсалу на З'їзді, — в місті, того ж таки дня, почались ширитись чутки: «Малоросія» хочет спешно отделиться от России, а всех русских вывезут із Малороссіи; забывают они о фронте і нашем общем враге»... і д. т.

Як звичайно, в передових лавах цієї ворожогої кампанії стояли тіж російські органи: «Кієвлянин» та «Кієвская Мысль».

й чого вони хочуть», Тому то Українська Центральна Рада організувала цілий ряд мітингів, конгресів — місцевих і всеукраїнських. Такі конгреси, як українські національні військові з'їзди, селянські, робітничі — завдяки, мабуть, довголітній праці українських революціонерів, стали на шлях визвольної боротьби українського народу. І лише після такої підготовчої праці вже можна було б виступати з одвертим і категоричним гаслом самостійності України. Бо й без такої відвертості тимчасовий московський уряд підозривав Українську Центральну Раду в «сепаратизмі» і коли б Центральна передчасно, не маючи опертя на свідомі національні кадри, прогосила самостійність, то московському урядові не тяжко було б ліквідувати як Українську Центральну Раду, так і всі українські інституції, що постали їх заходами. А це й були ті головні причини ніби «якогось проволікання» з боку Української Центральної Ради щодо проголошення самостійності УКРАЇНИ, т атактики «якоїсь толерантності» до тимчасового московського уряду в Петрограді..

Не будемо тут зупинятись і перелічувати всіх тих страхіть і мільйонів невинних жертв українського народу, що принесли на своїх багнетах в Україну червона сарана з півночі після т. зв. жовтневої революції в тодішній Росії, бо про це все українському громадянству відомо. Але необхідно згадати лише про те, що з приходом большевиків до влади в Петрограді, сталася повна анархія та повний хаос і розвал фронту — і розагітована большевицькою пропагандою солдатська сіра маса (сірі російські «шинелі») кинула фронт і лавиною поспішала додому «ділити землю». Поспішали додому «землю ділити» й українські вояки українізованих частин на фронті та й «забули» не лише про Українську Центральну Раду, як Найвищий і Законний Начальний Орган, а й про те, що потрібно було її збройно боронити. А «забули» вони й те, що на тій дідівській і прадідівській чорній землі українській, лінивий і лукавий північний наш сусід-москаль, так глибоко вкорінився через цілі століття свого панування на ній, що потрібно було раніш багнетом відвоювати її від нього, закріпитись на ній, — і лише потім впорядковувати й свої соціальні справи, та й то не по рецепту й програмі «старшого брата»-москаля, а «після своєї вподоби», як висловився проф. М. Грушевський, відчиняючи Перший Всеукраїнський Військовий З'їзд у місяці травні 1917 року в Києві. Боронючи Українську Центральну Раду від большевицької навали на Україні після жовтневої революції в тодішній Росії, цим самим боронили б і ту свою рідну землю українську, на якій мріяли переводити парцеляцію. На нещастя та трагедію українського народу так не сталося, а це й привело до трагічних Крут, Лядсарських Зимових Походів, Базару, та не було б, може, і пізніших Бродів, бо мали б ми свою Незалежну Українську Державу.

Відомості про трагедію в Катині

(Про замордування більшовиками полонених старшин і підстаршин та жовнів польської армії в м. Катинь 1940 року, в якій армії були рівнож і українські старшини та козаки).

Свідчення Алекса Бат-Гусаїма, що був Капрал-підхорунжим 2-го Льотничого Полку Польської Армії, що стаціонував в м. Кракові.

Після розбиття німецькою моторизованою армією польської армії, частини 2-го літунського полку польської армії відступили до Румунії. Але тому, що в частинах відступаючої армії був хаос і не була вияснена ситуація, що буде далі з вояками польської армії, то Алекс Бат-Гусаїм, який відступав зі своєю частиною, повернувся назад до свого Краю, де він жив перед війною. Це було восени 1939 року в жовтні місяці. З ним верталося 7 вояків. Один був із Старого-Олексінця (недалеко Почаєва) на Волині, один з Луцька і т. д.

Коли ми прийшли до м. Збараж, то там уже була советська влада (більшевицька) і нас, коли зустрінули советські військові поліцаї (НКВД), то заарештували ще перед самим Збаражем, коли ми входили в це містечко. Ніч ми переночували в Збаражі в тюрмі НКВД, а на другий день ранком нас відправили «траком» (тягаровим автотом) до Тернополя, де був збірний табір полонених польської армії. Там було кілька тисяч людей (може п'ять тисяч, а може більше) і кожного дня привозили нових арештованих польських вояків (старшин і жовнів). В тому таборі не давали нам їсти, ми пили лише воду.

Третього дня вночі нас заладували в потяг (ешальон) і повезли до Підволочиська, а там переладували в новий, другий потяг, що стояв на ст. Волочиськ (з «руського» боку, що мав широку колію). Погрузили нас у вагони («теплушки» — для худоби) і повезли нас під Київ, де був великий табір коло цукроварні. Яка то була місцевість — не знаю, бо не було написано, і ніхто не казав. Там були ми п'ять днів. Тут нам давали їсти часом суп, зварений з головок солених оселедців та трохи чорного хліба.

П'ятого дня вночі заладували транспорт і потягом відправили далі, на північ... Їхали ми ночами, а днями потяг наш ставили у відкритому полі, під сильною охороною навколо потягу, щоб не вийшов ніхто. Охорона мала машинові карабіни і гранати та карабіни. Їхали ми чотири доби. Їхали через білоруські ліси на північ до Смоленська. Перед Смо-

ленському затримався потяг, стояв цілий день, а вночі привезли нас до лісу — в Катинь. Там серед лісу були якісь ями, вали старовинні і під будинками — під землею — були вибудовані бункери. Ті бункери були поділені на окремі камери, мали вузькі коридори з залізними дверима, а навколо дверей були гумові обручі, так, що коли зачиняють двері, то ані повітря, ані вода туди не проходили. Зараз же вночі нас стали вивантажувати з вагонів. Вивантажували так: з кожного вагону брали по два чи три чоловіка і під конвоєм вводили нас у ті камери малими групами. В кожній камері (в одну з них і я попав) було до 70 чи 80 чоловіка, а сама камера була розміром приблизно 12×16 футів. Нас було набито так, що ми стояли притиснувшись один до другого дуже тісно. Ніхто не міг ані сісти, ані повернутися вільно. Там стояли ми так сім днів і ночей без їжі. Там були зроблені рури і большевики напускали холодної води до камери так, що вода заливала стоячих там людей до шиї. Дехто топився, заслухавшись водою, а ми один одного піддержували — рятували. Холодна вода дуже вимучувала нас, виснажувала на силах. По дво-трьох годинах большевики випускали воду, бо рура була така, що витягувала ту воду. Ми були в темноті і не знали часу. Але то було кілька разів; у моїй камері було чотири рази. Потім нас стали брати ночами на «слідствіє». Наша одяг була мокра, багато з нас не могли стояти на ногах, дехто помер.

На допит НКВД викликало так: кликали, хто має прізвище (фамілію) на букву, скажемо, «Б», чи «Д», щоб вийшов.

З камери часом на ту букву (літеру) вийде чоловіка три чи чотири большевики вели їх до окремої слідчої кімнати і там по одному брали на допити.

Мене допитували так: ввели мене до кімнати НКВД в підвалі і там було три НКВД-істи в цивільній одязі. Мені сказали сісти на стільчику (на табуретці) і я не мав права рухатися. Передо мною один НКВД-іст сидів на столі, а другий сів за мною ззаду, а третій ходив, маючи руки в кишенях.

Став мене питати той, що сидів переді мною, як моє ім'я, де родився, що робили мої батьки, яка моя професія, якої віри, чи багаті мої родичі і т. д. Я сказав, що я резервний вояк, призваний до війська по мобілізації, що я віри православної і не є поляк. Той, що допитував мене, став мене лаяти, що я «польський собака» а другий, той, що ходив, кинув перед мене папіросу: «Беломор-канал папіроси» — сказав: «Он хороший человек, он расскажет все». Я не міг рухатися і папіроси не взяв. А той, що допитував, що сидів пе-

реді мною, кинув перед мене на стіл Нагана (револьвера військового) так, що той револьвер був присунутий до мене, і сказав: «Что ему папіроси давать, вот он возьмет Нагана і тебя застрелить». Але я не брав того Нагана. Тоді пізніше той НКВД-іст забрав того Нагана назад до себе. (Потім я подумав, що той Наган і не мав набоїв, але то була провокація НКВД, щоб мене убити зразу). Коли я сказав, що я сільський робітник, то НКВД-іст розпитував мене, коли сіють жито, пшеницю, овес, коли збирають і т. д. — взагалі розпитував про господарство. Я то знав. Так «доходження» було приблизно одну годину. Я не бачив, щоб хто записував мої відповіді, хіба за другою стіною, за другими дверима. Потім відправили мене знов до камери, але вже до другої, до незнайомих мені других вояків польської армії. Таке слідство (доходження) наді мною було перепроваджено чотири рази і кожне доходження робили інші НКВД-істи, що були також у цивільній одежі. Підчас тих доходжень ще якісь НКВД-істи входили з другої кімнати і дивилися на мене. Під кінець п'ятого разу, після слідства, написав щось НКВД-іст і сказав, щоб я те підписав і щоб я пам'ятав, що коли я даю підпис свій, то щоб ніде і нікому не говорив, що я тут був, бо коли вони довідаються, що я сказав, то я заплачу своєю головою. Те, що я підписав, я не читав і мені не читали. Тільки НКВД-іст сказав мені, що «ти пойдеш на хорошу роботу».

Завели мене до зовсім іншої камери і стали давати їсти: зупи і хліба чорного раз вдень. Хліб був печений з дерев'яними опилками (тирса). Так допитували і других, але подробиць ніхто не мав можливості оповісти. По цілих ночах чули ми стріли, коли НКВД-істи розстрілювали наших вояків. Кожне слідство надімною робили вночі. Пізніше, коли скінчилося моє слідство, третього дня посадили мене з другими вояками (17 чоловіка) в товарові вагони, дали двох охоронників з коротенькими ручними машиновими карабінами («фінки») і так зробили цілий ешелон (потяг). Потяг цей був збірний — з лісом, різними нагрузками. Повезли нас до Архангельська, на півночі (коло Білого моря). Там нас виладували уже вдень і попровадили до табору, де було кілька тисяч різних людей, що були примушені рубати ліс. Були там чехи, мадяри, румини й українці та всякі інші народи, що попали під владу Советів. Нас примістили в дерев'яних бараках; щоночі миші лазили по наших головах, — «ледве голову не од'їли... Їсти давали нам більше, але все — солоні оселедці і чорний хліб. Тримали нас окремо від тих робітників, але не вільно було вийти з бараку; табір був огорожений дротом, варта мала сторожевих собак. Могли го-

ворити з другим якимсь невільниким, як спіткаємося в лісі і коли конвоір не зауважує. На цій «хорошій роботі» був я 15 місяців. Здоров'я моє, як і других, пропадало...

Через 15 місяців приїхав я до табору. Польський старшина, поручник Лещик, від генерала Сікорського (де були воєнно-полонені польської армії), за дозволом советської влади запитував, хто хоче вписатися назад до польської армії. Записався я і ще один, що був недалеко мене, а через тиждень забрав нас советський лейтенант на залізничну станцію Архангельськ. Там я застав уже групу польських старшин і вояків (7 душ). Нас везли до Ленінграду (Петрограду), де вже була більша група бувших полонених польської армії — 273 чоловіка. Погрузили нас на пароплав «Адмірал Баторий» і повезли до Англії. Це було восени 1942 року. Приїхали до порту «Савтгемптом». Там я перейшов лікарську комісію і після того призначили мене до польської армії у 8-му компанію 2-го Корпусу (Запасового полку). Цілу зиму переходили ми військовий вишкіл, а в березні місяці 1943 року мене було відправлено з маршовим батальйоном до Італії, до армії генерала Андерса і призначено до піхотного полку 2-ї дивізії. Ми пішли в бій проти німців-італійців під горою (Манастирем) МонтеКасіно і дев'ятого дня, як стали ми на позицію (до бою), я був поранений. Був сильний бій, наші не змогли мене й інших забрати, а наступаючі німці забрали мене й інших до полону і відправили до шпиталю — у Веймар. Там був я один місяць, мені зробили операцію і після того переслали мене до концентраційного німецького лагера Бухенвальд, де я був на тяжких роботах аж до капітуляції Німеччини — до травня 1945 року, аж коли прибула американська армія і нас визволила.

Тоді я переїхав до польського табору в Німеччині (під американською владою) в Авгсбург, в табір «Ді-Пі», де був до приїзду до Америки. Всякими способами в тім таборі так звана Советська Комісія намовляла їхати «на родину», але я, знаючи з гіркого досвіду, що означає та «родина», тікав від тої «родіни» і Богу дякувати та добрим людям, я приїхав до Америки, де живу як вільна людина.

Мушу додати, що коли мене везли до Катині, тоді були зі мною такі польські старшини: капітан Малькевіч (він з Пінської фльотилії), полковник Левандовський — з Кракова, з 2-го полку літунського; ксьондз з Варшави — прізвища не пам'ятаю, і був князь — («грабя») Юзеф Радзивілл — молодий підхорунжий, сержант, «Спортовий Стрелець Платовцовий» на самолётах «Р II»-Пі — одинадцять — так звалися самолёти польські. Він був зі мною в тій самій

камері, коли мене ще не брали на слідство. Ще був Командир Зайончковський — Пінської річної фльотилії. Всі вони були зі мною в одній камері, але, коли мене викликали на слідство, то я їх вже не бачив.

Скільки точно в Катині було полонених польських старшин і вояків — докладно не знаю, але ми думали, що їх було кільканадцять тисяч. Катинський ліс на піщавій землі, сосновий малий ліс, дикі порослі.

То — все що було зі мною і з тою групою, що я бачив. Від мого арештування в Збаражі до того часу, коли я побував в Катині і попав до Архангельська на каторжну роботу, пройшло коло шести тижнів. Пам'ятати дні точно не можу, бо ми були невільниками, жили дуже бідно, тяжко, під жорстоким обходженням. Кожний із заключених заростав бородою, ходив у рваній одежі, виглядав так страшно, що переставав бути подібним до чоловіка. Боже, спаси нас від нещастя попасти під владу комуністичну.

Свідчу: Алекс Бат-Гусаїм.

*) Повище свідчення зробив б. вояк Польської Армії Алекс Бат-Гусаїм в присутності генерала К. Смовського й настоятеля Української Православної Парафії Св. Юрія Переможця в Міннеаполіс (ЗДА) й стверджено останніми підписом і церковною печаткою.

Командарм передає прапора Голові Головної Управи.

Симон Петлюра у Вадовицях

(Розділ з книги «Шляхлми Відродження»)

Проміння теплого весняного сонця піднесли на душі знесилених інтернованих українських вояків. Всі надіялись, що загальна політична ситуація зміниться в бік загострення відносин з червоною Москвою (РСФСР) і для розв'язки цих відносин буде покликана сила, а з нею і Українське військо, що боротиметься за звільнення свого Краю.

Надії на якусь зміну збільшилися, коли ще прийшла вістка про скорий приїзд до табору Головного Отамана Військ УНР — Симона Петлюри.

— Батько має приїхати! — переказували один другому козаки й старшини, і в дивізіях розпочалася ретельна підготовка до приїзду Головного Отамана.

Старшини, до генералів включно, з особливою увагою та пильністю переводили підготовку та огляд підлеглих їм частин. Козаки знали, що Головний Отаман обов'язково загляне і до бараків, а тому всіляко намагалися бодай зразковою чистотою прикрасити свої злиденні життєві умови.

Страшно змарнілий і худий молодший старшина Юрко, відбуваючи варту по полку, похожав у проході між нарами. Козаки мали вільну від військових навчань годину і, як школярі під час перерви, гомоніли на всі голоси. Цей галас ніби не перешкоджав групі кулеметчиків, які згуртувалися на нарах коло свого хорунжого — Бориса Кореніва. З настирливістю і терпеливістю диктував Коренів і виправляв рукописи своїх дорослих учнів. Уперте дряпання олівцями по паперу було разючим контрастом у побуті кулеметчиків, коли пригадаєш їх серед галасу смерти на знаменитих тачанках, що вихром літали назустріч ворогові.

До Юрка наближувався з цигаркою в зубах замріяний юнак Чернявський. Його щоразу обступали козаки, як бджоли мед, і не дивно, бо скручена з якогось зілля цигарка розповсюджувала невимовний сморід, але цей сморід був для курців надзвичайно приемним.

— Дивний цей Борис, — заговорив Чернявський і, ще раз глибоко затагнувшись, передав докурити цигарку Юркові, — він уперто навчає голодних козаків письменности.

— Письменність Коренів вважає за зброю не меншу, ніж кулемет, — відповів Юрко, так само з приемністю затягуючись димом з цигарки Чернявського, — і дійсно, воро-

га можна зрізати іноді швидше написаними словами, ніж кулею.

Вста-ати!! — раптом залунав голос дневального.

В дверях бараку несподівано з'явився генерал-хорунжий Іван Омелянович-Павленко.

Стр-р-рунко! — на всю силу легенів скомандував Юрко і, як вартовий по полку, поспішив з рапортом: «Пане Генерале, під час моєї варті по Першому кінному імені Максима Залізняка полку, випадків ніяких не трапилось!»

Прийнявши рапорт, генерал Омелянович-Павленко пройшов до середини виструнченого перед ним полку і привітався:

— Слава Залізнякам!

— Слава Україні, Слава! — як один відповіли козаки на привітання.

Генерал почав оглядати козаків. Одяг на них був полатаний, чоботи хоч старі і подерті, алеж почищені, бороди і голови добре поголені. Всі козаки в Окремій Кімнаті Дивізії мали на головах знамениті козацькі чуби — «оселедці», як старі традиції доби Козаччини.

Задоволений оглядом, генерал Омелянович-Павленко перейшов до Другого Запорізького полку, що містився в тому ж бараці.

— Слава Запорожцям! — було чути вітання генерала.

— Слава Україні, Слава! — аж дзвеніли вікна від відповіді запорожців . . .

В день приїзду Головного Отамана, рано вранці, до полків поспішали полковники, сотники, поручники, хорунжі, які мешкали в старшинському бараці. Полки виводилися на таборову площу, де шикувалися і вже дивізіями переходили за дроти до великої асфальтової площі, перетятої залізничними коліями.

Виходила з табору до загального місця збору і знаменито вишколена молодь Спільної Юнацької Школи. Струнко, як один чоловік, переходили колишні середньошкільники та студенти, а тепер майбутні молоді старшини піхоти, кінноти та артилерії. За ними йшла Запорізька Дивізія, а з нею й легендарний кінний полк Чорних. Герой Визвольних змагань, не знаючий страху полковник Петро Д'яченко, поранений у ногу, шкутильгав на чолі свого знаменитого і пам'ятного большевиками полку.

Полкові й дивізійні прапори блакиттю та золотом світилися на сонці. Багато з них були прострілені кулями та подерті разривами ворожих гарматнів. Старшини, відповідно вишикувані перед своїми частинами, виблискували відзнаками та шитими золотом тризубами на рукавах. Добірні по кольору башлики, ніби згорнуті крила, звисали з плечей.

Панувала виняткова тиша.

Стр-р-рунк-о! Панове Старшини! — прорізала тишу команда і всі завмерли в напруженому очікуванні.

Деся далеко заграла оркестра.

Ніби хвиля морського прибою прокотилася в повітрі гучне українське «Слава!» Це вітало військо свого Головного Отамана і Національного Героя — СИМОНА ПЕТЛЮРУ.

Слава-а-а! Слава-а-а! — все ближче і голосніше котилося палке вітання.

— Батько йде! Батько йде! — тішучись як діти, попереджали козаків сивоголові старшини і голосне безперервне «Слава!» залунало з новою ще більшою силою.

В цивільному одягу, у супроводі військового міністра генерала Петріва та численних вищих старшин, обходив вишикувані дивізії Головного Отамана.

Боеві прапори схилялися перед ним і ніби просили вестися за собою знову визволяти рідні землі, рідний Край.

— Веди нас, Батьку! Веди нас в бій з проклятим ворогом! — не витримували перемучені в таборах козаки, — але їх благання заглушувалися гучним «Слава!», яке щоразу перекочувалося міцними хвилями серед старшин і козаків, щасливих бачити свого Головного Отамана...

Ще будучи Вільним Козаком, Юрко бачив Симона Петлюру в Києві. Бачив його і на портретах в таборі. Але ж на цих портретах Симон Петлюра виглядав молодо, а в дійсності, — ось він обходить Окрему Кінну Дивізію: невеликого росту, з грубою палкою в лівій руці, з посрібленою сивим волоссям головою та такими знайомими і близькими рисами обличчя, на яких були відбиті переживання відповідальності і за долю інтернованого українського війська.

Юрко був переконаний, що тільки зброя може вибороти і захистити право української нації на свій розвиток і державну незалежність. Симон Петлюра на цей шлях вказав і по цьому шляху весь час ішов, ведучи за собою своїх однопідумців. Юрко був гордий, що стоїть в лавах Українського Війська і ентузіястично вітає зі всіма свого національного і військового Провідника...

Це була офіційна частина, після якої Головний Отаман, оточений козаками, переходив з бараку в барак, знайомившись з побутом та бажаннями інтернованих. Він попросту розмовляв з козаками, сідаючи з ними на нарах і щоразу давав відповіді на пекучі питання:

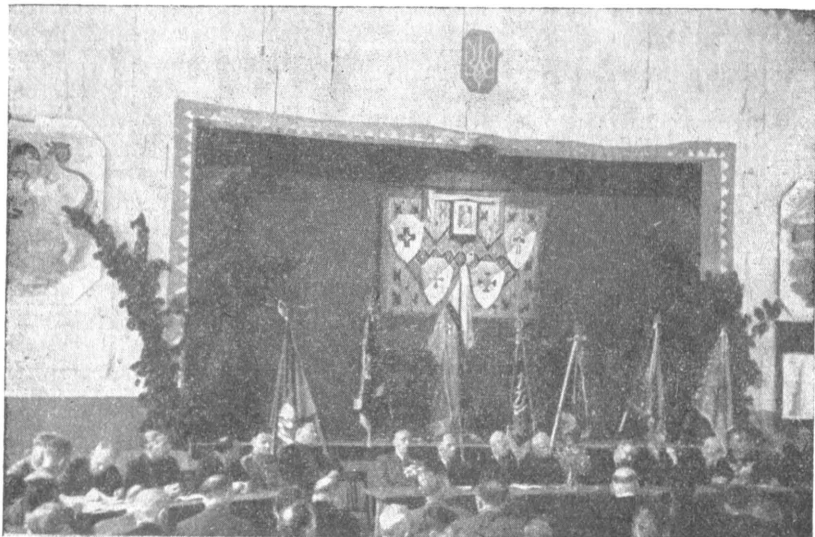
... «Наша боротьба сказала світові про Україну і її національне та державне відродження. А ще більше сказала українському народові, національна свідомість якого була приспана загарбницькою Москвою. Москва не лише перекурила, а й вкрала славу українську історію. Доба Князя

— це історична доба українського, а не московського народу, як і наступна пізніше доба Козаччини. Підписаний з Богданом Хмельницьким у Переяславі договір Москва зламала, але ж не зламала нашої нації, яка зберегла себе в мові, думках і піснях, в убранні, в будівлях, у звичаях і традиціях немирущого українського народу

. . . . Свобода для народу сама не приходиться і чужинці її також не приносять. Свобода народу здобувається МЕЧЕМ! Факт існування Української Армії, бодай інтернаціональної за дротами, — не дає спокійно спати нашим ворогам. Боротьба ще продовжується і виграє лише той, хто виявить більше витримки, свідомости й самопожертви

. . . . Наша боротьба на Україні проти червоного московського імперіялізму не припиняється і Армія Української Народної Республіки мусить бути наготові, щоби в потрібний момент виступити для паралізування діяльності пекельної большевицької машини і тим захистити не лише український нарід від загибелі, а й загальну людську цивілізацію і культуру, які є також загрожені»

— Спаси Господи людей Твоїх і борони Україну Твою! Перемоги Христоролюбивому козацтву нашому на ворогів подай і борони Хрестом Своім землю Твою! — відспівали козаки, як звичайно увечері молитву, але зміст її був піднесений словами Симона Петлюри про незвичайну місію багатостраждального Українського Визвольного Війська.

Президія З'їзду СУВ в Етлінгені (Німеччина).

«Дипломатична подорож», а може... спроневерені можливості

Як відомо, українська армія в кінці 1919 року, після тяжких боїв з ворогами «на всі боки», опинилася в т. зв. «Трикутнику Смерти» (район: Староконстантинів, Любар, Чорторія) і після наради Команди Армії з Урядом УНР в м. Чорторія, вирушила в запілля ворогів, в т. зв. І-й Зимовий Похід.

Не є моїм завданням описувати ані обставини, які спонукали до того походу українську армію, ані перебіг самого походу, бо про цей похід написана вже велика література, але, натомість, хочу поділитися з читачами одним фрагментом з цього походу, учасником якого я був.

Отож українська армія, вирушивши 6 грудня 1919 року з м. Любар, прорвала фронт добровольчої московської армії в околицях Хмельника (ген. Денікіна) і опинилася в запіллі добровольчої армії. Наслідком вдалих дій частин української армії все запілля «денікінців» на Правобережжі було зруйноване і ціла добровольча армія на Правобережжі мусіла стрімголов відкотитися аж на чорноморське побережжя. Армія українська мусіла тепер прориватися знову вже через подвійний фронт, бо слідом за відступаючими частинами добровольчої армії, сунула вже знову орда червона. Тож після вдалих маневрів і боїв, армія українська опинилася на запіллі червоних, де й провадила досить успішні операції, винищуючи скрізь ворога. В половині березня армія діяла в околицях Єлисаветграда (теперішній Кировоград)...

Одного дня мене викликано до штабу армії. Прийняв мене Командарм Генерал Омел'янович-Павленко Михайло й видав мені наказ вирушити до Одеси (по території, скрізь занятій ворогом). Завданням моїм було відшукати штаби повстанчих сил на півдні, ввійти з ними в контакт, відповідно організувати й уплянувати їхні акції, маючи на увазі, що українська армія приходить на чорноморське побережжя... В допомогу мені було приділено, як політичного референта Пана М. Левицького (завзятого с-дека, у якого всі люди починалися з с-деків і кінчалися на с-деках, наслідком чого я мусів мати з ним пізніше багато клопоту) та сотника Бібика, як зв'язкового старшину, та старшину «для доручень»... Особисто я ніколи в подібних акціях участі не приймав і тому пробував було «намовити» Командарма поручити цю акцію іншому, але зустрів у Командарма різкий спротив. Отже хочеш, чи не хочеш, а їхати треба...

Дістали нам якесь стареньке вбрання й дали нам «документи». Я особисто мав виступати в характері вчителя, що їде з Києва до Одеси, а мої колеги обидва мали документи «кооператорів». Домовилися ми на всякий випадок, що один одного ми цілком не знали, припадково запізналися в дорозі, а через те, що тут скрізь «петлюрівські банди», то для зручності ми мали подорожувати разом. Сам я був забезпечений в документи, як «представник і уповноважений Головної Команди Війська УНР», які були написані на машинці на тонесенькому шовкові, підписані Командармом з відбиткою печатки. Одно уповноваження було військове, а друге політичне, — обидва з широкими повноваженнями в рамках мого доручення. Обидва ці уповноваження дуже зручно були кравцем зашиті в поясі моїх кальсонів, що пізніше принесло мені велику користь. Колеги мої не мали ніяких «компромітуючих» їх документів. Відповідно до «місії» були ми забезпечені відповідною кількістю грошей...

Отже, коли я одержав уже повний «інструктаж», то остаточно треба було вирушати. Але тут треба пригадати, що українська армія була цілий час чи в боях, чи в маршах, але ніколи не мала запілля: скрізь (на дальшій, чи ближчій віддалі) ми мали ворога. Ми були навколо оточені, так би мовити, ворогом зі всіх кінців. Ворог бу скрізь, як не в постаті війська, чи озброєних якихось поліцейних відділів, то скрізь уже була агентура, чека і т. п. і тому «відірватися» від армії, від своїх частин і непомітно пройти в вороже запілля, — це була ціла проблема, маючи на увазі завдання. І тому ми переїхали до відділів Чорних Запорозжців (Командир Полковник Д'яченко П.), які цілий час «рухалися» в авангарді наших частин. Пробув я при штабі Запорозжців кілька днів, аж нарешті одного дня по обіді приїхав один роз'їзд запорозжців з розвідки і замельдував, що в м. Х., де зараз був цей роз'їзд, ворога немає, немає нікого й з українських частин, отже ніби там «нічий край». Ми з того скористали і зразу ж вирушили пішки до того містечка.

Тут мушу ще пригадати, що при Штабі Армії у нас був вироблений орієнтаційний план подорожі і я дістав від Штабу (тримав в голові) цілу низку прізвищ наших зв'язкових, яких обов'язком було виказати нам всебічну поміч в пересуванні до визначених пунктів. От тут воно і почалося.

Але тут мушу зробити ще один відступ. Відступ дещо психологічний, а саме: я є певен, що коли людина опиниться несподівано (законспірованою) в оточенні ворожому, то вона є подібною, як не до зайця, який опинився в оточенні стрільців, які на нього полкють, то в кожному разі та людина почувається дуже зле й у неї складається вражіння, що на неї всі дивляться, дивляться до того особливо, і підозрівають її, що вона не є

тим, за що вона себе видає. От таке сталося тоді й з нами, а зобірна зі мною.

Тож рушили ми до містечка. Пройшли без значніших пригод десяток кілометрів і ввійшли в містечко. Поки ми йшли в містечкові бічними вулицями то все було добре. Аж ось повертаємо ми на головну вулицю і... от тут я з місця почув, що я є той «заець»: з-за рогу виїздила напроти нас сотня червоної кінноти. Червоні бинди на шапках і на грудях, кулеметні стрічки навхрест через груди, при поясі гранати і т. д. У мене відразу складається вражіння, що вони всі на мене дуже пильно дивляться, слідкують за мною, підозрівають уже мене і т. п. І... я не витримав і звернув у першу вуличку, яка попала мені на очі. Мої колеги пішли за мною...

Ціла подорож наша аж до Одеси і назад мала багато самих ріжних, більших, чи менших, пригод і щоби все то описати, то, очевидно, треба булоб писати не коротку статтю. Але при всьому тому, не можу бодай коротко, подати тут кілька маркантних випадків, які нам трапилися.

В тім першім містечку знайшли ми «зв'язкового», повечеряли і вирушили на ніч підводою, яку нам вистарався «зв'язковий», в дальшу подорож. До наступного пункту було треба нам проїхати 25 кілометрів. Проїхали ми цей шлях без пригод і десь по 11-ій годині ночі підїхали до містечка А. Тут же при вїзді до містечка ми подякували селянинові, що нас привіз, заплатили йому гроші й казали вертати до хати, а сами в містечко пішли пішки. В містечкові А. був теж наш «зв'язковий». Був то керівник містечкової школи, Пройшли ми по містечку й вибралися на майдан. Тут нас спіткала «варта»: кілька дядьків, озброєних в ціпи, вила і т. і. Одразу запити: хто, що, куди і т. д. Ми вияснили, що ми учителі й, переїжджаючи через містечко, хотіли б переночувати й тому просимо, щоби вони показали де тут є школа, бо ніби ми знаємо тутешнього керівника школи й завітали б до нього. «Варта» нам показала школу, яка тут же знаходилася на горбку на майдані. Подякувавши, ми направилися до школи. В вікнах школи від вулиці жадного світла не було видно й ми зайшли в подвір'ок. В тильних вікнах світилося. Ми підійшли до дверей і я застукав в вікно. Через хвилину почувся кроки в снігах і якийсь голос запитав: «А хто там?». Я відповів, що ми вчителі, є в дорозі й хотіли б переночувати, то чи не булиб господарі такі добрі й дали змогу нам переспатися якійсь так клясі. Говорив я при цьому українською мовою. Двері широко відчинилися й якась постать з темного передсінка щиро гукнула: «Просимо, просимо! Десь таки знайдеться місце для своїх людей! Просимо до хати»... й відчинив двері до освітленого приміщення. Ми зайшли. В кімнаті родина керівника школи — жінка, сестра; стіл накритий: видно вечеряли,

чи що. Господар зразу щирим голосом командує: «Жінко, при-готов зразу яєшню для гостей, а потім десь там постелимо їм переспати»... Ми привіталися й я зразу ж звертаюся до господаря хати (таки українською мовою) й питаю, чи він є керівник школи пан **Петренко**. Господар зразу здригнув, глипнув скоро на дружину й відразу відповів мені **російською мовою**: «Ні я не є Петренко, а я є Владіміров. А Петренка у нас уже немає»... (Пізніше ми довідалися, що Петренко був в той час уже заарештований Че-Ка, як «петлюрівський бандит».)... Така відповідь керівника школи зразу ж мене насторожила й я відчув, що ми «вскочили»... Я починаю перепрошувати, що потурбували, бо Петренка, я знав і т. д. та й кажу, що ми не будемо тоді їх турбувати, а підемо десь в містечкові найдемо можливість переночувати. Господар пильно дивиться на нас всіх, та й питає, звідкіля й як давно я знаю пана Петренка (розмова вже цілий час іде в російській мові). Я відповідаю, що з ним запізнався в Києві на учительському з'їзді і т. д. і настирливо дякую, та хочу виходити. Але не менше настирливо господар починає нас намовляти таки переночувати у нього... Сталося. Повечеряли ми, трохи посиділи й господар проводить нас до якоїсь дальшої кімнати. Простора кімната, трохи меблів і трое ліжок. Поставив нам ляжку, побажав доброї ночі й пішов. Я відразу й кажу: «Панове, ми втьопалися й нам треба відділя тікати»... Підійшов до вікна: виходить на вулицю. Заглянув в двері: коридор і двері на вулицю. Стало трохи легше. Але в цю ж хвилину почули ми якийсь стук у ті двері, якими ми прийшли до хати. Якось пошепки коротка розмова й... все затихло. Я заряджую всім лягти в ліжку, не розбиратися й трохи почекати. Але не пройшло й 10 хвилин, як ми почули тихий стук в ці двері, що були на коридорі й виходили на вулицю. На стук почули ми, що хтось тихо перебіг по коридору й відчинив. Ми лежимо в ліжках і... «спимо». Раптом відчиняються двері в нашу кімнату і зразу «ввалює» четверо озброєних до зубів людей. Спереду якийсь молодик в офіцерській «шинелі» (військовий плащ), а за ним три особи з рушницями, скерованими на кожного з нас. Цей, в офіцерській шинелі, глянув на нас і почав кричати: «Вставать!» Я зірвався на ноги, протираю очі й підвишеним голосом починаю обурюватися, що не дадуть навіть в ночі спокою. Але той не слухає моїх протестів й каже, щоби ми забрали всі свої документи й гроші й йшли з ними. На мій запит: куди, чого й т. д., я дістав відповідь, що там побачите. Й таким робом ми опинилися в містечковому Че-Ка.

Зразу ж нас поодиночі взяли на допит і... протримали цілу ніч на допитах і на обшуках до години десь 9-ї ранку... Описувати цілий перебіг тих допитів займе багато місця, а тому скажу лиш коротко, що я тримав себе на цьому допиті дуже

«нахабно». Я, не кажучи цього просто, удавав, що я є партієць і як приїду до Одеси, то вони тоді дістануть в шкуру і т. д. (До речі, я таки в шапці мав захитий документ в тому, що я партієць і є в службовій командіровці, але цей документ мав інше призначення й тому користати з нього тут я не вважав за потрібне. Документ, як і всі документи інші були в нас всі оригінальні, лише на інші прізвища, якими ми користали). Все таки зробили вони досить докладний трус, розбираючи до «кальсонів», перешукуючи всі складки, всі шви в одежі й білизні і т. д. Але в ті часи, та ще й на «провінції» таке Че-Ка не мало ще таких «фахівців», якими вони розпоряджують тепер, та до того вони шукали паперів, а в нас підозрілих паперів не було, як я вже зазначив на початкові. Але мушу й тут признатися, що коли мене докладно обшукували, то я таки добре потерпав, коли той агент, перебираючи руками вздовж матерії по кальсонах, зупинився на якусь мить пальцями на моему поясі в кальсонах і почав прощупувати... Правда, на той випадок, як би дійшло до тих моїх документів, то я вже заздалегідь уложив план: на столі стояла лампа, й лежав револьвер і кілька гранат. Отже я й вирішив, що в останню хвилину бахну по лампі, зхоплю револьвера й гранату, кину, чи стрілятиму й скочу в вікно. Це був план на ближчу мету в тій обстановці, а далі думав уже діяти залежно від обставин й ситуації...

Ціла історія з цим Че-Ка остаточно скінчилася тим, що нас десь коло 9-ї години відпустили «поспать», але документи й гроші залишили у себе. Це вже, принаймні, був «вихід з ситуації». Але скоро вони покликали через того «офіцера» нашого сотника Бібіка (який, до речі, зовнішнім виглядом, як грецького походження, був трохи подібний до «єврейчика») й запропонували через нього, щоб ми дали дали їм «взятку» в 25.000 карбованців, бо «з нами не все в порядкуві», «вони мусять будуть перевіряти все через Одесу, а це нас затримає» і т. д. Бібік нічого прирікати їм не міг, а сказав, що він порадиться з іншими...

Річ очевидна, що дати ці гроші, це не складало спеціальних труднощів, щоби вибратися з тих тарапатів, але ... якщо то є провокація? Я, який мав спеціально важливе завдання і цілє, не міг ризикувати, тим більше, що в мене були документи, які могли в кожній хвилині коштувати мені голови, а інші панове були від цього цілком вільні. Отже ми вирішили, що гроші ми дамо (все одно всі наші гроші залишилися в Че-Ка) але лише від двох осіб: я, мов учитель, і грошей не маю багато, а вони обидва «кооператори». Так і сталося. Сам, той що мене допитував, приніс нам документи і гроші і запропонував нам, щоби ми підписали підписку, що ми «пожертвували на сооружение местного красного отряда 25.000 карбованців». Я спротивився під-

писувати, але той так «сердечно» почав доказувати, що він не знає, хто ми, й він не знає, що ми зможемо йому зробити, коли приїдемо до Одеси, що я щиро розсміявся й... чуть не розписався своїм правдивим прізвищем: написав уже півтори літери свого прізвища, але схватився й виправив. І так... ми на волі. Звичайно до керівника школи ми навіть і не пішли більше (до рекат: ніхто з родини тої за цей цілий час навіть носа до нас не показав), а вибралися на містечко шукати підводу. І ось з нами знову стався уже «курйоз»... Несподівано в містечку ми зустрічаємо засапаного того самого чекіста, що мене допитував, а потім і гроші взяв від нас. «Що Ви тут робите? Ви ще не виїхали відділя? Та Ви знаєте, що сюди направляються банди... якийсь чорний петлюрівський полк. Ми зараз уже від'їжджаємо!»... Можна хіба уявити собі наше положення: я багато давби за те, щоб цю «компанію» тут затримати, аж поки надійдуть чорні. Я й питаю його: «А як вони далеко?» Він відповідає, що вони отримали телефонічне завідомлення, що чорні вирушили в напрямку нашого містечка з містечка X. (з якого ми приїхали сюди) і деь будуть тут під вечір, а тому він радить найскорше відділя вибратися. Я йому кажу, що ми не маємо змоги дістати якусь фіру, бо всі люди зараз з кіньми є зайняті на полі. І от цей чекіст пропонує нам вирушити з ними, що вони готові підвезти нас яких з двадцять кілометрів таки в нашому напрямку. Ми радо скористали з того й проїхали доброю бричкою з тим чекістом, аж остаточно вони повернули на схід, а ми мали потребу їхати на південь...

Отже вся ця пригода змусила мене цілковито відмовитися від послугування нашими «зв'язковими» й ми уже далі рушили, так би мовити, цілком власними засобами, т. то підшукували підводу, ночівку, платили гроші за все, розмовляли лише російською мовою й поводитися залежно від обставин.

Подорож продовжувалася з більшими, чи меншими пригодами, про які не маю змоги писати, але ще одну пригоду мушу описати.

На Херсонщині, як відомо, заселені пункти лежать один від другого на більшій віддалі, а часами можна їхати дорогою 15-20 кілометрів і не побачити села. Подорожувати по Херсонщині в тій порі поночі, не радилося, бо ви могли наразитися на несподівані цілком прикрі річі, й тому ми установили такий спосіб пересування, що коли ми за дня попадали до якогось населеного пункта, то на вечір уже далі не вирушали, а заночували й вирушали раненько в дальшу дорогу. Одного дня під вечір ми дісталися до невеличкого села (може 15-20 хат) і вирішили тут заночувати. Село невелике, посередині через село переходить одна вулиця. Ввійшовши до першої хати, ми запитали де тут живе голова сельради (фактично, це був той наш колишній

староста в селі). Нам показали хату, до якої ми й направилися по вулиці і (як то на селі) звернули увагу, що майже коло кожної хати «до перелазу», чи до брами підходить якийсь чоловік, чи жінка, стає й пильно стежить за нами (нові люди на селі появилися!) Підійшли ми до хати голови сільради, а той уже чекав на нас коло брами (бездротний телеграф!). Ми йому витлумачили, що, мов, йдемо в «службовій справі», нам треба переночувати й просимо, щоб він нам дав приміщення. Той почухав потилицю, щось подумав, поглянув по вулиці (люди коло перелазів, чи коло брами при цьому почали відвертати свої голови в інший бік) і нарешті звернувся до якогось чоловіка, що стояв коло своєї хати напроти нас: «Сидоре! А йдино сюди!». Той повернувся й дуже неохоче підійшов до нас. «Сидоре! Ти от візьми переночуй у себе от цих «товаришів». Вони тут їдуть службово й потребують переночувати». Дядько погірдливо знизав нас очима з голови до ніг і вицідив через зуби: «Маеш! Я оце тобі маю всяку наволоч брати до хати! Хочеш, то й бери до себе, а я не візьму!» Дядько сплюнув, повернувся й потиху посунув до свого подвіря. Мені такий вичин дядька (нашого українського селянина) страшно заімпував, бо в нас він бачив представників тої кляси, яка його вже гнобила (ми говорили по російськи) і я готов був цьому селянинові сильно стиснути його правицю, але... я не мав права вириватися зі своїми чуттями, а, навпаки, мусів рятувати справу. Тому підвищеним тоном я закричав до цього селянина, що як він сміє в такий спосіб про нас висловлюватися й т. п. Але селянин, навіть не обернувшись, посунув далі... Голова сільради розгубився, але звернувся до якогось іншого, а потім і ще іншого. Відповідь всіх, до кого він звертався, хоч по формі була дещо інша, але скрізь погірдливо-відмовна. Голова сільради остаточно запропонував нам іти до його хати й переночувати у нього. Слава Тобі, Господи! Нарешті чоловік відпочине...

Заходимо до чистенько, свіжо побіленої хати; стіни завітчані рушниками; в ріжкові повно образів. Сілі за стіл. Господар зразу приніс нам кілька кулів свіжої, гарної, пахучої соломи, розіслав її на підлозі й накрив чистим полотняним простирадлом. Я зразу скинув чоботи й з великою насолодою розтягнувся на соломі.

Не встиг я на соломі примоситися, як несподівано відчиняються двері й на порозі стає молодиця (як виявилось — жінка голови сільради). «А це що таке в мене в хаті?», почувся її грізний оклик. Господар хати пробує їй витлумачити так, я квін це тлумачив і іншим, що ось «товариші їдуть» і т. д., але та не дає йому договорити (стоїть на порозі, руки в боки) й кричить: «А щоб мені зараз не було в хаті, а ні, то я сама дам раду з цими товаришами». Я цією молодницею просто захоплений, але...

кричу до неї: «Як ти, жінко, можеш в такий спосіб з нами поступати? Та ти знаєш, хто ми? (удаю з себе «владу») . . . Не встиг я до кінця цього й договорити, як молодиця підскочила до печі, схопила довжелезну кочергу і, якби я не підскочив, то була б мене оперезала цією кочергою з криком: «Геть зно з хати, голодранче, бо я тобі голову розвалю кочергою, та знову до мене. Я мусів рятуватися тим, що захавався за стіл. Але в цій критичній хвилі несподівано за її плечима став якийсь чоловік, схватив її за руки з криком: «Що ти робиш, навіжена?» Молодиця з криком: «геть і ти мені разом з ними з хати» пробувала вирватися з рук того чоловіка. Чоловік, схвативши її в оберемок, заявив, що він цих людей забере до себе. Жінка почала поволі заспокоюватися, і цей чоловік пропросив нас до себе. Це був секретар сільради. Ми скоренько зібрали свої манатки й під охороною цього секретаря перейшли через подвір'ок, до сусідньої хати, де й мешкав секретар сільради. Сам секретар сільради був вдовець і мав двох старших дівчат. На його команду дівчата кинулись з хати, принесли соломи, намостили, за пів години на столі стояла курка й самогон і нас запросили вечеряти. Але, попавши в таку ситуацію, мушу признатися, що я просто боявся за дальшу свою долю, бо, думаю, напоять, накормлять і або отруять, або в ночі десь прибють і знать ніхто не буде, де чоловік подівся. Тому, не дивлючися на припрошування, ми відмовилися від вечері, а спали, маючи «одно око відчиненим».

Але переспали ми цілком спокійно. Раненько на нас чекав сніданок, а коло хати стояв віз запряжений в пару добрих коней. Коли ми вже мали від'їжджати, то несподівано появився голова сільради й, чухаючися в потилицю, попросив, щоб ми виставили йому посвідку, що з нами в селі добре поводитися й виказали всяку допомогу. Я щиро розсміявся й радо написав їм таку посвідку . . .

Привів я нарочито цей випадок, бо це був надзвичайно вимовний, який показував всю ненависть до гнобителів нашого народу. Перед моїми очима ще й сьогодні стоїть ця горда постать молодиці з огнем в очах, червоними від гніву поличками й дріжжачими губами. Горда постать володаря української землі, що бачить перед собою гнобителя-окупанта. Постать гордої дочки українського народу, правнуки запорізького воїна, що колись так само боронив свою землю . . .

Нарешті після всяких інших пригод одного дня дісталися ми до одного з визначених нам пунктів. Було це одно село, в якому я мав спіткатися з повстанчим штабом. Було відомо мені прізвище людини, до якої я мав удатися. Запитав я в селі, де мешкає У. Мені показали досить гарну хату, з гарненькою загородою й квітником перед вікнами. Ми ввійшли до досить ве-

ликого подвіря й побачили, що під клунею сидить якийсь непоказний чоловік в драному вбранні (мабуть робітник, майнуло мені в голвоі). Я запитав його, чи є дома пан У. Той чоловік встав і пішов до хати, попросивши нас іти за ним. Ввійшли. Цілком урядження міської хати, навіть на підлозі якісь килими. Чоловік попросив нас зачекати, а сам вийшов в другу кімнату. Проїшло кілька хвилин і ввійшов той самий чоловік, тільки дещо перебраний, помитий і говорить, що він є той, кого я питаю. Я був здивований, бо цілком інакше уявляв собі цю особу (це був старшина генерального штабу). Довго ми з ним говорили, поки таки не домоворились, уживши в розмові певних слів, які служили до розпізнання. Остаточо цей чоловік дуже зрадів довідавшись лише загальною хто я, зараз казав нагріти «ванну» (й така була в нього в хаті). Ми викупалися, діставши чисту білизну, добре попоїли, а тим часом на подвір'ї вже стояв гарний «фургон», запряжений в пару добрих коней і ми всі разом з цим паном виїхали безпосередньо до Одеси. Приїхали ми в Одесу без пригод і ту ніч я за довгий, довгий вояцький час виспався в гарній, чистій постелі, бо донька господаря дому (студентка), в якому я вже був зразу заквартирований, настирливо домагалася, щоби мені дали її кімнату. Коштувало це довгих переконувань мене, але остаточно мені не було іншого вибору і я мусів погодитися на надзвичайно щирі упрощування цілої родини. І так я там залишився на кілька днів.

Тепер читач має право сподіватися від мене докладного справоздання за всю перероблену мною роботу за той час в Одесі і в інших місцевостях Чорномор'я. Але, на мій найбільший жаль я не можу задоволити цікавості читача в цій лише статті, бо то є матеріяли, які до цього часу опубліковані не можуть бути, аби десь-когось не наразити на нещастя. Натомість схематично можу подати такі річі лише, які нікому не пошкодять.

За кілька днів я вже зв'язався з відповідними людьми й почав інформуватися й перевіряти цілий стан річей на Чорноморі, а зосібна на самій Херсонщині, як оперативному терені нашої армії.

Я вже мав кілька помешкань, в яких я перебував під ріжними (в кожному) прізвищами. До мене з'являлися люди з докладами, одержували від мене вказівки й доручення, часами цілковито мене не знаючи, бо я сам сидів далеченько з боку, а приймала доклад цілком інша особа за мене і докладаючий був цілковито переконаний, що він має безпосереднє дочинення якраз з «представником Головної Команди Української Армії»... І тому з тих, з ким мені прийшлося діло мати, багато знали, що в Одесі зараз перебуває той представник Головної Команди, але поняття не мали, як він виглядає, яке має прізвище і де він

живе, хоч були певні, що вони бачили й говорили з самим «представником». Такий спосіб заховання все таки, хоч і не на всі 100 відсотків, гарантував забезпечення від можливостей розкриття нашої акції ворожою агентурою. Хоч всі люди, з якими мені довелося мати діло, були, ніби, цілковито віддані нашій справі, але... береженого й Бог береже.

Не подаючи багато докладних річей про ту, напевно, велику роботу, яку довелося перепровадити на тих теренах, все таки в загальних рисах мушу ствердити певні річі.

Вирушив я на ці терени, як про це згадано на початку, для організування спільної, координованої акції активних на тому терені наших сил, маючи на увазі, що українська армія приходить на чорноморське побережжя. З місця мушу ствердити, що на цих теренах я найшов багато активного нашого елемента, сильно організованого й готового на всяку акцію, окриленого ще й тим, що сюди, «до них» приходить своя, українська армія. Настрій був чудовий і мені не раз доводилося стримувати «гарячих» людей від нерозважних кроків...

Українська армія, просовуючися з більшими, чи меншими боями на південь, ставила собі завдання чисто, так би мовити, «маніфестаційні», виказуючи присутність на українській землі української влади в постаті її збройного рамени — Української Армії. Очевидно, як заступник української влади, армія нищила всіх ворогів, де лише могла. З такими завданнями рушила вона й в південному напрямку, маючи на увазі, що на цих теренах довгий час панувала ворожа біла чи червона влада й народ уже був навчений поведінкою ворога й «тужив» за своєю владою, а тому командування армії сподівалося на можливості більшої акції на цих теренах, за допомогою активних елементів...

Виконуючи поставлені мені завдання, я ввійшов в контакт з багатьма добре організованими повстанчими групами, відбув кілька спільних нарад зі штабами цих груп. В тих «масах» знаходилося багато досвідчених вояків до найстарших ранг, які зголосилися до мене й цілковито віддали себе до мого розпорядження, як представника головної команди української армії. Зголосився до мене навіть один генерал генерального штабу чужинець, який рівнож безумовно віддавав себе під мої накази.

Остаточно було вироблено спільно плян, що при наближенні частин української армії, терен побережжя захоплюється повстанчою акцією. З підходом армії, повстанцями організується «фронт-заслона» від Дністра (Тираспіль) до Миколаєва. Українська армія розташовується на чорноморському побережжі, запроваджуючи зразу на цілому терені українськ увладу, яка через Чорне Море, через Дністер дає цілому світові звідом-

лення, що на півдні України панує українська влада. Сама армія, відпочиваючи за спиною повстанського фронту, переорганізовується, провадить мобілізацію і т. д. В кожному разі представлялися великі можливості...

Підготовча акція в зазначеному пляні розвивалася надзвичайно добре. Підпільні організації мали скрізь у всіх большевицьких установах, в армії, в командуванні червоної армії, в штабах, в чека і т. д. більшу кількість своїх людей. Залізничний і інший транспорт находився цілковито в руках своїх людей і кожної хвилини міг стати до цілковитої розпорядимости української команди...

Тим часом українська армія провадить бої з ворогом з початку в районі ст. Долинської, а потім скеровується на Вознесенськ. Про кожний найменший рух української армії я мав негайне «офіційне» звіdomлення, бо в штабах червоної армії, от ті свої люди зразу ж (часами зразу приносили цілу стрічку з телеграфічного звіdomлення про операції «петлюровських банд», або про пересунення своїх частин і про самий перебіг боїв з тими «бандами» й розпорядження командування червоних штабів. І я не раз навіть робив «коректу» чи в звіdomленнях, чи в розпорядженнях), передавали всі найдокладніші відомости.

Українська армія переможно посувалася, розбивши остаточно дуже сильну ворожу заслону в Вознесенську.

В штабах і червоних установах починається паніка. В Одесі заряджена евакуація. До мене що хвилі прибігають або з донесеннями про настрої, про зарядження, або про евакуацію тих, чи інших установ, або з проханням наказу розпочати акцію... Прибігають, приміром, залізничники з гарячими обличчями й докладають, що зараз на спіх грузять на залізницю золото з банків... «Та як?.. Та чи можемо на це дозволити? Просимо розпорядження і все це зараз буде в наших руках...» Я стримую їх і кажу зачекати, бо в ці йже хвилині дістаю звіdomлення («офіційне») що українська армія раптом після Вознесенська змінала маршрут і «форсовним» маршем попрямувала на захід... В місті все реве, але...

Я негайно висилаю «кур'ера» до головної команди української армії зі звітом і за інструкціями... Проходить два дні. В Одесі починає все поволі заспокоюватися, евакуація припинилась, евакуовані повертаються, українська армія все далі й далі скоро пересовується на Захід. У мене немає жодних відомостей. Я висилаю знову «кур'ера». Відповіді не має. Я остаточно, поробивши зарядження на місті, сам зриваюся з Одеси на вздогін української армії.

З більшими, чи меншими пригодами догнав я частини нашої армії аж під Гайсином. Приїхав до своєї частини пізно в ночі й вирушив далі шукати Головну Команду. Цілком пізно я

був в команді й зробив доклад про все й запитав; чому українська армія несподівано повернула на Захід?.. Дістав я в відповідь, що на Заході нас потребують: Польща вступає в війну з советами й ми маємо творити спільний фронт. Українська армія після короткої реорганізації наступатиме на правому крилі. Йдемо на Київ... Мої аргументи про конечну, тим більше в цій цілком новій ситуації, потребу використати стан на півдні (ми мали змогу одним ударом звільнити ціле Правобережжя), на мій найбільший жаль, наслідків не дали. Я одержав наказ вернутися негайно до своєї частини... Через кілька днів м из боями прорвали вже червоний фронт (проти польсько-української армії, бо на тилах в Польщі було відтворено вже 3-тю Залізну дивізію й 6-ту Січову) і з'єдналися з своїми частинами...

Дальший перебіг війни 1920 року відомий. Відомий і кінець. Але я й до цього часу все розважаю над питанням: чи не спроневерили ми тоді дуже великих можливостей.

Президент УНР Андрій Лівіцький в супроводі генерал-полковника Омелянович-Павленка обходять фронт комбатантів.

Наукова дезінформація

(Замість рецензії)

«Стара перська казка, в якій прохожий, тільки-що пограбований розбійником, і сам розбійник, який його пограбував, стали разом захищатись від напавшого на них барса, — знайшла своє повторення в Росії в роки Другої світової війни», — так починається книжка В. Карова «Партизанський рух в СРСР в 1941—1945 рр.», видана Інститутом дослідів СРСР в 1954 році.

Цей вступ має на меті підготувати читача сприйняти зміст книжки так, як це хочеться авторові, а саме, що комуністичний партизанський рух в СРСР у минулій війні був явищем стихійним (в великій мірі виявом патріотизму), до якого большевики зовсім не готувалися і який тільки пізніше було використано (і то не повністю) в своїх цілях. Іншими словами: населенню окупованих німцями територій СРСР не було іншого виходу, як іти в комуністичні партизанські загони, щоб разом з «кращим» розбійником захищатись від «гіршого».

Наскільки таке твердження розходиться з дійсністю, говорять факти. Деякі з них хочу тут привести.

Советський уряд з партизанської боротьби в часи т. зв. громадянської війни зробив досить реальні висновки, бо ця боротьба показала, що т. зв. мала (партизанська) війна є дуже сильною зброєю, яка може бути з добрим результатом вжита як при захопленні влади комуністами в тій чи іншій державі, так і в випадку війни між СРСР та іншою державою. Саме тому, ще задовго до II світової війни, в Москві існувала школа «Диверсії и Саботажу», яка підготовляла фахівців партизанської війни. На початках ця школа підготовляла виключно фахівців «малої війни» для інших держав (напр., Іспанії). Починаючи ж з 1936 року школа була поширена і в ній почалась також підготовка керівників партизанської боротьби вже для потреб самого СРСР на випадок війни. Разом з цим, в тому ж році в Академіях Генштабу РККА і інших військових школах у програму навчання було введено вивчення методів партизанської боротьби. Наскільки советський уряд приділяв уваги цій програмі, говорить той факт, що вивчення її приблизно в тому ж часі, було введено навіть в програму перевишколу середнього командного складу РККА.

Підготовка кадрів для партизанської боротьби проводилась у двох напрямках: активних партизан і робітників підпілля. Перша категорія майже повністю набиралась з членів та кандидатів партії, або ж активістів. Друга ж майже виключно скла-

далася з т. зв. безпартійних большевиків — людей, які хоч і не були членами партії, але були відданими советській владі. Вся підготовка проводилася таємно, за виключенням тієї, яка проводилася серед червоноармійців. Утримання таємниці в містах було справою не тяжкою, а от підготовка кадрів для сільських місцевостей робила багато труднощів. По селах бо кожний знав всіх своїх односельчан і зникнення тієї чи іншої людини на кілька місяців зразу ставало відомим. Тому большевики використали для цього інший метод, який вони найбільше провели в житті в часі «ежовщини». Під час масових арештів, разом з «контрреволюціонерами» були також арештовані призначені НКВД й парткомами кандидати для партизанських шкіл. Це не викликало ніякого підозріння і залишалося в повній таємниці. Такі люди через якийсь час поверталися назад з посвідками про звільнення з в'язниці, що ставило їх автоматично в ряди репресованих, тобто ворогів большевизму...

Таким чином про стихійність комуністичного партизанського руху в СРСР в минулій війні, не може бути мови. Цей рух був наперед підготований і лише його практичне виконання зазнало деяких перешкод у зв'язку з швидким просуванням німецької армії на Схід.

Практично організація комуністичного партизанського руху почалася з днем 22 червня 1941 року. Основним у цій підготовці стало таке:

а) В часі масової мобілізації Военкомати видавали певним людям посвідки, як не здібним до військової служби. Цими людьми були в першу чергу ті, що пройшли підготовку, а також такі, яких НКВД чи парткоми рекомендували, як відповідних та благонадійних.

б) Одноразово з цим були створені т. зв. істребительние отряди, ніби для боротьби з німецькими шпигунами й диверсантами. В дійсності ж вони мали стати збройним ядром партизанських загонів. До цих загонів вже входили члени та кандидати ВКП(б) та активісти, які були відомі населенню і не могли працювати в підпіллі.

До першої категорії входило також багато молодих жінок та дівчат, які знали німецьку мову. Тому ця категорія призначалась більше для праці в підпіллі — обняття постів місцевого адміністративного апарату на окупованій території.

Одноразово з цим в лісах робились склади зброї, харчів та іншого майна, потрібного для партизанської боротьби. Призначення таких складів не завжди було однаковим. Дуже часто ці склади служили навіть тим, що давало змогу большевикам провезти на керівні адміністративні посади своїх людей. Так, напр., біля села Крехаїв на Чернігівщині в лісі під назвою Городище, був зложений склад зброї. Як тільки місцевість була окупова-

на німцями, один з безпартійних большевиків, Яків Шевченко, якому було дане завдання за всяку ціну обняти пост старости села, видав цей склад німцям, чим здобув їх довір'я і посаду старости. Такі випадки були в багатьох інших місцевостях, де залишені НКВД люди, подібними способами, здобували становища старост, командантів поліції, перекладачів і т. д. Для жінок же та дівчат, які знали німецьку мову, здобуття посту перекладача не було жодною проблемою. Так виглядала «стихийність» повстання комуністичного партизанського руху.

Тільки під кінець 1942 року в комуністичні партизанські заго-ни почало напливати місцеве населення, яке було змушене до цього обставинами. Але ці обставини знову ж не були виявом патріотизму, як це твердить п. В. Каров. Партизанська війна виключає неутралітет індивідуума на охопленій цим рухом території. Не багато можна знайти таких характерів, які маючи вибір між фізичною ліквідацією й співпрацею з партизанами, вибрали б перше. Звичайно, що невідповідне поступовання з боку німецької окупаційної влади також відогравало в цьому не малу роль, але це поступовання аж ніяк не можна зарахувати на конто самих німців. Вже весною 1942 року в руки українського національного підпілля попали деякі інструкції НКВД призначені для комуністичного підпілля й партизан. Головним пунктом цих інструкцій було «створити на окупованій території життя нестерпним». І треба признати, що всі ті старости, перекладачі та інші урядовці, які, з волі окупаційної влади та по наказах НКВД, ці інструкції проводили в життя, добились виконання їх.

Зокрема при цьому зверталась увага на репресованих советською владою. Та це й зрозуміло. Ці люди могли стати на стороні німців і наробити большевикам багато шкоди, тому їх треба було якщо не примусити боротись на своїй стороні, то, принаймні, паралізувати їх дії. Так, напр., в 1943 році до села Червоногригорівки на Нікопольщині повернулись дві колись розкуркулені й вислані родини. Вони почали вимагати, щоб їм повернули відібрані большевиками господарства. Староста села Ручиця (член комуністичного підпілля) їм відмовив. Але селяни доводили, що якщо повернули господарство підлабузнику голови райуправи Литвинову, то вони, принаймні мають право користуватись хоч своїми стайнями і переселились до стаєнь своїх дворів... Тоді Ручиця звернувся до голови райуправи, а той до крайсландвірта Гарлахінга. Що він говорив крайсландвірту — невідомо, але про це красномовно говорить результат розмови: обох селян було арештовано і завезено в кадет в Томаківку, звідки вони ледве врятувалися. Таких і подібних прикладів можна навести тисячі.

Коли говорити про патріотизм, то він виявлявся тільки серед російської національності, що зрештою визнає і п. В. Каров (стор. 11 і 46). Наприклад, серед комуністичного підпілля в Києві 99% становили росіяни, тоді як населення міста складалося з 32 національностей між якими росіян по перепису на 1 квітня 1942 року, було тільки 14,2%, а українців 80%. Але це не є дивним, бо росіяни навіть на еміграції заявляють, що вони в майбутньому будуть на стороні большевиків, якщо бачитимуть, що поразка большевиків принесе з собою свободу поневоленим Московою народам («Російській демократ» ч. 2, 1954).

Це одна сторона фальшивості книжки п. В. Карова. Другою ж проблемою, яку п. В. Каров взагалі обходить мовчанкою, є проблема національних партизанських рухів на території СРСР, зокрема на Україні.

В розділі «Партизанський рух і національні стремління окремих народів СРСР» він тільки старається переконати читача, що й національні партизанські формації також були організовані, або ж керовані Центральним Штабом Диверсії з Москви, та що ті загони були негативним явищем. Однак, на цю тему навіть не варто з п. Каровим сперечатись. Як видно з книжки, він людина, для якої кожний національний рух є ерессю. Тому він не міг поступити інакше, як подати в згаданому розділі тільки про ті «національні» партизанські загони, які були в дійсності комуністичними і служили провокативними групами для підриву національно-визвольної боротьби. Про національні ж партизанські формації, які не тільки в часі війни, але й довго по закінченні її проводили збройну боротьбу проти большевиків, зокрема Українська Повстанська Армія, білоруські національні форманції й багато інших, він навіть не згадує ні словом. І саме це є цікавим. Бо тут п. В. Каров замовчує те, чого не можуть замовчати навіть большевики. Коли полковник НКВД Д. Медведєв в своїй книжці «Сильние духом» «присвячує» понад 40 сторінок Українській Повстанській Армії, називаючи її своєю назвою —

«І УПА нам путі уступає,
Без оглядки бандіти бегут.
Фельджандарми і бульбовци знають,
Что «медведи» без промаха б'ють...»

— то замовчування УПА п. В. Каровим є більше ніж страх зробити рекляму «сепаратістам». Це є свідоме фальшування історії національних партизанських рухів. З якою метою це робиться — не тяжко догадатись.

Але здається найбільшою перлиною праці п. В. Карова є винахід партизанських загонів, які боролися «за советську владу

тільки при умові деяких змін советської системи», за советську владу «без комуністів». До таких загонів п. В. Каров зараховує загін (бригаду) Науменка на Київщині.

Єдиним, що є правдою в розділі про бригаду Науменка, є місце розташування його загону та те, що Науменко до війни служив в різних советських установах. Все ж останнє цілковито не відповідає правді. Науменко народився в селі Ошитки (а не Ощитки), Вище-Дубечанського району на Київщині. Був активістом і кандидатом комуністичної партії. Свою бригаду почав організувати вже весною 1942 року. Організація бригади аж не була наслідком зробленого ним перевороту в районі, тільки наслідком того, що Науменкові не вдалося замаскуватись і працювати в підпіллі, для чого його було залишено. Ні голови району, ні команданта районної поліції (район знаходився на хуторі Пірнов, 2 км. від села Вища-Дубечня) він не арештував і не розстрілював. Єдиною його жертвою впав заступник команданта районної поліції Володимир Коломієць, якого Науменкові партизани вбили в пуховському лісі, коли той з групою поліцаїв вів у Київ арештованих советських агентів і комуністів.

Вже під кінець літа 1942 року Науменко нав'язав зв'язок з Москвою та отримувач звідти зброю, медикаменти й інструкторів. Десь в кінці серпня 1942 року советські літаки скинули для Науменка двох інструкторів та кілька тягарових парашутів з амуніцією, ліками та харчами. Як це часто бувало, советські пілоти, замість скинути парашути на сигнальні вогні партизан, скинули їх на вогні майдану недалеко Вищої-Дубечні. Двоє селян, які доглядали майдан, не знаючи що сталося, перелякані прибігли до села та повідомили поліцію. Однак поліційна акція не дала наслідків. Були лише знайдені парашути а інструктори втекли.

Крім зв'язків безпосередньо з Москвою, Науменко стояв у близькій співпраці з комуністичними партизанськими загонами Київщини та Чернігівщини, а також з советським підпіллям у Києві.

Ось так виглядає «некомуністичність» Науменка.

Повертаючись знову до книжки п. В. Карова, можна тільки сказати, що шкода, що гроші, призначені на наукову працю по висвітленню дійсного обличчя комунізму, а тим самим і вивчення методів боротьби з ним, викидаються на дезінформаційні фальшивки на зразок цієї книжки.

Дещо з методів советської розвідки

В 1936—1937 роках по всьому СРСР переведені були арешти, заарештовані були так звані вороги народу і велика кількість антисоветських настроєних громадян СРСР; в тому числі були заарештовані заслужені і надійні комуністи і комсомольці; між ними було багато дівчат, які були заарештовані з батьками разом або окремо. До третьої групи заарештованих належали червоні партизани громадянської війни, які були віддані советській владі. Останні три групи були відправлені замість до в'язниці — до спеціальних шкіл НКВД до таких міст: Новочеркаськ, Куйбишев, Харків і Уфа. В цих школах вони були розбиті на три категорії: до першобі категорії належали найздібніші урядовці: секретарі обкомів, райкомів, працівники НКВД, директори МТС і т. д. До другої належали старі партизани, ковалі, слюсарі, теслі. До третьої категорії належали дівчата. На цьому курсі вони докладно запізналися з радіофонією, мовами тих держав, які були сусідами їхніх республік. Зокрема дівчат учили фліртувати і поводитися в товаристві мужчин, а також з тасмницями шпигунської праці. Такий курс тривав три роки. Вищезгадана перша група також проходила радіофонію, шпіонаж і партизанську боротьбу; курс розвідки тривав три роки. Друга категорія проходила короткий курс, бо він тривав лише шість місяців і на цьому курсі слухачі запізнавалися з радіостанціями малої потуги. На випадок війни вони мали старатися дістати zatrudнення по своєму фаху в окупованій ворогом советській території, і мали завдання збирати відомості про ворога і передавати їх советській армії. Всі учасники курсів отримали засвідчення від НКВД, що вони були заарештовані як контрреволюціонери по 58-й статті УК.

По поверненні до своїх республік всі ці люди отримали посади в своїх областях і районах, але нижчі посади*) Всім цим вишколеним шпигунам і диверсантам не прийшлося довго чекати в новонабутому фаху, бо в 1941 році розпочалася війна між Советами і німцями. Підчас евакуації всі вони залишилися на місцях, і коли прийшли німці, то вони майже перші, яко «репресовані», зголосилися до німецької владі на працю, показуючи свої документи. Можливо, що в перших часах німці не орієнтувалися о що ходить і тому майже всіх їх прийняли на працю.

*) Різницю оплати між становищем бывшего директора МТС і становищем наприклад Завхоза — доплачувало НКВД.

Для прикладу подамо декілька фактів. В Лохвицькому «гебіті» на працю на найвищих посадах прийнято 64 комуністів, а крім них в «гебіті» на 27 перекладачок було аж 24 советських шпигунок, що пройшли вицезгадані курси. В місті Старобільському 17 курсантів з першої групи були розкриті і заарештовані італійцями. В тому ж Старобільському районі в 32 селах були розкриті по декілька осіб диверсантів і шпигуни, зорганізовані згаданими курсантами. В районі Бельська була зорганізована в лісі партизанська група в 1600 чоловік. Вся ця група забезпечувалася харчами з місцевих сіл під керівництвом залишених курсантів. В місті Міллерово (Дон) в літі 1942 року штаб італійської армії почав формувати 1-шу Кубанську козацьку дивізію. Дивізія не скінчила формування, як їй довелося відступати разом з німцями. При відступі дивізії удалося викрити коло 40 осіб шпигунів і диверсантів; не викритим диверсантам і шпигунам удалося втекти з групами вояків 1-ої Кубанської козацької дивізії, яких вони намовили до цього і з якими пізніше прийшлося вести тяжкі бої, бо згадані диверсанти забрали з собою зброю, муніцію і транспорт. Одній вишколеній 28-й річній шпигунці удалося ввійти в довір'я до командира дивізії, полковника П. В. Головка, який з нею пізніше оженився. Використовуючи своє становище, вона викрала всякі документи і зникла. Інші диверсантки і шпигунки задовольнялися старшинами менших рангів в італійській і німецькій арміях; і ці диверсантки і шпигунки в дивний спосіб часто зникали без сліду разом зі своїми приятелями-старшинами. Особливо добре працювали диверсантки при відступі німецьких армій, висаджуючи залізничні і дорожні мости в повітря, не дивлячись на пильну охорону тих мостів.

Крім вицезазначених комуністів-диверсантів, в запіллі залишилися комуністи і комсомольці, які не мали жодного завдання від советської влади і які добровільно зголосилися до праці в німців і працювали для них віддано, щоб вони не були знищені червоними партизанами; був виданий советським командуванням спеціальний наказ, який забороняв карати своїх урядників. До таких комуністів часто з'являлися парашутисти, або вишколені диверсанти і наказували їм працювати для партії і червоної армії і за це мали простити їм їхню провину. Праця згаданих курсантів принесла німецькій армії величезні втрати як в людях, так і в матеріялах. Можна припускати, що більшовики застосовують ці методи і тепер, маючи численних своїх агентів в рядах еміграції. Ми цього не повинні забувати. —

Посвячення прапору СУВ.

Суецький канал

Суецький канал сполучує Африку й Азію, довжина його біля 112 кілометрів. Дякуючи йому скорочувалася дорога до Індії на 9.000 кілометрів, яка проходить біля мису Доброї Надії.

Винахідником ідеї будови каналу і керівником його був французький дипломат і інженер Фердинанд фон Лесепс (Ferdinand von Lessens). Канал розпочато будувати 25 квітня 1856 року. Початково було обраховано, що будова коштуватиме 200 мільйонів франків. Однак, в часі будови виявилось, що кошти будови майже подвоїлися. У восьмому році будови малоцщо ціла праця над будовою каналу не пішла надармо, завдяки забороні турецького султана, який в той час був зверхником будови, але Наполеон III цю справу полагодив і праця провадилася далі.

Будова каналу відбувалася в тяжких умовах: було так, що корито каналу засипувалося піском, так що треба було наново будувати. З 10.000 феляхів, яких Саїд Паша дав до праці, 3.000 згнуло. Нарешті в листопаді 1869 року Лесенс на яхті вплив до каналу.

Завдяки будові Суецького каналу інженер Лесенс став національним героєм Франції, але будова Панамського каналу, яку він розпочав в 1879 році, була упадком його слави і коштувала йому п'ять років в'язниці, на підставі вироку французького суду, за спричинення страт Франції і французьким ошадникам, що вложили всі свої ошадності в будову Панамського каналу.

Ф. Лесенс вмер, маючи 90 років. Коли члени Французької Академії (Academie France) довідалися про його смерть, то піднялися зі своїх місць, щоб ушанувати пам'ять його. Рівнож і нарід французький простив йому його провини, що постали не з його волі.

В, Т.

Повітряна обсервація

Від довшого часу багато говориться і пишеться про мир, який можна забезпечити загальним роззброєнням і заборону ужиття атомової зброї. Це питання не трудно розв'язати, а трудніша справа — як припилити, щоб ця постанова виконувалася. На Женевській конференції президент Айзенгауер запропонував обосторонню повітряну обсервацію, однак Булганін на це не погодився. Щойно в останніх часах Совети на це погоджуються, але при тій умові, що така обсервація має обіймати простір 800 кілометрів в глибину від лінії стаціонування сил НАТО і Варшавського пакту. Ця пропозиція Советів дає змогу далі провадити розмови на цю тему, але не дає розв'язки, бо за цим советським пляном Советська Росія і Америка не підлягають повітряній обсервації і тому Захід на це не погодився. На перший погляд може кожного здивувати, чому Совети бояться повітряної інспекції, адже вони диспонують величезним простором, на якому можна укрити фабрики, панцерну зброю і цілі маси війська. Але воно так не є, бо новочасна фотографічна камера, вбудована в літак, все занотує, не тільки підземну фабрику чи замасковані танки, але навіть найдрібніші речі. Від 1942 року повітряна обсервація зробила величезні поступи, наприклад, за допомогою ряду приладів, як оптичне шкло в один метр в діаметрі, під час одного лише польоту обсерваційного літака, може зробити знімку простору, що має 780 кілометрів вширину і 4300 кілометрів вдовжину, при чому такі знімки можна робити як при добрій, так і при злій погоді і як вдень, так і вночі.

Американський RB—47 має прецізну камеру, що спростовує кожному завданню і працює автоматично. Такий літак, під час польоту від горизонту до горизонту, може робити знімки під шости різними кутами, а з висоти 12.000 метрів в трьох годинах робить знімку простору 2,6 мільйонів квадратних метрів. Од-

нак, як такі знімки не були добрі, вони ще самі по собі не виявляють таємниць знятого терену. Щойно в лабораторії спеціалісти, так звані встановлювачі картин, за допомогою інших фахівців, розкривають таємницю сфотографованого терену.

Для праці спеціалістів, крім доручених знімок, потрібно знати висоту, з якої робилися знімки і силу об'єктиву. Маючи ці дані, спеціалісти приступають до своєї праці.

Для нічних знімок летуни вживають світляних бомб, які витворюють сильне ясне світло, що уможливило фотографування терену.

Завдяки цій повітряній інспекції є виключений наступ чи напад зненацька, для того Советам це не на руку і тому вони відмовляються погодитися на пропозиції Айзенгауера. —

З листів до редакції

Щоб не ширилось баламутство

Серед української політичної еміграції завелось вже здавна, що користаючи з преси, одні другому шукає можливости пустити якусь «шпичку», а при тому іноді норовить таку шпичку пустити, щоб вона попала, як «під дев'яте (чи якесь та мінше) ребро». Оскільки така шпичка є нормована формами й етіки й пристойности, та до того ж не розминається з правдою, то, здавалося б, що то є річі нормальні, бо тяжко знайти двох людей (а про різні політичні середовища, то вже й говорити не приходиться), які **цілковито** (в буквальному розумінні) мали однакову думку про всілякі справи, а зосібна про всі політичні. Вважаю, що таке яквище треба приймати, як нормальне, та, навіть, і позитивне, бо людина все є лише людина й є вона кожна не «непомильна» (хоч у нас і є такі, що вважають себе за таких, але... до них треба підходити з поблажливістю й виrozumінням...)

Але серед тої української політичної еміграції є одно середовище, яке в своїй «пресі» єдиним позитивом вважає виливання болота на УНР і на всіх, хто з тим був, чи є й сьогодні, пов'язаний. Виливається скільки найбруднішого, найнепристойнішого, що я, особисто, навіть не зустрічав такого й в такій кількості в ворожій московській пресі: чи то червоній, чи чорній, чи ще якійсь іншій. На честь старої української гвардії, а з нею й всіх інших, що пішов чи з тою гвардією, чи пішов в її сліди, треба признати, що всі мовчки проходили й проходять, не реа-

гуючи на цю зливу нечистот. Але коли такі люди починають кидати на людей ще й страшні наклепи, то людина не витримує й відповідно реагує, залежно від обставин і темпераменту...

Попав мені випадком в руки такий «бюлетень», виданий в Новому Ульмі (Німеччина), автором і редактором якого є Сергій Сидоренко. Боже! Яких то тільки найбрудніших річей не понавиписувано в тому зловонному шматкові. Папір і той, мені здається, червоніє від сорому. Понавиписувано на всіх наших найбільших мужів, яких признає український народ, як найліпших своїх синів. Вилито болото й на св. п. Симона Петлюру й ... та на всіх, чие ім'я прийшло в голову «авторові».

Серед культурного світу на такі речі не звертають уваги, а удаються до психіатра, щоби той дав якусь допомогу такій людині. Але у нас, на жаль, діється інакше, бо ... знаходяться люди, які оплескують» такі річі, та, мало того, дають гроші на це й розповсюджують таку літературу».

В цьому брудному листкові, поряд з тими нашими славними мужами, пан Сидоренко згадав і мою скромну особу. Щоправда, згадав лише коротеньким обзацом, заявивши, що в «полковника Шраменка руки в крові людей, що загинули під Базаром» в 1921 році. А то все через те, що я сьогодні працюю в Інституті.

Мушу ствердити, що як я лише перечитав написане п. Сидоренком, то вирішив удатися відразу до преси, але ... однопартійці пана Сидоренка почали мене просити, щоби я нічого не робив, що вони вплинуть на те, щоби то було гідно спростовано. Минув довший час, жадного (не тощо гідного) спростовання не поступило, то ЩОБ НЕ ШИРИЛОСЬ БАЛАМУТСТВО, я цим таки звертаюся до преси ...

На самім початку моїх вияснень, мушу ствердити, що я був один з промоторів того славного «II-го Зимового Походу Української Армії» й багато потратив я сили на його організацію, але ...

Отже коли дійшло вже до зреалізування самого походу, частини були переправлені в відповідні пункти й після пляну, мали приступити до виконання поставлених завдань.

Коли перед вирушенням в похід відбулася остання нарада старшого командного складу, то з інформацій генерала Тютюнника всі присутні довідалися про незвичайно несприятливий стан для цієї цілої акції. Я поставив кілька питань генералові Тютюнникові й переконавшись з його відповідей, що справа є цілковито **безнадійною**, виступив з гострою критикою й склав рапорта, **що я складаю з себе обов'язки командира й не беру на себе жадної відповідальности, як за життя людей, так і за цілість акції, в тій мірі, яка на мене припадала.** Тютюнник закинув мені, що я «зтрусав». На це я йому відповів, що коли по-

хід відбудеться, то я піду першим, але піду, не, як командир, відповідаючий за людей, а лише «як Микола Шраменко з рушницею в руках, як рядовий козак». З тим я залишив нараду.

Коли я повернувся до місця розташування своїх частин то, як виявилось, дуже скоро всім стало відомо, що я «відмовився». За якоїсь може півгодини прийшли старшини й попросили позволення зібрати зібрання старшин, а потім попросили на це зібрання й мене. На зібранні мене запитали, чи відповідають дійсності поголоски ніби я склав з себе обов'язки. Я це підтвердив і подав їм цілий стан річей так, як він є. Мене запитали, чи я остаточно це вирішив, я знову сказав, що так і, що я як і піду в похід, то лише я, як я, а не, як їхній начальник... Чи даю я їм наказа йти. На це я їм знову відповів, що з того, що я сказав витікає, що я нікому жадного наказа не даю... З тими словами я залишив зібрання...

Через годину ординарець привіз наказа про пересунення частин в другий пункт. Я закликав начальника штабу й дав йому того папера. Через кілька хвилин з'явився до мене начальник штабу й заявив, що цілий штаб відмовляється приймати дальші зарядження Штабу групи. Після нього зараз зголосився командир 30 курія й доложив те саме; те саме доложили гарматчики... Я тяжко терпів від всього того, але змінити той стан не мав ані права, ані бажання.

Про повищий стан було завідомлено штаб ген. Тютюнника. Зразу від штабу Тютюнника приїхав генерал Янченко і попросив вишикувати на пляцу всі частини. Коли це було зроблено, ген. Янченко вийшов перед вишикуваний фронт і зголосив, що в похід підуть «лише добровільці» й поіменно перепитав всіх вишикованих старшин і козаків, зачавши ві дмене. Я тут ще раз підтвердив, що йду як Микола Шраменко й нікому ніякого наказа не даю. Перепитування скінчилося. Більше половини старшин і козаків, майже всі гарматчики і т. д. відмовилися виступити в похід й повернулися до місця свого сталого перебування...

Безпосередньо по цьому до мене прибула делегація старшин Січової дивізії за виясненням і інформаціями. Я їм подав. Чи Ви йдете в похід, запитали мене. Я їм притакнув. Чи нам даєте наказ чи раду йти, чи не йти. Я на це їм відповіді відмовив...

І так, залишені були скоро переформовані й вирушили....

Прийшов Коростень. Не буду описувати операції, бо це не є моїм завданням... Після нещасливого бою я забрав полковника Отмарштейна, забрали ми разом генерала Янченка й пішли до генерала Тютюнника. Я Тютюнникові чуть не в ультимативній формі поставив справу негайного повернення з партизанки. Тютюнник на це стукнув сильно кулаком по столі й заявив, що до

того часу поки ми не зруйнуємо всіх ворожих тилів, ми нікуди не вернемося. «... Коли нарешті наша група опинилася в оточенні ворожої кінноти, а зі своєю кіннотою (група полковника Чорного) ми розійшлися, то після злощасної перперави через Тетерев, на марші Тютюнник кинув мені: Отже ми повертаємо на Захід!».. Я йому на це відповів: боюся, що буде запізно»...

На другий, чи на третій день прийшли «Міньки», Звездаль, а за ними й Базар...

Коли я повернувся з того походу, ми разом з полковником Отамрштейном зложили великі рапорти до Головної Команди, вимагаючи слідства і, після цього я майже два роки відмовлявся співпрацювати з генералом Тютюнником... Більше: перед «вирушенням» його в 1923 році в «нову партизанку» він до мене прислав кур'єра з дорученням за «всяку ціну» намовити мене «вирушити з ним». Я відповів, що вважаю ту цілу справу «за авантуру» й цілковито відмовився. Наслідки того всім відомі... За II-й Зимовий похід» я дістав спеціальне відзначення від Головної Команди.

Отже подаю кілька «голих» фактів, а читач... нехай сам розбере де є правда...

На закінчення представлених мною фактів, хочу ще ствердити, що II-й зимовий похід з його наслідками, як всім відомо, став легендою для українського народу й ввійшов до історії українських визвольних змагань, як один з найславніших чинів, як найяскравіший довід незломної волі українського народу... З боку загальнолюдського цілий той похід з його кінцем, то є трагедія... для мене ж особисто то є найбільша трагедія, якої я до сьогодні пережити не можу, бо там, тоді склали свої голови мої найліпші, найвідданіші вояки. Пішли добровільно, свідомі того, що їх чекає й свідомо з погордою для ворога склали свої голови на вівтарь батьківщини. Отже не скверніть істини»...

Пішли добровільно, свідомо, свідомо склали голови... А деж був в той час, пан Сидоренко, що тепер своїми брудними руками затроєє спокій поляглих і розвереджує ще незагоєні рани? Щож робив тоді пан Сидоренко, чим же він помагав своїй знедоленій батьківщині? Може тим, що в той час він секретарював» при бувшій «Фрейляйн двора її величності»? Може тоді, коли він вбірався в вбрання Сапорая Сидоренка, єдиного головнокомандуючого всіма озброєними силами України» (хай пригадає його відповідні летючки)! А може тоді, коли він наказом головної команди Української Армії був відданий під суд? А може він боронив українську справу на чужому терені, порядкуючи чужими маєтками, на чужій землі, за що господарі його підстрелили (хотіли вбити)? А може, нарешті, він причинився до слави для українського народу тоді, коли з загоєними рана-

ми після пострілу з забраними у чужих людей, в чужій землі табуном коней, під ворожою охороною, «виемігрував» на Захід і ще довго гандлював цими, чужими кіньми?...

Сором мені було писати ці всі річі, але... нехай це буде **осторогою** для всіх тих, що «пишуть», для тих щщо дають на це гроші, як і для тих, що це «писання» розповсюджують.

Микола Шраменко

Зіставлення пожертв на видавничий фонд СУВ

1. Член СУВ п. Гуленко Іван — 5 н. м.

2. Член СУВ пор. Котович Павло — 4 н. м.

3. Пан Генерал Смовський по збірковій листі — 83.72 н. м.

Листа ч. 8а. Цю суму зложили: 1. Проф. Гловінський Є. — 5 мар. 2. Д-р Юрченко О. — 5 мар. 3. Ред. Семенко Ю. — 5 мар. 4. Ред. Ковальський М. — 5 мар. 5. Ред. Добрянський 2 мар. 6. Проф. Вакуленко — 3 мар. 7. Пор. Котович П. 2 мар. 8. Проф. І. Бакало — 5 мар. 9. Проф. Борис Мартос — 5 мар. 10. Д-р Хробак — 2 мар. 11. Проф. Курінний — 3 мар. Разом 47 марок.

5. Збіркова листа ч. 5. збірщик п. Гуленко І.: Цю суму зложили: 1. Лялькович Т. — 2 мар. 2. Коваленко М. — 1 мар. 3. Худий І. 1 мар. 4. Гуленко І. 1 мар. Разом 5 марок.

6. Збіркова листа ч. 2. Збрщик п. майор Шпірук П. Цю суму зложили: 1. Сот. Маль-Малюта — 1 дол. 2. Пан Заленський Ю. — 1 дол. 3. Пан Богданів В. — 1 дол. 4. Пан Кулій В. — 1 дол. 5. Пан Приходько Є. — 1 дол. 6. Пан Дмитренко Д. — 1 дол. 7. Пан Зубенко А. — 1 дол. 8. Пан Івасишин З. — 1 дол. 9. Пан Прихода М. — 1 дол. 10. Пан Шпірук П. — 6 дол. Разом 15 дол. або 62. 57 н. м.

Збіркова листа ч. 17. Збірщик полк. Івченко. Цю суму зложили: 1. п. Івченко Г. — дол. 2. п. Полішко Й. — 1 дол. 3. п. Коваленко В. — 1 дол. 4. п. Шкільний А. — 1 дол. 5. п. Суржко М. — 1 дол. 6. п. Бондаренко О. — 1 дол. 7. п. Медвідь І. — 3 дол. 8. п. Мороз Л. — 1 дол. 9. п. підпис нечительний — 1 дол. 10. п. От. Данеленко К. — 1 дол. 11. п. Бойчук Б. — 1 дол. 12. п. Сушук А. — 1 дол. 13. п. Яценко В. — 1 дол. 14. п. Кононенко Н. — 1 дол. Разом 16 дол., або 65. 37 марок.

8. Збіркова листа ч. 19. Збірщик полк. Лазуренко.

На цю листу зложили: 1. ген. Крат М. — 1 дол. 2. полк. Лазуренко І. — 1 дол. 3. п. Федоренко Ф. — 1 дол. 4. п. Тимошенко — 1 дол. 5. п. Дорожко — 1 дол. 6. п. Снитко — 1 дол. 7. п. Іван Кравченко — 1 дол. 8. п. Миколенко — 1 дол. 9. п. от. Биковець О. — 1 дол. 10. п. Салій В. — 1 дол. 11. п. А. Гаріщенко

— 1 дол. 12. п. Бабенко І. — 1 дол. 13. п. Криворучко І. — 1 дол. 14. 15 п. підписи нерозбірчиві по 1 дол. Разом 15 дол., або 62 марки 56 фен. Зубенко А. — 1 дол. Ветеран Левітський О. — 5 н. м. Ветеран Гуленко І. в день свого 45-ліття 25 н. м. Разом 369 мар. 40 фен.

Збірщик п. Валентин Волошко. 1. Валентин Волошко — 1 ф. 2. Казимір Чернецький — 1 ф. 3. Григорій Тимченко — 1 ф. 4. Михайло Мирза — 1 ф. 5. Ларко Зозуля — 1 ф. 6. Анатолій Карташевський — 1 ф. 7. Іван Матвійчук — 1 ф. 8. Борис Карпенко — 10 ш. 9. Артем Красночуб — 10 ш. 10. Василь Матяшевський — 10 ш. 11. Юрій Скібенецький — 10 ш. 12. Яків Закревський — 10 ш. 13. Григорій Яковлів — 10 ш. 14. Кирило Закревський — 10 ш. 15. Северин Григорців — 10 ш. Разом 11 ф. Всім збірщикам і жертводавцям Головна Управа СУВ сердечно дякує.

**Скарбник Головної Управи
Союзу Українських Ветеранів
О. Юрій Гудзій**

Зауважені помилки, які просимо виправити:

Ч. 2 «Українського Комбатанта»:

в статті: Перший Український Військовий З'їзд», на сторінці 9-й написано, що . . . З'їзд відбувся 25—28 червня»; треба виправити на «в днях 18—23 червня 1917 року» . . .

там же на сторінці 12-й 5-й рядок з гори написано «північного фронту»; треба виправити на «північно-західнього фронту»;

там же на сторінці 13-й написано «чотар Роніс»; треба виправити на «чотар Ровинський».

Ч. 4. «Українського Комбатанту» на сторінці 48-й в наголовку про «Другий Український Військовий З'їзд», що він відбувся 18—23 липня 1917 року»; треба виправити на 18—23 червня 1917 року»;

там же стаття: «Симон Петлюра — Вождь Нації» не є редакційною, а автор її є Сотник Никанор Зіневич.

Редакція.

